

ФРАНЦ КАФКА
Процес

КЊИГЕ ЗА ШКОЛУ

Glava prva

Neko mora da je oklevetao Jozefa K., jer je, iako nije učinio nikakvo zlo, jednog jutra bio uhapšen. Kuvarica gospođe Grubah, njegove gazdarice, donosila mu je svakog dana doručak oko osam časova, ali tog jutra nije došla. To se još nikad nije desilo. K. pričekao još jedan časak, pogleda sa jastuka u staru ženu koja je stanovala preko puta i koja ga je sad posmatrala nekom za nju sasvim neobičnom radoznalošću, a zatim, začuđen i gladan, on zazvoni. Odmah se ču kucanje na vratima i u sobu uđe neki čovek koga on u svom stanu još nikad nije video. Bio je vitak ali čvrsto građen i na sebi je imao pripijeno crno odelo na kome je, slično putničkim odelima, bilo mnogo nabora, džepova, predica, dugmeta i jedan pojas. Usled toga ono je, a da čovek nije bio načisto čemu sve to služi, izgledalo naročito praktično. „Ko ste vi?“ upita K. i upola se uspravi u postelji. Ali čovek pređe preko pitanja kao da se treba zadovoljiti njegovom pojavom i samo reče: „Vi ste zvonili?“ „Ana treba da mi donese doručak“, reče K. i pokuša najpre da utvrdi ćutke, pažljivim posmatranjem i razmišljanjem, ko je u stvari taj čovek. No ovaj mu nije dao dugo prilike za to, nego se okrenu vratima i odškrinu ih malo da bi rekao nekome ko je očigledno stajao odmah iza vrata: „On bi hteo da mu

Ana donese doručak." Iz susedne sobe dopro je prigušen smeh, a po njegovom zvuku nije bilo jasno ne učestvuje li u njemu i više osoba. I mada stranac ovim nije mogao saznati ništa što mu već ranije ne bi bilo poznato, onipakreče K.-u tonomsaopštenja: „Nemoguće je." „To je nešto novo" - reče K., skoči iz postelje i brzo obuče čakšire. „Pogledaću kakvi su to ljudi i kako će gospođa Grubah opravdati preda mnoom ovo uznemiravanje." Doduše, odmah mu je palo na um da to nije smeo glasno da kaže, jer time je u neku ruku priznao strancu pravo nadzora, ali to mu sad nije izgledalo važno. Stranac je svakako to tako i shvatio jer reče: „Zar ne biste radije ostali ovde?" „Ja niti želim da ostanem ovde niti želim da mi se vi obraćate dokle god mi se ne predstavite." „Bilo je u najboljoj nameri", reče stranac i sada dobrovoljno otvori vrata. U susednoj sobi, u koju K. uđe sporije nego što je mislio, izgledalo je na prvi pogled isto onako kao i prošle večeri. Bila je to soba gospođe Grubah, a u toj sobi prepunoj nameštaja, pokrivača, porculana i fotografija bilo je danas možda nešto više prostora nego obično. To se nije moglo odmah primetiti, utoliko manje što se glavna promena sastojala u prisustvu jednog čoveka koji je pri otvorenom prozoru sedeo sa knjigom sa koje je sad podigao oči. „Trebalo je da osganete u svojoj sobi! Zar vam Franc to nije rekao?" „Pa šta vi u stvari hoćete?" upita K. i pogleda na novog poznanika, u onoga nazvanog Franc koji je zastao na vratima, pa se opet zagleda u prvoga. Kroz otvoren prozor opet se videla stara žena koja je sa pravom staračkom radoznalošću prišla prozoru preko puta da bi i dalje mogla sve da gleda. „Ali ja želim gospođu Grubah", reče K., učini pokret kao da se otrže od dva čoveka, koja su, međutim, stajala daleko od njega, i htede da produži. „Ne", reče čovek kraj prozora, baci

knjigu na stočić i ustade. „Vi ne smete da odete, vi ste uhapšeni.“ „Tako izgleda“, primeti K. „A zašto?“ upita zatim. „Mi nismo pozvani da vam to kažemo. Idite u svoju sobu i pričekajte. Postupak je pokrenut, i vi ćete sve na vreme saznati. Kad vam se ovako prijateljski obraćam, ja postupam van svog naloga. Ali nadam se da to niko neće čuti sem Franca, a on je i sam ljubazan prema vama protivno svim propisima. Ako i dalje budete imali toliko sreće kao pri određivanju vaših stražara, onda možete biti puni poverenja.“ K. htjede da sedne, ali tad vide da se u celoj sobi može sesti jedino kraj prozora. „Vi ćete se još uveriti koliko je to sve tačno“, reče Franc i pride mu zajedno sa onim drugim. Ovaj je pogotovo bio znatno viši od K., i često ga je lupkao po ramenu. Obojica su ispitivali K.-ovu noćnu košulju. Rekoše mu da će sad morati da obuče mnogo lošiju košulju, ali da će mu oni ovu košulju, kao i sve ostalo rublje, sačuvati i vratiti u slučaju da se njegova stvar povoljno svrši. „Bolje je da predate svoje stvari nama nego u depo“, rekoše mu, „jer u depou se često dešavaju pronevere, a sem toga tamo se posle izvesnog vremena prodaju sve stvari bez obzira na to da li je dotični postupak završen ili ne. A koliko samo traju takvi procesi, naročito u poslednje vreme! Doduše, vi biste, na kraju krajeva, dobili od depoa novac za prodane stvari, ali taj iznos je, prvo, već po sebi mali - jer pri prodaji ne odlučuje visina ponude nego veličina mita, a zatim iskustvo je pokazalo da se ti iznosi smanjuju kad iz godine u godinu idu iz ruke u ruku.“ K. nije gotovo ni obraćao pažnju na ove reči, pravo da raspolaže svojim stvarima koje je još možda imao nije mnogo cenio; bilo mu je mnogo važnije da shvati svoj položaj, ali u prisustvu ovih ljudi nije bio u stanju ni da razmišlja; trbuh drugog stražara -ovo su mogli da budu samo stražari - neprestano ga je

tobože prijateljski gurkao, ali kad bi K. podigao oči, ugledao bi suvo koščato lice s velikim, nakrivo nasadenim nosom koje uopšte nije pristajalo uz tu gojaznu telesinu i koje se preko K.-ove glave sporazumevalo s drugim stražarem. Kakvi su to ljudi? O čemu govore? Kojoj vlasti pripadaju? Ali K. živi u državi u kojoj postoji pravo, svuda vlada mir, svi zakoni su na snazi, ko se, dakle, usuđuje da u njegovom stanu izvrši prepad na njega? Uvek je bio sklon da sve stvari što lakše uzima k srcu, da u najgore veruje tek onda kad ono nastupi, da se ne priprema za budućnosg čak iako sa svih strana preti opasnost. Ali sada mu to nije izgledalo tačno; doduše, sve se moglo shvatiti i kao šala, kao neotesana šala koju su mu iz nepoznatih razloga priredile njegove kolege iz banke - možda zato što mu je danas bio tridesetirođendan. To je, naravno, bilo moguće; možda je trebalo da se na neki način nasmeje stražarima u lice i oni bi se smejali s njim zajedno; možda su to nosači sa ugla ulice, ličili su nekako na njih, pa ipak je ovog puta, takoreći čim je ugledao stražara Franca, doneo odluku da ne ispusti iz ruku nijedno preimućstvo koje je možda imao prema ovim ljudima. U tome što bi mu kasnije mogli reći da nije razumeo šalu K. je video sasvim malu opasnost, ali se dobro sećao - mada inače nije bila njegova navika da se uči na iskustvu - nekih u suštini beznačajnih slučajeva kada je za razliku od svojih prijatelja svesno, bez i najmanjeg osećaja za moguće posledice postupio neoprezno i zato bio kažnjen ishodom. To se više ne sme desiti, bar ne ovog puta; ako je to neka šala, on je voljan da u njoj učestvuje. Još je bio slobodan. „Dozvolite“, reče i provukavši se između stražara uputi se žurno u svoju sobu. „Izgleda da je razborit“, ču iza sebe. U svojoj sobi on otvori brzo fioke pisaćeg stola; tamo je sve bilo u najboljem redu, ali baš lične

isprave koje je tražio, u uzbuđenju, nije mogao odmah da nađe. Najzad nađe svoju ispravu od bicikla, i već htjede pa je preda stražarima, ali tad mu se ta isprava učini isuviše beznačajna i on nastavi da traži dok ne nađe krštenicu. Kad se vratio u predsoblje, upravo su se otvorila suprotna vrata i gospođa Grubah htjede da uđe. Mogla se videti za trenutak, jer čim ju je K. prepoznao, ona kao da se očigledno zbunila, zamoli za izvinjenje, nestade i veoma oprezno zatvori vrata. „Ta uđite“, stigao je K. još da kaže. I sad je sa svojim ispravama stajao na sredini sobe, pogledao još u vrata koja se više nisu otvarala i trgao se tek na poziv stražara koji su kraj otvorenog prozora sedeli za sgočićem i, kako je sada K. utvrdio, doručkovali. „Zašto nije ušla unutra?“ upita on. „Ne sme“, reče krupni stražar. „Pa vi ste uhapšeni.“ „Ali kako mogu da budem uhapšen. I to na ovaj način?“ „I opet vi“, reče stražar i umoči hleb s maslom u zdelicu s medom. „Na takva pitanja ne odgovaramo.“ „Vi ćete morati da odgovorite na njih“, reče K. „Evo mojih isprava, a sad mi vi pokažite svoje, a pre svega nalog za hapšenje.“ „Mili Bože!“ reče stražar. „Kako ne umete da se snađete u svom položaju, pa još izgleda idete i za tim da bez potrebe ljutite nas koji smo vam od svih vaših bližnjih najbliži!“ „Tako je, ta verujte nam“, reče Franc i ne primače ustima šolju s kafom koju je držao u ruci, već uputi K.-u dug i verovatno značajan ali nerazumljiv pogled. K. se nehotice upusti s Francom u dijalog pogledima, a onda ipak udari rukom po svojim ispravama i reče: „Tu su moje isprave.“ „Šta nas se one tiču?“ viknu sad krupni sgražar. „Ponašate se gore nego dete. Šta biste hteli? Biste li hteli da brzo okončate vaš prokleti veliki proces time što s nama stražarima diskutujete o legitimaciji i nalogu za hapšenje? Mi smo mali službenici koji se ne razumeju mnogo u legitimacije i

KOJI S vašom stvari imaju samo toliko veze što moraju da stražare kod vas deset časova i da za to dobijaju platu. Eto to smo mi i ništa više, pa ipak smo u stanju da shvatimo da se visoka vlast u čijoj smo službi dobro obavesti o razlozima hapšenja i o ličnosti uhapšenog pre nego što izda nalog za takvo hapšenje. Tu nema greške. Naša vlast, koliko je ja poznajem, a poznajem njene samo najniže stepene, ne traži krivicu među stanovništvom, već je, kako zakon kaže, krivica privlači i ona tamo mora da pošalje nas stražare. To je zakon. Otkud bi tu bilo greške?" „Taj zakon mi nije poznat", reče K. „Utoliko gore za vas", reče stražar. „On postoji verovatno samo u vašim glavama", reče K. i htjede na neki način da se uvuče u misli stražara, da ih preokrene u svoju korist ili da se tamo odomaći. Ali stražar samo odmahnu rukom: „Vi ćete to još osetiti." Franc se umeša i reče: „Pazi, Viljeme, on priznaje da ne poznaje zakon a u isti mah tvrdi da je nevin." „Potpuno si u pravu, ali njemu ne možeš ništa objasniti", reče onaj drugi. K. nije više ništa odgovorio; zar da dozvolim, pomislio je, da me brbljanje tih najnižih organa - oni i sami priznaju da su to - još više zbuni? Oni očigledno govore o stvarima koje uopšte ne razumeju. Njihova sigurnost dolazi samo od njihove gluposti. Nekoliko reči koje ću izmenjati sa čovekom sebi ravnim rasvetliće sve daleko bolje nego najduža raspravljanja s ovim ljudima. Prošetao je nekoliko puta slobodnim prostorom sobe, vide preko puta staru ženu koja je dovukla na prozor jednog još mnogo starijeg dedu i držala ga zagrljenog. K. je morao da učini kraj tom izlaganju. „Odvedite me vašem pretpostavljenom", reče on. „Kad on to zaželi; ranije ne", reče stražar, nazvan Viljem. „A sad vam savetujem", dodade on, „da odete u svoju sobu, da budete mirni i sačekate ono što se o vama bude rešilo. Savetujemo

vam da ne trošite snagu jalovim razmišljanjem, već se priberite, od vas će se još mnogo tražiti. Vi sa nama niste postupali onako kako smo mi zaslužili našom predusretljivošću, zaboravili ste da smo mi, pa ma i bili ono što jesmo, prema vama sada ako ništa više a ono slobodni ljudi, što nije malo preimućstvo. Pa i pored toga smo ipak spremni da vam donesemo mali doručak iz kafane preko puta ako imate novaca."

Ne odgovarajući na ovu ponudu K. zastade jedan časak. Ako bi otvorio vrata susedne sobe ili čak i vrata od predsoblja, možda se ona dvojica ne bi ni usudila da ga u tome spreče, možda bi bilo najjednostavnije rešenje čitave ove stvari da tera do kraja. Ali možda bi ga ipak uhvatili, a kad bi ga jednom savladali, izgubio bi svaku nadmoćnost koju je prema njima u izvesnom smislu ipak sačuvao. Sgoga se umesto takvog rešenja opredelio za sigurnost kakvu je morao doneti sobom prirodan tok stvari. Otišao je u svoju sobu a da ni on ni stražari nisu izustili više ni reči.

Baci se na krevet i uze s umivaonika jednu lepu jabuku, koju je sinoć sebi spremio za doručak. Ona mu je sada bila jedini doručak i, kad je prvi put snažno zagrizao, uveravao je sebe da je svakako mnogo bolji nego doručak iz prljave noćne kafane koji bi dobio milošću stražara. Osećao se dobro i bio pun pouzdanja; u banci je, doduše, danas pre podne izostao od službe, ali to može lako da opravda s obzirom na srazmerno visok položaj koji tamo zauzima. Da li da navede stvaran razlog izostanka? Naumi da to učini. Ako mu ne poveruju, što je u ovom slučaju razumljivo, mogao bi da se pozove na gospođu Grubah kao svedoka ili na ono dvoje starih preko puta koji su se sada svakako uputili suprotnom prozoru. K.-a je čudilo, bar sa gledišta stražara ga je čudilo, što su ga >terali u sobu i ostavili samog tu gde bi mogao da se

ubije na razne načine. U isti mah se pitao, ovoga puta sa svog gledišta, kakav bi razlog imao da to učini. Da li zato što ona dvojica sede do njegove sobe i što su mu preotela doručak. Bilo bi toliko glupo da se ubije da, čak i kada bi to hteo da učini, ne bi mogao zato što je besmisleno. Da ograničenost stražara nije bila tako očigledna, moglo bi se pretpostaviti da iz istog ubeđenja ni oni nisu smatrali opasnim da ga ostave samog. Mogli su sada, ako su hteli, da vide kako se uputio zidnom ormančiću u kome je držao dobru rakiju, kako je najpre iskapio jednu čašicu umesto doručka a drugu ostavio za kasnije da mu ulije hrabrost, ovo samo iz predostrožnosti za malo verovatan slučaj da mu to bude potrebno. Tada ga poziv iz susedne sobe toliko uplaši da zubima udari o čašu. „Nadzornik vas zove“, glasio je uzvik. Uplašio se samo od uzvika, tog kratkog, odsečnog vojničkog uzvika koji uogapte nije očekivao od stražara Franca. Sama zapovest bila mu je baš kao poručena. „Najzad!“ doviknu im, zaključa zidni orman i odmah pohita u susednu sobu. Tamo stajahu ona dva stražara koji ga opet oteraše u njegovu sobu kao da se to po sebi razume. „Šta vam pada na pamet!“, povikaše. „Zar u košulji hoćete pred nadzornika? Narediće da vas izbatinaju a i nas s vama zajedno.“ „Do đavola, pustite me“, viknu K., koga već behu odgurali natrag k ormanu za odelo, „kad me u postelji iznenadite, ne možete očekivati da ćete me zateći u svečanom odelu.“ „Ništa ne pomaže“, rekoše stražari koji su kad god je K. vikao bili sasvim mirni, čak skoro žalosni i time ga zbunjivali ili mu, u neku ruku, pomagali da dsfe svesti. „Smešne ceremonije!“ progunda on još, ali već podiže kaput sa stolice držeći ga jedan trenutak obema rukama kao da ga izlaže oceni stražara. Oni zavrteše glavom. „Kaput mora da bude crn“, rekoše.

K na to baci kaput na zemlju i reče a da ni sam nije razumeo smisao svojih reči: „Ali ovo još nije glavna rasprava." Stražari su se smeškali ali ostadoše pri svom: „Kaput mora da bude crn." „Ako time stvar ubrzavam, pravo mi je", reče K. i sam otvori orman za odelo. Dugo je tražio među mnogim odelima i izabrao najlepše crno odelo sa žaketom koje je, svojim krojem, gotovo napravilo senzaciju među poznanicima. Zatim izvadi i drugu košulju i počeo brižljivo da se oblači. U sebi je pomislio da je čitavu stvar ubrzao time što stražari behu zaboravili da ga nateraju da se okupa. Ispod oka ih je posmatrao neće li se ipak setiti toga, ali to im, naravno, nije ni padalo na um. Međutim, Viljem ne zaboravi da Franca pošalje nadzorniku s porukom da se K. oblači.

Kada se potpuno obukao, morao je pored samog Viljema proći kroz prazno predsoblje da bi ušao u drugu sobu čija dvokrilna vrata već behu širom otvorena. U toj sobi, kao što je K. dobro znao, stanovala je od pre kratkog vremena neka gospođica Birstner, daktilografkinja, koja je obično vrlo rano odlazila na posao, kasno se kući vraćala i s kojom se K. uglavnom samo pozdravljao. Sada je njen noćni stočić kraj postelje bio premešten na sredinu sobe kao za rasprave, a za njim je sedeo nadzornik. Beše prekrstio nogu preko noge a ruku stavio na naslon stolice.

U jednom uglu sobe stajala su tri mladića razgledajući fotografije gospođice Birstner koje su zadenute u rogoznicu visile na zidu. Na kvaci otvorenog prozora bila je okačena jedna bela bluza. Na prozoru prekoputa beše se opet nagnulo ono dvoje starih, ali se društvo beše proširilo, jer je iza njih stajao i nadvisivao ih jedan čovek s razdrljenom ošuljom koji je gnječio i zavijao svoju riđu i šiljatu bradicu., Jozef K.?" upita nadzornik, možda samo zato

da bi K.-ov rasejani pogled svratio na sebe. K. klimnu glavom. „Vi ste sigurno veoma iznenađeni jutrošnjim događajima?“ upita nadzornik premeštajući obema rukama ono malo stvari koje stajahu na noćnom stočiću - sveću i šibice, knjigu i jastuče za igle, kao da su to stvari koje su mu potrebne za raspravu. „Naravno“, reče K., i obuze ga prijatno osećanje što se najzad našao pred razumnim čovekom s kojim može da razgovara o svojoj stvari. „Naravno da sam iznenađen, ali nikako nisam veoma iznenađen.“ „Niste veoma iznenađeni“, ugšta nadzornik i stavi sveću na sredinu stočića a ostale stvari stade da reda oko nje. „Vi me ne razumete“, požuri K. da primeti. „Hteo sam da kažem“, tu K. zastade i potraži pogledom stolicu. „Mogu li ipak da sednem?“ „Nije takav običaj“, odgovori nadzornik. „Hteo sam da kažem“, reče sad K. ne zaustavljajući se više, „da sam na svaki način veoma iznenađen, ali kad je čovek trideset godina na svetu i kad je morao sam da se probija kroz život, kao što je meni bilo suđeno, onda on ogugla na iznenađenja i ne padaju mu suviše teško. A naročito ne ovo današnje.“ „Zašto ne baš ovo današnje?“ „Ne mislim da kažem da sve ovo smatram šalom, jer mi pripreme koje su učinjene izgledaju isuviše opsežne. U njima su verovatno učestvovali svi članovi pansiona a i vi svi, a to prelazi okvir šale. Neću, dakle, da kažem da je to šala.“ „Sasvim tačno“, reče nadzornik i stade da razgleda koliko je šibica u kutiji. „No s druge strane“, produži K. obraćajući se sada svima i pozele da se i ona trojica kraj fotografija okrenu njemu, „no s druge strane stvar ne može biti od velikog značaja. Ja to zaključujem po tome što sam optužen, a, eto, ne mogu da pronađem ni najmanju krivicu zbog koje bi me mogli optužiti. Ali i to je sporedno, glavno pitanje je u tome ko me je optužio. Koja vlast vodi postupak? Jeste li vi

činovnici? Nijedan od vas nema uniformu, sem ako se vaše odelo", ovde se on okrenu Francu, „može smatrati uniformom, ali to je pre putničko odelo. Na ta pitanja zahtevam objašnjenje i uveren sam da ćemo se posle tog objašnjenja najsrdačnije rastati." Nadzornik tresnu kutiju šibica na stočić. „Vi ste u velikoj zabludi", reče on. „Mi smo, ova gospoda ovde i ja, u vašoj stvari sasvim sporedni, štaviše o njoj i ne znamo gotovo ništa. Pa i da smo obučeni u najpropisnije uniforme, vaša stvar zato ne bi nimalo gore stajala. Ja vam uopšte ne mogu reći da ste optuženi ili, bolje rečeno, ja to ne znam. Vi ste uhapšeni, to je tačno, ali ja ništa više ne znam. Možda su stražari trućali što drugo, ali to je onda samo trućanje. No ako i ne odgovorim na vaša pitanja, ja vam ipak mogu savetovati da manje razmišljate o nama i o onome što će se s vama desiti, i da radije više razmišljate o sebi. I ne dižite toliku galamu s vašom nevinošću, time samo kvarite ne baš loš utisak koji inače pravite. I uopšte, u govoru treba da budete uzdržljiviji. Skoro sve ono što ste maločas rekli moglo se zaključiti iz vašeg držanja i da ste upotrebili samo malo reči. A sem toga ovo nije baš bilo naročito povoljno za vas."

K. ukočeno pogleda nadzornika. Zar da dobija pouke od čoveka možda mlađeg od sebe? Zar da za svoju iskrenost bude ukoren? A o razlogu svog hapšenja i o naredbodavcu da ne sazna ništa? Malo se uzbudi i stade da se šeta gore-dole, u čemu ga niko nije sprečavao, uvuče manžetne, opipa prsa, zagladi kosu i, prošavši mimo ona tri gospodša, reče: „Ali o je besmisleno", na šta se ona trojica okrenuše pogledaše ga blagonaklono ali ozbiljno. Najzad zaustavi pred nadzornikovim stolom. „Državni tužilac Hasterer je moj dobar prijatelj", reče, „mogu li da mu telefoniram?" „Naravno", reče nadzornik,

„ali ne znam kakvog smisla bi to imalo sem ako imate da razgovarate s njim o nekoj privatnoj stvari." „Kakvog smisla?" viknu K. više zapanjen nego ljut. „A ko ste vi? Vi tražite smisao, a izvodite ovde najbesmisleniju stvar na svetu. Zar to nije da i kamen proplače? Ova gospoda su najpre izvršila prepad na mene, a sada evo sede ili stoje tu i puštaju me da se pred vama praćakam. Pitate kakvog smisla bi imalo telefonirati državnom tužiocu kad sam navodno uhapšen? Pa dobro, neću telefonirati." „Hoćete", reče nadzornik i ispruži ruku prema predsoblju gde je bio telefon, „ipak vas molim da telefonirate." „Ne, neću više", reče K. i pride prozoru. Na suprotnoj strani društvo je još stajalo kod prozora i kao da je K-ovim prilaskom prozoru bilo malo ometeno u mirnom posmatranju. Dvoje starih hteditelja da se podignu, ali ih čovek iza njih umiri. „Eno i tamo gledalaca", doviknu K. glasno nadzorniku i prstom pokaza na njih. „Sklonite se odatle", viknu zatim onima na prozoru. Sve troje smesta ustuknuše nekoliko koraka, a dvoje starih povukoše se što više iza čoveka koji ih zakloni krupnim telom i, kako se po micanju njegovih usana moglo zaključiti, reče nešto što se zbog udaljenosti nije moglo razumeti. Ali nisu se sasvim povukli, već su, izgleda, čekali zgodan trenutak da se opet krišom primaknu prozoru. „Nametljivi, bezobzirni ljudi!" reče K. okrenuvši se ponovo licem sobi. Nadzornik mu je kanda odobravao, kako se K.-u učinilo pri pogledu koji mu je sa strane uputio. Ali bilo je isto tako moguće da ovaj nije ni slušao, jer je jednu ruku čvrsto pritisnuo na sto i činilo se da upoređuje veličinu prstiju. Dva stražara sedela su na kuferu pokrivenom ukrasnim pokrivačem i trljala kolena. Tri mladića behu se podbočila i besciljno su zverala naokolo. Bila je tišina kao u nekoj zabačenoj

kancelariji. „Dakle, gospodo“, viknu K. i jedan časak činilo mu se kao da ih sve nosi na plećima, „sudeći po vašem izgledu, moja je stvar završena. Smatram da će biti najbolje ako ne mozgam više o opravdanosti i neopravdanosti vašeg postupka nego ako pomirljivo okončamo stvar uzajamnim stiskom ruke. Ako ste i vi moga mišljenja, onda molim“, i on priđe nadzornikovom stolu i pruži mu ruku. Nadzornik podiže oči, stade da gricka usne i pogleda u K.-ovu ispruženu ruku; K. se još uvek nadao da će je nadzornik prihvatiti. No ovaj ustade, uze krut, okrugao šešir koji je ležao na postelji gospođice Birstner i pažljivo ga, obema rukama, natače na glavu kao što se čini pri probanju novih šešira. „Kako vam to sve izgleda jednostavno!“ reče pri tom K.-u, „da pomirljivo okončamo stvar, rekoste? Ne, ne, to zaista ne ide. Time još nipošto ne mislim reći da treba da očajavate. Ne. A i zašto? Vi ste samo uhapšeni, i to je sve. To sam imao da vam saopštim, učinio sam to i video kako ste vi to primili. Time smo za danas svršili te se možemo rastati, naravno samo privremeno. Vi biste sad svakako hteli u banku?“ „U banku?“ upita K., „mislio sam da sam uhapšen.“ K. je upitao ovo s izvesnim prkosom, jer iako njegova pružena ruka nije bila prihvaćena, osećao se ipak sve nezavisniji od svih tih ljudi otkako je nadzornik ustao. On se igrao s njima. Mislio je čak da potrči za njima kad budu odlazili, i ponudi im da ga uhapse. I zato ponovi: „Kako mogu da idem u banku kad sam uhapšen?“ „Ah, tako“, reče nadzornik koji je već bio na vratima, „vi ste me rđavo razumeli. Da, vi ste uhapšeni, ali to ne treba da vas spreči u vršenju vaše službe. Isto tako ne treba da menjate ni svoj uobičajeni čin života.“ „Onda hapšenje nije takvo zlo“, reče K. primače se nadzorniku. „Drukčije nikada nisam ni slio“, reče ovaj. „Pa onda izgleda da ni saopštenje

o hapšenju nije bilo tako nužno", reče K. i primače se još bliže. I drugi se behu primakli. Svi su se sada bili sakupili na uskom prostoru kraj vrata. „To je bila moja dužnost", reče nadzornik. „Glupa dužnost", reče K. nepopustljivo. „Možda", odgovori nadzornik, „ali nećemo da traćimo vreme takvim razgovorima. Pretpostavio sam da želite otići u banku. A pošto pazite na svaku reč, dodajem: ja vas ne silim da odete u banku, pretpostavio sam samo da je to vaša želja. Da bih vam to olakšao i da bi vaš dolazak u banku bio što manje upadljiv, ja sam vam, evo, stavio na raspolaganje ova tri gospodina, vaše kolege." „Kako!" viknu K. i začuđeno pogleda onu trojicu. Ti beznačajni, malokrvni mladići koje je zapamtio samo kao grupu kraj fotografija bili su stvarno činovnici iz banke, ali ne kolege, to je isuviše rečeno i pokazivalo je izvesnu prazninu u sveznanju nadzornikovu, već , svakako podređeni činovnici iz banke. Kako je K. to mogao da previdi? Kako li su ga zaokupili nadzornik i stražari da ne prepozna ovu trojicu! Ukrućenog Rabenštajnera, koji mlatara rukama, plavoga Kuliha s duboko usađenim očima i Kaminera s nepodnošljivim osmehom što mu ga je izazivao hroničan grč mišića. „Dobro jutro!" reče K. malo zatim i pruži ruku gospodi koja se uljudno pokloniše. „Nisam vas uogtšte prepoznao. A sada ćemo otići na posao, zar ne?" Gospoda s osmehom žustro klimnuše glavama kao da su sve vreme na to čekali. No kada je K. počeo da traži šešir koji je ostavio u svojoj sobi, potrčашe jedan za drugim sva trojica da ga donesu, što je ipak pokazivalo izvesnu smetenost. K. je mirno stajao gledajući za njima kroz dvojna otvorena vrata. Poslednji je, naravno, bio ravnodušni Rabenštajner, koji samo udari u elegantan kas. Kaminer predade šešir i K. je i sada, kao i ranije u banci, morao da ubedi sebe da Kaminerov osmeh nije

hotimičan i da on uopšte ne ume hotimično da se smeje. Tada, u predsoblju, gospođa Grubah, koja, izgleda, nije mnogo shvatala krivicu, otvori vrata od stana čitavom društvu i K. se, kao već toliko puta, zagleda u vrpce n,ene kecelje, koja se bez potrebe usecala u njen obiman struk. Na ulici K. se, držeći sat u ruci, odluči da uzme auto kako ne bi bez potrebe povećao zakašnjenje od pola časa. Kaminer otrča do ugla da dovede kola, a druga dvojica očito pokušavahu da malo razonode K.-a, kad odjednom Kulih pokaza na kapiju preko puta na kojoj se baš pojavi onaj krupni čovek s plavom šiljatom bradicom. Izgledao je u prvom trenutku malo zbunjen što se sad pokazuje u svojoj svojoj veličini, te se povuče zidu i nasloni se na nj. Dvoje starih su svakako bili još na stepenicama. K. se ljutio na Kuliha što je skrenuo pažnju na ovog čoveka koga je on još ranije primetio, koga je, štaviše, i očekivao. „Ne gledajte onamo!" promrsi on i ne primećujući koliko je čudan takav ton prema samostalnim ljudima. Ali objašnjenje nije bilo potrebno, jer upravo je stigao automobil ta sedoš u kola i odvezoše se. Tada se K. seti da nije ni primetio kada su otišli nadzornik i stražari, jer nadzornik beše zaklonio tri činovnika a činovnici opet nadzornika. To nije baš bio dokaz velike prisebnosti i K. odluči da u tom pogledu vodi bolji nadzor nad sobom. Ipak se i nehotice okrenu i nagnu ispod krova automobila da bi, po mogućstvu, opet video nadzornika i stražare. Ali se brzo povuče i udobno se sloni u ugao kola, i ne pokušavajući više da nekoga graži. I mada se to ne bi reklo, njemu su baš sada ile potrebne utešne reči, ali gospoda su izgledala lorna, Rabenštajner je gledao desno iz kola, Kulih ^{jo}, i samo je Kaminer svojim cerekanjem stajao na -polaganju, ali, nažalosg, osećanje čovečnosti nije ^zvoljavalo da se na račun tog cerekanja zbija šala.

Tog proleća K. je obično provodio večeri tako što bi posle rada, ako još nije bilo suviše kasno - sedeo je većinom do devet časova u kancelariji - odlazio malo u šetnju, sam ili sa činovnicima, a zatim bi svraćao u pivnicu gde bi za svojim stalnim stolom, mahom u društvu starije gospode, sedeo do jedanaest časova. Ali od ovog rasporeda bilo je i odstupanja kad bi ga, na primer, pirektor banke, koji je veoma cenio njegov rad i njegovu pouzdanost, pozvao na vožnju automobilom ili, pak, u svoju vilu na večeru. Sem toga, K. je jedanput u nedelji odlazio devojci zvanoj Elza koja je noću, pa sve do kasnog jutra, posluživala u jednoj krčmi kao kelnerica, a danju primala posete samo u postelji.

Ali te večeri - dan je u napornom radu i uz mnogo laskavih i prijateljskih želja o rođendanu protekao brzo - K. htjede odmah da ode kući. U svim kratkim pauzama za vreme dnevnog rada mislio je na to; činilo mu se, a da ni sam nije tačno znao zašto, da je jutrošnjim događajima u celom stanu gospode Grubah nastao veliki nered i da je baš on potreban da ponovo dovede sve u red. A kad se jednom sve dovede u red, biće zbrisan i svaki trag o onim događajima i sve će opet poći starim tokom. Naročito nije trebalo da se plaši ona tri činovnika, oni su se ponovo utopili u masu bančinih činovnika i na njima se nije primećivala nikakva promena. K. ih je pojedinačno ili zajedno u nekoliko mahova pozivao u svoju kancelariju samo u nameri da ih posmatra i uvek ih je zadovoljno otpuštao.

Kad je u deset i po stigao pred kuću u kojoj je stanovao, susreo je na kapiji nekog mladog momka koji je tamo stajao raskoračenih nogu i pušio lulu. „Ko ste vi?“ smesta upita K. i unese se momku u lice, u polumračnom tremu nije se dobro videlo. „Ja sam nastojnikov sin, milostivi gospodine“, odgovori momak i izvadiвши lulu iz usta skloni se u stranu. „Nastojnikov sin?“

. i nestrpljivo kucnu štapom o zemlju. „Želite ,
milostivi gospodine? Da li da pozovem oca?"

Ne ne", reče K., a u glasu mu je bilo nekog praštanja, kao da je momak učinio neko zlo, a on mu to oprašta. „U redu", reče zatim i pođe dalje, ali pre nego što krenu uza stepenice, okrenu se još jednom.

Mogao je da uđe pravo u svoju sobu, ali pošto je želeo da razgovara s gospođom Grubah, zakuca odmah na njena vrata. Ona je potpletala čarapu za stolom na kome je ležala gomila sgarih čarapa. K. se rasejano izvini što tako kasno dolazi, ali gospođa Grubah beše veoma ljubazna i ne dozvoli mu da se izvinjava. Za njega ima uvek vremena, rekla je, ta on dobro zna da je njen najbolji i najmiliji stanar. K. se obazre po sobi, ona je opet dobila potpuno stari izgled, posuđe od doručka koje je jutros stajalo na stočiću kraj prozora bilo je takođe sklonjeno. „Ženske ruke stvarno zlata vrede", pomisli, on bi možda na licu mesta razbio posuđe, ali sigurno ne bi uspeo da ga iznese. Pogleda u gospođu Grubah s izvesnom zahvalnošću. „A zašto radite do tako kasno?" upita. Sad su oboje sedeli za stolom, a K. je, s vremena na vreme, zavlacio ruku u one čarape. „Imam mnogo posla", reče ona, „danju pripadam stanarima; a ako hoću svoje stvari da dovedem u red, preostaju mi samo večeri." „Ja sam vam danas zadao naročita posla, zar ne?" „Kako mislite?" upita ona malo žustrije dok joj je rad počivao u krilu. „Mislim

1 ljude koji su jutros ovde bili." „A tako", reče ona i

¹ se umiri, „to mi nije zadalo naročita posla." K. je putke gledao kako je ponovo uzela da potpleće čarapu.

"I da se čudi što ja o tome govorim, pomisli,

*tra da nije u redu što ja o tome govorim. Utoliko je
*ažnije_{da} joj kažem.

^p amo ^s JeDnom staricom mogu o tome da razgovaram. ^a
ipak, sigurno vam je zadalo posla", reče zatim,

„ali to se neće više desiti." „Ne, to se više ne može desiti", potvrdi ona i skoro se setno nasmeši na K.-a. „Mislite li to ozbiljno?" upita K. „Da", reče ona tiše, „ali pre svega ne smete stvar suviše primiti k srcu. Šta se sve ne dešava na svetu! Pošto tako prisno razgovarate sa mnom, gospodine K., priznaću vam da sam malo prisluškivala iza vrata i da su mi i ona dva stražara ponešto ispričala. Ta radi se o vašoj sreći, a ona mi stvarno leži na srcu više nego što možda imam prava, jer ja sam samo gazdarica. I, eto, čula sam ponešto, ali ne mogu reći da je bilo naročito rđavo. Vi ste, doduše, uhapšeni, ali ne kao što se hapsi lopov. Kad čoveka hapse kao lopova, onda je to zlo, ali ovo hapšenje... Ono mi se čini kao nešto učeno, oprostite mi ako kažem što glupo, ono mi se čini kao nešto učeno što, istina, ne razumem, ali što se i ne mora razumeti."

„To što ste rekli nije nimalo glupo, gospođo Grubah, eto, i ja sam delimično vašeg mišljenja, samo što ja o čitavoj stvari imam još oštrij sud nego vi i ne smatram to čak ni za nešto učeno već uopšte ni za šta. Izvršili su na mene prepad, eto to je. Da sam ustao odmah kad sam se probudio i pošao k vama, ne zbunivši se zbog toga što Ana nije došla, i bez obzira na bilo koga ko bi mi se isprečio, da sam ovoga puta izuzetno doručkovao u kuhinji, da sam vas zamolio da mi donesete odelo iz moje sobe, ukratko da sam razumno postupio, ništa se više ne bi desilo i sve ono što je imalo da dođe bilo bi u klici ugušeno. Ali, eto, čovek nije dovoljno pripremljen. U banci sam, na primer, pripremljen, tamo mi se tako nešto ne bi moglo desiti; tamo imam svog poslužitelja, gradski i lokalni telefon su preda mnom na stolu, stalno dolaze ljudi, stranke i činovnici, a pre svega tamo sam u neprestanom dodiru s poslom i zato pribran, te bi mi

pravo činilo zadovoljstvo da se nađem lice u lice s takvom jednom stvari. No prošlo je i, u stvari, ja nisam ni hteo da o tome više govorim, hteo sam samo da čujem vaš sud, sud jedne razumne žene, i veoma sam srećan što se slažemo u mišljenju. A sada mi morate dati ruku, stisak ruke treba da učvrsti takvo slaganje."

Da li će mi pružiti ruku? Nadzornik mi nije pružio ruku, pomisli on i pogleda ženu ispitivački, drukčije nego ranije. Ona ustade zato što i on beše ustao, bila je i malo zbunjena, jer joj nije bilo razumljivo sve ono što je K. rekao. Ali usled te zbunjenosti ona reče nešto što uopšte nije htela da kaže i što nije bilo ni na mestu: „Ne primajte to isuviše k srcu, gospodine K.", izusti plačnim glasom i, naravno, zaboravi na stisak ruke. „Nisam znao da ću to isuviše primiti k srcu", reče K. odjednom umorno i uvide koliko je bezvredno odobravanje ove žene. Na vratima upita još: „Je li gospođica Birstner kod kuće?" „Ne", reče gospođa Grubah i nasmeši se pri ovom obaveštenju zakasnelim, razboritim saučešćem. „Ona je u pozorištu. Jeste li nešto hteli od nje? Treba li što da joj poručim?" „Ah, hteo sam samo malo da porazgovaram s njom." „Nažalost, ne znam kad će ona doći; kad ide u pozorište, obično se kasno vraća." „To Je, najzad, sasvim svedjedno", reče K., i već se oborene glave okrenu vratima da iziđe, „hteo sam samo da joj e izvinim što sam danas upotrebio njenu sobu." „To je potrebno, gospodine K., vi imate isuviše obzira, spodica ne zna ni o čemu, ona se još od ranog jutra vraćala kući. A i sve je već dovedeno u red, eto edajte i sami." I ona otvori vrata od sobe gospođice -tner. „Hvala, verujem vam", reče K., ali ipak otvorenim vratima. Mesečina je tiho obasjavala Koliko se moglo videti, zaista je sve bilo na ^{TU} čak ni bluza nije visila više na prozorskoj

kvaci. Jastuci na krevetu izgledali su neobično visoki, delimično obasjani mesečinom. „Gospodica često dolazi kasno kući“, reče K. i pogleda u gospođu Grubah, kao da ona za to snosi odgovornost. „Šta ćete, takav je mlad svet!“ reče gospođa Grubah opravdavajući je. „Naravno, naravno“, reče K., „ali to može da odvede suviše daleko.“ „To da“, reče gospođa Grubah, „kako ste u pravu, gospodine K.! Možda čak i u ovom slučaju. Ja, naravno, ne mislim da ogovaram gospođicu Birstner, ona je dobra, mila devojka, ljubazna, uredna, tačna, vredna, i ja to sve veoma cenim, ali istina je i to da bi trebalo da je ponositija i smotrenija. Ja sam je ovog meseca već dvaput srela u zabačenim ulicama, i to uvek s drugom gospodinom. Vrlo mi je neugodno, ja to, verujte mi, pričam samo vama gospodine K., ali biće neizbežno da o tome porazgovaram i sa samom gospođicom. Uostalom, to nije jedina stvar koja mi se čini sumnjivom.“ „Vi ste na potpuno krivom putu“, reče K. ljutito, gotovo nesposoban da to prikrije, „uostalom, vi ste očigledno pogrešno razumeli i moju primedbu o gospođici. Nisam tako mislio. Ja vas, štaviše, iskreno molim da joj ništa ne kažete. Vi ste u najvećoj zabludi, ja poznajem vrlo dobro gospođicu, ništa nije istina od ovoga što ste rekli... Uostalom, možda idem isuviše daleko, recite joj šta hoćete, neću da vas u tome sprečavam. Laku noć.“ „Gospodine K.“, reče gospođa Grubah molećivo i požuri za K.-om do njegovih vrata koja on već beše otvorio, „ja za sada još neću da razgovaram s gospođicom, prethodno ću, naravno, još motriti na nju, ono što znam poverila sam samo vama. Na kraju krajeva svim stanarima je u interesu ako hoću da održim pansion na dobrom glasu, a ovim samo to i nastojim.“ „Dobar glas!“ uzviknu K. još kroz odškrinuta vrata, „ako hoćete da održite pansion na dobrom glasu, onda treba prvo meni da

žete " Na to zalupi vratima ne obazirući se više
natiokucanje.

Međutim, kako nije bio raspoložen za spavanje, on
odluči da ostane još na nogama i da tom prilikom utvrdi
kada će gospođica Birstner doći. Možda će mu se pružiti
mogućnost da progovori s njom još reč-pve, pa makar i
ne bilo zgodno. Nalakćen na prozor i trljajući umorne oči
pomislio je u jednom trenutku la kazni gospođu Grubah
time što bi nagovorio gospođicu Birstner da joj
zajednički otkažu. Ali odmah zatim učini mu se to
strahovito preterano i on čak osumnjiči sebe kako želi da
promeni stan zbog jutrošnjih događaja. To bi bilo sasvim
glupo, a pre svega potpuno besmisleno i dostojno
prezrenja.

Kad mu je dosadilo da gleda kroz prozor na pustu
ulicu, izvalio se na kanabe pošto je najpre odškršuo vrata od
predsoblja da bi odmah sa kanabeta mogao da vidi
svakoga ko uđe u stan. Do oko jedanaest časova ležao je
mirno na kanabetu i pušio cigarete. Ali zatim nije više
mogao da izdrži tamo te iziđe malo u predsoblje, kao da će
time ubrzati dolazak gospođice Birstner. Nije naročito
žudeo za njom, čak nije mogao tačno ni da se seti kako ona
izgleda, ali sada je želeo da razgovara s njom i žestio se što
je ona svojim kasnim dolaskom unela pod konac ovog dana
nemir i nered. Ona Je bila kriva i zato što on danas nije
večerao i što je >dustao od svoje namere da poseti Elzu.
Doduše, i jedno | drugo mogao je da nadoknadi time što bi
otišao sada

»stionicu gde je Elza radila. No učiniće to kasnije,

sle razgovora s gospođicom Birstner.

eše prošlo jedanaest i po kada se na stepenicama

e koraci. K., koji je obuzet mislima šetao po

blju gore-dole tako čujno kao da je u svojoj sobi,

[se iza vrata. Beše to gospođica Birstner. Dok

*tvarala vata, ona dršćući od zime skupi svileni

šal oko svojih uzanih ramena. Idućeg trenutka ušla bi u svoju sobu u koju K., naravno, ne bi smeo u ponoć da bane; dakle, sada treba da je oslovi, ali, na nesreću, propustio je da upali svetlost u svojoj sobi te bi njegovo pojavljivanje iz mračne sobe izgledalo kao prepad i svakako bi je veoma uplašilo. Pošto se nije smelo gubiti vreme, on kroz odškrinuta vrata zbunjeno šapnu: „Gospodice Birstner". Zvučalo je kao molba a ne kao poziv. „Je li ko tu?" upita gospođica Birstner i začuđeno se osvrnu oko sebe. „Ja sam", reče K. i priđe bliže. „Ah, gospodin K.!" reče gospođica Birstner smešeći se. „Dobro večer", i pruži mu ruku. „Hteo sam da vam kažem nekoliko reči, hoćete li mi sada to dozvoliti?" „Sada?" upita gospođica Birstner. „Mora li to sada biti? Malo je neobično, zar ne?" „Čekam vas već od devet časova." „Pa da, bila sam u pozorištu; nisam ni znala da me čekate." „Povod za ovo što hoću da vam kažem pojavio se tek danas." „Tako, pa načelno nemam ništa protiv, sem što sam mrtva umorna. Pa dobro, hajdete na nekoliko minuta u moju sobu. Ovde nikako ne možemo razgovarati, jer ćemo sve probuditi, a to bi mi bilo još neugodnije zbog nas samih nego zbog ljudi. Pričekajte ovde dok ne upalim svetlost u svojoj sobi, a vi onda ugasiťe tu." K. učini to, a zatim sačeka da ga gospođica Birstner još jednom tiho pozove iz sobe. „Sedite", reče ona i pokaza na divan, dok je ona ostala stojeći kraj krevetske noge i pored umora o kome je ranije govorila; nije čak skinula ni svoj mali šešir ukrašen mnoštvom cveća. „Dakle, šta ste hteli? Ja sam zaista radoznala", i lako prekrsti nogu preko noge. „Vi ćete možda reći", počeo K., „da stvar nije bila tako hitna da se o njoj sada razgovara, ali..." „Nikada ne volim uvode", gospođica Birstner. „To mi olakšava zadatak", K. „U vašoj sobi je jutros, donekle mojom krivicom,

apraavljeno malo nereda. To su učinili strani ljudi
" otiv moje volje pa ipak, kako rekoh, mojom krivicom;
zbog toga sam hteo da vas zamolim za izvinjenje."

U mojoj sobi?" upita gospođica Birstner i, umesto
p'a baci pogled po sobi, zagleda se upitno u K.-a. „Tako
je" reče K. i sada se oboje prvi put pogledaše u oči,
način na koji se ovo desilo nije vredan pomena." „

Ali to je ipak ono što je u stvari zanimljivo", reče
gospođica Birstner. „Ne", reče K. „Pa dobro", reče
gospođica Birstner, „ja neću da zalazim u tajne ako vi
tvrdite da je stvar nezanimljiva, onda na ovo nemam šta

da kažem. A što se tiče vaše želje da mi se izvinite,
ja vam rado izlazim u susret, tim više što ne vidim
ni traga od nekog nereda." Podbočivši se dlanovima
niže kukova ona prošetala po sobi i zaustavi se kod
rogoznica s fotografijama. „Gle, ipak!" uzviknu

ona. „Moje fotografije su stvarno ispreturane. E
to je zaista ružno. Neko je, dakle, bespravno bio u
mojoj sobi." K. klimnu glavom i u sebi je proklinjao
činovnika Kaminera, koji nikad ne ume da obuzda
svoj glupi temperamenat. „Čudno je", reče gospođica

Birstner što sam primorana da vam zabranim ono što
biste morali sami sebi da zabranite, naime, da u mom
odsustvu ulazite u moju sobu." „Ali ja sam vam objasnio,

zspodice", reče K. i takođe priđe fotografijama, „da

I sam ja onaj koji se ogrešio o vaše fotografije, ali
što mi ne verujete, onda moram da vam priznam da je

lražna komisija dovela tri bankarska činovnika,

Jan od njih, koga ću idućom prilikom izbaciti iz

-, verovatno je uzimao fotografije u ruke. Da,

' bila istražna komisija", dodade K. pošto

^spodica upitno pogledala. „Radi vas?" upita

ica. „D ", odgovori K. „Nije moguće!" uzviknu

Ca i nasmeja se., Da, da", reče K. „mislite li

¹ nevin?" „Eh, nevin", reče gospođica, „ne želim

da dam odmah neko možda sudbonosno mišljenje, a i ne poznajem vas. Kad se nekom natovari na vrat ni manje ni više nego istražna komisija, onda je sigurno u pitanju težak zločinac. Ali kako ste, eto, vi slobodni - bar zaključujem po vašoj mirnoći da niste pobjegli iz zatvora - onda svakako niste izvršili neki veliki zločin." „Da", reče K., „ali možda je istražna komisija uvidela da sam nevin ili da nisam tako kriv kao što se pretpostavljalo." „Naravno, to može da bude", reče gospođica Birstner vrlo pažljivo. „Vidite li", reče K. „vi nemate mnogo iskustva u sudskim stvarima." „Ne, toga nemam", reče gospođica Birstner, „i često sam već žalila zbog toga, jer bih volela sve da znam. A baš sudske stvari me neobično zanimaju. Sud ima neku čudnu privlačnu snagu, zar ne? Ali ja ću u tom pravcu na svaki način proširiti svoje znanje, jer idućeg meseca stupam kod jednog advokata kao kancelarijski službenik." „To je vrlo dobro", reče K., „onda ćete moći malo da mi pomognete u mom procesu." „Moglo bi da bude", reče gospođica Birstner, „a što da ne? Ja rado koristim svoje znanje." „I ja to ozbiljno mislim", reče K., „ili bar upola ozbiljno, kao i vi. Stvar je isuviše sitna da bih tražio advokata, ali savetodavac bi mi dobro došao." „Dobro, ali ako treba da budem savetodavac, onda moram da znam o čemu se radi", reče gospođica Birstner.

„U tome je baš začkoljica", reče K., „što i ja sam ne znam." „Pa onda ste terali šegu sa mnom", reče gospođica Birstner, potpuno razočarana, „bilo je sasvim nepotrebno da za to izaberete ovaj kasni noćni čas." I onda se udalji od fotografija gde su dugo stajali zajedno. „Ali ne, gospođice", reče K., „Ja ne teram šegu. Kako nećete da mi verujete! Ono što znam već sam vam rekao. Pa i više nego što znam, jer ono i nije bila istražna komisija, ja je tako nazivam

jer ne znam kakvo drugo ime da joj dam. Ništa nisu toaživali, uhagapen sam, ali uhapsila me neka „misija.“ Gospođica Birstner je sedela na divanu opet se nasmejala. „Kako je to bilo?“ upita ona. „Strašno“, reče K. ne misleći sada uopšte o ovom, već potpuno zanet likom gospođice Birstner, koja je naslonila glavu na ruku - lakat je počivao na jastuku divana - dok je drugom rukom polako gladila kuk. „To je isuviše opšte“, reče gospođica Birstner. „Šta je isuviše ošpte?“ upita K. Onda se seti i upita: „Da vam pokažem kako je bilo?“ Htede da ustane ali ne i da ode. „Umorna sam već“, reče gospođica Birstner. „Vi ste tako kasno došli“, reče K. „Na kraju krajeva dobijam i prebacivanja, i sasvim opravdano, jer nisam vas smela više pustiti unutra. A kao što se pokazalo nije ni bilo potrebno.“ „Bilo je potrebno, to ćete tek sada videti“, reče K. „Smem li da dovučem noćni stočić od vaše postelje ovamo?“ „Šta vam pada na pamet?“ reče gospođica Birstner, „naravno da ne smete!“ „Onda ne mogu da vam pokažem“, reče K. uzbuđeno kao da mu je time nanesena neizmerna šteta. „Pa ako vam je to potrebno radi prikazivanja, onda slobodno odmaknite stočić“, reče gospođica Birstner i malo zatim dodade labijim glasom: „Toliko sam umorna da dozvoljavam više nego što treba.“ K. postavi stočić nasred sobe g za nj. „Treba tačno da predstavite sebi raspored >ba, jer to je vrlo zanimljivo. Ja sam nadzornik, na kuferu sede dva stražara, a kraj fotografija : tri mladića. Na prozorskoj kvaci visi jedna bela »što samo uzgred spominjem. A sada počinje. Ah, io sam sebe. Najvažnija osoba, dakle ja, stojim stočićem. Nadzornik sedi veoma udobno, vši nogu preko noge, ruka mu visi tu preko

Prostačina kakav samo može biti. A sa Da očinje.
Nadzornik zove kao da treba da me

•

probudi, on takoreći viče, te ću nažalost morati i ja da vičem da bih vam stvar očigledno prikazao. Uostalom, on viče samo moje ime." Gospođica Birstner, koja je s osmehom slušala, stavi kažiprsg na usta dajući K.-u znak da ne viče, ali bilo je već kasno. K. se suviše uživeo u ulogu te viknu otegnuto: „Jozef K.!" - doduše ne tako glasno kao što je zapretio, ali ipak tako da uzvik koji se iznenada prolomio kao da se tek postepeno širio po sobi.

Tada se ču kucanje na vratima susedne sobe, nekoliko puta, snažno, odsečno i ravnomerno. Gospođica Birstner preblede i uhvati se za srce. K. se mnogo uplaši zbog toga, jer još za časak nije bio sposoban da misli ni na šta drugo osim na jutrošnje događaje i devojkicu kojoj ih je prikazivao. Tek što se pribrao, priskoči devojkici i uhvati je za ruku. „Ne bojte se", šapnu joj, „ja ću sve urediti. Ali ko to može da bude? Ta tu pored nas je soba u kojoj niko ne spava." „O da", šapnu gospođica Birstner K.-u na uho, „od juče spava tu nećak gospođe Grubah, kapetan. Nijedna druga soba nije bila slobodna. I ja sam na to zaboravila. Uh, što sge tako vikali! Toliko sam nesrećna zbog toga." „Nemate za to razloga", reče K., i kad ona klonu na jastuk, poljubi je u čelo. „Idite, idite", reče ona i brzo se ispravi, „ta odlazite, odlazite, šta hoćete, ta on sve prisluškuje na vratima, on sve čuje. Kako me mućite!" „Neću otići", reče K. „dokle god se malo ne umirite.

Dodite može čuti."
u drugi Ona pusti da je
ugao odvede tamo.
sobe, „Vi ste
tamo smetnuli s
nas ne uma", reče on,

„da se doduše radi o jednoj neprijatnosti za vas, ali nipošto o opasnosti. Vi znate da me gospođa Grubah prosto obožava i bezuslovno veruje u sve ono što ja kažem, a ona ima u ovoj stvari odlučujuću reč, pre svega zato što je kapetan njen nećak. Ona i inače zavisi od mene, jer sam joj pozajmio poveću sumu novca.

Prihvatam svaki vaš predlog o objašnjenju našeg sastanka ako je samo iole praktičan i obavezujem se da ću uplivisati na gospođu Grubah da u to veruje ne samo pred svetom nego stvarno i iskreno. Mene pri tom ne treba uogšte da štedite. Ako želite da se razglasi kako sam vas ja napastvovao, onda ću ja gospođu Grubah tako i obavestiti, a ona će verovati u to ne gubeći u mene poverenje, eto toliko mi je odana." Gospsfica Birstner pogleda u patos, nemo i pomalo potišteno.

„A što ne bi gospođa Grubah poverovala da sam vas ja napastvovao?" dodade K. Pred sobom je video njenu razdeljenu, niskih uvojaka i čvrsto stegnutu crvenkastu kosu. Pomislio je da će ga pogledati, ali ona reče ne menjajući položaj: „Oprostite, ja sam se zbog iznenadnog kucanja tako uplašila, a ne toliko zbog posledica koje bi moglo da ima kapetanovo prisustvo. Bila je takva tišina posle vašeg uzvika, i tad se čulo kucanje te sam se zato tako uplašila, a i sedela sam blizu vrata pa je zakucalo skoro pored mene. Hvala vam na vašim predlozima, ali ja ih ne primam. Ja sam spremna da za sve ono što se u mojoj sobi dešava snosim odgovornost, i to pred svakim. Čudi me što vi ne vidite koliku uvredu sadrže vaši predlozi, i pored svih dobrih namera koje ja, naravno, priznajem. Ali sada idite i ostavite me samu, to mi je sada još potrebnije. Molili ste me samo za nekoliko minuta, a ispalo je pola sata pa i više." K. je uhvati za ruku i onda za zglavak: „Ali vi se ne ljutite na mene?" reče on. Ona skloni njegovu ruku i reče: „Ah ne, ja se nikada i ni na koga ne ljutim." On je ponovo uhvati za zglavak, i ona mu to sad dopusti i tako ga dovede vratima. Bio je čvrsto rešen da ode. Ali pred vratima, kao da nije očekivao da tu naiđe na vrata, on zastade i gospođica Birstner iskoristi taj trenutak da se otrgne od njega. Zatim otvori vrata, šmugnu u predsoblje i odande

tiho reče K.-u: „A sad dođite, molim vas. Vidite li", i pokaza na kapetanova vrata ispod kojih je virio zračak svetlosti, „on je upalio lampu i uveseljava se nama." „Evo dolazim", odgovori K. - istrča i, uhvativši je, poljubi je u usta a zatim stade da joj ljubi čitavo lice kao što žedna životinja jezikom navali na izvorsku vodu najzad nađenu. Naposljetku je poljubi u samo grlo i dugo zadrža usne tamo. Na jedan šum iz kapetanove sobe podiže oči. „A sad idem", reče on. Htede da oslovi gospođicu Birstner po krštenom imenu, ali nije ga znao. Ona umorno klimnu glavom i, već upola okrenuta, pusti da joj ljubi ruku kao da ona o tome ništa ne zna, a onda pogruženo ode u svoju sobu.

Malo kasnije K. je ležao u svojoj postelji. Zaspao je vrlo brzo. Pre nego što će zaspati razmišljao je još jedan časak o svom ponašanju i bio njime zadovoljan, ali se čudio što nije još zadovoljniji. Zbog kapetana je bio ozbiljno zabrinut za gospođicu Birstner.

Glava druga

Prvo isleđenje

K.-a su telefonom izvestili da će se u njegovoj stvari iduće nedelje održati kratko isleđenje. Upozorili su ga da će se ova isleđenja održavati redovno, ako ne baš svake sedmice, a ono ipak počesće. S jedne strane, u opštem je interesu da se proces brzo okonča, a s druge strane, potrebno je da isleđenja budu temeljna u svakom pogledu, i da ipak zbog napora koje ona zahtevaju nikad ne traju suviše dugo. Stoga je rešeno da isleđenja budu češća ali da kratko traju. Kao dan za isleđenje određena je nedelja da K.-a ne bi ometali u vršenju službenog posla. Pretpostavljaju da je K. sa tim saglasan, a ako želi neki drugi rok, izići će mu u susret koliko je god moguće. Isleđenja bi se, recimo, mogla održavati i noću, ali K. tada verovatno nije dovoljno svež. Ako pak K. nema ništa da prigovori, odlučiće se za nedelju. Po sebi se razume da on svakako mora doći, i nije valjda potrebno da mu na to skreću pažnju. Naznačen mu je i broj kuće u koju treba da dođe. Bila je to kuća u jednoj zabačenoj ulici predgrađa u kojem K. još nikada nije bio.

Kad je primio to obaveštenje, K. ne odgovori ništa već obesi slušalicu; odmah je odlučio da u nedelju ode tamo, to je svakako potrebno, proces je pokrenut, i on se mora tome suprotstaviti, jer prvo isleđenje treba

da bude i poslednje. Još uvek je zamišljeno stajao kraj aparata kad ču iza sebe glas zamenika direktora koji je hteo da telefonira, ali mu je K. bio na putu. „Loše vesti?" upita zamenik direktora bezazleno, ne u nameri da što sazna, već da bi se K. sklonio od aparata. „Ne, ne", reče K. i izmaknu se u stranu, ali se ne udalji.

Zamenik direktora uze slušalicu i čekajući telefonsku vezu reče mu preko slušalice: „Jedno pitanje, gospodine K.: Hoćete li mi učiniti zadovoljstvo da u nedelju ujutro pođete sa mnom na izlet mojom jedrilicom? Biće veće društvo a među njima svakako i vaši poznanici. Između ostalih i državni tužilac, Hasterer. Hoćete li doći? Dodite svakako!" K. se trudio da obrati pažnju na ono što je zamenik direktora rekao. To za njega nije bilo nevažno, jer ovaj poziv zamenika direktora s kojim se nikada nije bogzna kako slagao značio je pokušaj izmirenja s njegove strane i pokazivao koliko je K. postao važan u banci i koliko je drugi po rangu činovnik u banci smatrao dragocnim njegovo prijateljstvo ili bar njegovu nepristrasnost. Taj poziv značio je poniženje za zamenika direktora iako je bio izgovoren preko slušalice u očekivanju telefonske veze. No K. je ovome dodao i drugo poniženje, on reče: „Hvala lepo! Ali ja u nedelju nažalost nemam vremena, jer već imam jednu obavezu." „Šteta", reče zamenik direktora i okrete se telefonu jer je baš dobio vezu. To nije bio kratak razgovor, ali K. u svojoj rasejanosti ostade sve vreme kraj aparata. Tek kad je zamenik direktora spustio slušalicu, K. se uplaši i, da bi donekle opravdao nepotrebno stajanje kraj telefona, reče: „Obavestili su me maločas telefonom da nekuda odem, ali zaboravili su da mi kažu u koliko časova." „Pa upitajte još jednom", reče zamenik direktora. „Nije tako važno", reče K., iako

je time njegovo ionako nedovoljno izvinjenje postalo još manje ubedljivo. Pri odlasku zamenik direktora govorio je još o nekim stvarima. I K. je silio sebe da odgovara, a mislio je uglavnom na to da će biti najbolje ako u nedelju ode tamo u devet časova, pošto u to vreme radnim danima svi sudovi počinju da rade.

U nedelju je bilo tmurno vreme. K. beše veoma umoran, pošto je zbog jedne male proslave ostao sa svojim sgalnim društvom u gostionici do kasno u noć i umalo se nije uspavao. Nemajući vremena da razmišlja i da složi planove koje je skovao u toku nedelje, žurno se obuče i pohita bez doručka u naznačeno predgrađe. Iako je imao malo vremena da se obazire levo i desno, čudnim slučajem sreće ona tri činovnika koja su učestvovala u njegovoj stvari: Rabenštajnera, Kuliha i Kaminera. Prva dvojica provezla su se tramvajem preko ulice kojom je išao K., a Kaminer je sedeo na terasi jedne kafane i, u trenutku kad je K. prolazio, radoznalo se nagnuo nad ogradu. Sva trojica gledala su po svoj prilici za njim, čudeći se što njihov pretpostavljeni trči; neki prkos sprečio je K.-a da se posluži prevoznim sredstvom, osećao je odvratnost prema svakoj pa i najmanjoj tuđoj pomoći u ovoj stvari, a nije hteo nikome da se obrati da ga ne bi samim tim morao makar i za dlaku posvetiti u stvar; i, na kraju, nipošto nije želeo da se isuviše velikom tačnošću ponizi pred istražnom komisijom. Sada je ipak trčao da bi po mogućstvu stigao u devet časova iako nije ni bio pozvan u neko određeno vreme.

Mislio je da će već izdaleka prepoznati kuću po nekom znaku koji ni sam sebi nije mogao dobro da predstavi, ili po nekoj naročitoj živosti pred ulazom. Ali Julijusova ulica u kojoj je kuća trebalo da bude i na čijem je početku za trenutak zastao, imala je na obe strane skoro sasvim jednolike kuće, visoke,

sive najamne kućerine u kojima stanuju siromapši ljudi. Sada, u nedelju ujutru, gotovo svi prozori behu posednuti, ljudi u košulji se nalaktili i pušili ili držali oprezno i nežno malu decu na ivici prozora. Na drugim prozorima beše visoko naslagana posteljina nad kojom bi se brzo pojavila čupava glava neke žene. Dovikivahu se preko ulice i jedan takav uzvik izazvao je baš nad K.-ovom glavom buran smeh. Pravilno raspoređene u drugoj ulici nalazile su se male radnje s raznim životnim namirnicama, koje su bile ispod uličnog nivoa, a u njih se ulazilo preko nekoliko stepenica. Tu su ulazile i izlazile žene ili stajale na stepenicama i ćeretale. Jedan prodavac voća koji je svoju robu preporučivao ljudima gore na prozoru, isto tako nepažljiv kao i K., umalo što ovoga nije oborio svojim kolicima. Uto je i jedan gramofon, koji je u boljim četvrtima grada odslužio svoje, divlje zakreštao.

K. zađe dublje u ulicu, polako kao da sad već ima vremena ili kao da ga istražni sudija vidi sa kog prozora pa zna da je naišao. Beše tek prošlo devet. Kuća je bila prilično široka, gotovo neobično se protezala, naročito je kapija bila visoka i široka. Ona je očigledno bila namenjena teretnim vozilima raznih robnih magazina koji su sada bili zatvoreni i okruživali su veliko dvorište noseći natpise firmi od kojih je K. neke poznao iz bankovnih poslova. Baveći se i protiv svog običaja detaljnije ovim spoljnim stvarima, zaustavi se malo na ulazu u dvorište. Blizu njega sedeo je na sanduku jedan bos čovek i čitao novine. Na ručnim kolicima ljuljala su se dva dečaka. Pred česmom je stajala mršava mlada devojka u noćnoj rekli i dok je voda curila u njenu kantu,

gledala
u K.-a.

U jednom uglu dvorišta zategli su između dva prozora uže
na kome je već visilo rublje

za sušenje. Dole je stajao jedan čovek i s nekoliko uzvika upravljao poslom.

K. se uputi ka stepeništu da bi došao do istražne sobe, ali se opet zaustavi, jer je sem ovog stepeništa video u dvorištu još tri razna ulaza, a sem toga jedan mali prolaz na kraju dvorišta kao da je vodio u jedno drugo dvorište. Ljutio se što mu nisu tačno naznačili položaj sobe, bila je to zaista čudna nemarnost ili ravnodušnost kojom su postupali prema njemu, i on je imao nameru da to jasno i glasno utvrdi. Najzad se ipak pope stepenicama igrajući se u mislima jednom izrekom čuvara Viljema da krivica privlači sud, iz čega je u stvari proizlazilo da se istražna soba mora nalaziti na onom stepeništu koje je K. slučajno izabrao. Pri penjanju smetao je gomili dece koja su se po stepenicama igrala i gledala ga ljutito kada bi on prolazio kroz njihove redove. „Idućom prilikom kad opet dođem“, pomisli u sebi, „moram poneti ili šećerleme da ih pridobijem ili štap da ih izmlatim.“ Baš pred prvim spratom morao je, štaviše, da pričeka časak dok se jedan kliker nije otkotrljao do kraja, a dva dečaka prevejana lica kao kod odraslih nevaljalaca držala su ga za to vreme za čakšire; da je hteo da ih se otrese, morao bi im pričiniti bol, a on se plašio njihove dreke.

Na prvom spratu počeo pravo traganje. No pošto se ni⁶ usupio da pita za istražnu komisiju, izmislio je nekog stolara Lanca - ovo ime palo mu je na um što se kapetan, nećak gospođe Grubah, tako zvao - te je rešio Da u stanovima upita ne stanuje li tu neki stolar Lanc, kako bi imao prilike da zaviri u sobe. Ali pokazalo se da se za to ionako mahom pružala prilika, jer sva vrata behu otvorena i deca su neprestano trčkarala Unutra i napolje. Behu to, po pravilu, male sobe s jednim prozorom u kojima se kuvalo. Neke žene držale

su u jednoj ruci odojčad a slobodnom rukom radile su kod ognjišta. Najrevnosnije su trčkarale tamo-amoo nedorasle devojčice odevene očigledno samo u keceljice. U svim sobama postelje su još bile korišćene i u njima su ležali bolesnici, ili oni što su još spavali, ili ljudi koji su se tamo obučeni protezali. K. je kucao na stanove čija vrata behu zatvorena i raspitivao se ne stanuje li tu stolar Lanc. Otvarala je mahom neka žena i, saslušavši pitanje, okretala bi se nekome ko se dizao iz postelje: „Gospodin pita ne stanuje li tu neki stolar Lanc.“ „Stolar Lanc?“ upitao bi onaj iz postelje. „Da“, odgovarao je K., mada se istražna komisija bez sumnje nije ovde nalazila te nije više imao šta da traži tu. Mnogi od njih mislili su da je K.-u veoma stalo da pronađe stolara Lanca, dugo su razmišljali i imenovali nekog stolara koji se, međutim, nije zvao Lanc; ali su ipak spominjali neko ime koje je imalo neku daleku sličnost s Lancem, pripitali bi kod suseda ili bi odveli K.-a daleko do nekih vrata gde je po njihovom mišljenju takav čovek stanovao kao podstanar ili gde se nalazio neko ko bi mogao da da bolje obaveštenje nego oni. Najzad je bilo gotovo izlišno da K. sam pita, već su ga na ovaj način vodili kroz spratove. Zažalio je što je napravio takav plan koji mu je u početku izgledao tako praktičan. Pred petim spratom rešio je da digae ruke od traganja i, oprostivši se od jednog ljubaznog mladog radnika koji opet htede da ga povede gore, krenu niz stepenice. Ali onda stade da ga ljuti jalovost celog ovog pothvata, vrati se i zakuca na prva vrata petog sprata. Prvo što je u maloj sobi video beše jedan veliki zidni časovnik koji je pokazivao već deset časova. „Stanuje li ovde stolar Lanc?“ upita on. „Izvolite“, reče jedna mlada žena crnih svetlih očiju koja je baš prala dečje rubl^e u jednom čabru i mokrom rukom pokaza na otvorena vrata susedne sobe.

K.-u se učini da je stigao na neki zbor. Gungula najrazličitijih ljudi niko se nije brinuo za pridošlicu - ispunjavala je oveću sobu s dva prozora koju je tik uz tavanicu okružavala galerija. Ova je takođe bila dupke puna i tu su ljudi mogli samo pognuto da stoje dolirujući glavama i leđima tavanicu. K., kome je bilo suviše zagušljivo, izađe opet napolje i reče ženi koja ga je verovatno pogrešno razumela: „Ja sam pitao za stolara, nekog Lanca." „Da", reče žena, „izvolite samo unutra." K. možda ne bi pošao za njom da mu žena nije prišla, uhvatila za bravu i rekla: „Posle vas moram da zatvorim, ne sme niko više da uđe." „Vrlo pametno", primeti K., „no i sada je već prepuno." Ali ipak uđe.

Između dva čoveka koja su razgovarala kraj samih vrata - jedan je obema daleko ispruženim rukama činio pokrete -kao da broji novac, dok mu se drugi oštro zagledao u oči - jedna ruka poseže za K.-om. Beše to neki omanji mladić rumenih obraza. „Hodite, hodite", reče on. K. pusti da ga ovaj povede. Pokazalo se da je u vrevi ljudi jedan uzan prolaz ipak bio slobodan i valjda razdvajao dve stranke; u prilog tome govorilo je i to što K. u prvim redovima, desno i levo, skoro nije video nijedno njemu okrenuto lice već samo leđa ljudi koji su reči i pokrete upućivali isključivo ljudima svoje stranke. Ljudi su mahom bili odeveni u crna odela i imali na sebi stare, duge praznične, kapute koji su široko padali. Jedino je to odelo zbunjivalo K.-a, inače bi čitavu stvar smatrao političkim zborom gradske četvrti. Na drugom kraju dvorane kuda je K. odveden stajao je na veoma niskom, takođe prepunom podijumu jedan mali poprečno postavljen sto, a iza njega, uz samu ivicu podijuma, sedeo je mali debeli čovek i teško Dahtao. On je, smejući se iz glasa, upravo razgovarao s nekim ko je stajao iza njega - ovaj se bio nalaktio na

naslon stolice i prekrstio noge. Pokatkad je debeljko mlatarao rukom po vazduhu kao da nekoga karikira. Mladić koji je vodio K.-a imao je muke da ga prijavi. Stojeći na prstima dvaput je već pokušao nešto da saopšti, ali onaj čovek gore nije obraćao pažnju na njega. Tek kada je jedan od ljudi s podijuma upozorio na mladića, čovek se okrete njemu i, sagnuvši se, sasluša njegov tihi izveštaj. Zatim izvadi svoj sat i brzo pogleda u K.-a. „Trebalo je da dođete pre jednog sata i pet minuta“, reče on. K. htjede nešto da odgovori, ali nije imao vremena, jer tek što je čovek izgovorio ove reči, začu se u desnoj polovini dvorane opšte gundanje. „Trebalo je da dođete pre jednog sata i pet minuta“, ponovi sad čovek povišenim glasom i baci letimičan pogled dole u dvoranu. Gundanje se odmah pojača i tek se postepeno stiša, pošto čovek ne reče više ništa. U dvorani je sada vladala mnogo veća tišina nego pri K.-ovom ulasku. Samo ljudi na galeriji ne prestajahu da stavljaju primedbe. Koliko se gore u polumraku, pari i prašini nešto moglo razabrati, oni kao da su bili lošije odeveni od onih dole. Neki behu doneli i jastuke koje su stavili između glave i sobne tavanice da se ne bi nažuljili.

K. odluči da više posmatra nego govori i stoga ne htjede da pravda svoje tobožnje zakašnjenje, već samo reče: „Bilo da sam i zakasnio, sada sam ovde.“ Na to se ču pljeskanje, opet iz desne polovine dvorane. „Ovi ljudi se lako mogu pridobiti“, pomisli K. Bunila ga je samo tišina u levoj polovini dvorane koja je bila baš iza njega i iz koje se čulo samo pojedinačno pljeskanje. On razmisli šta bi mogao reći da bi pridobio sve odjednom ili, ako to ne bi bilo moguće, bar povremeno da pridobije i ostale.

„Da“, reče čovek, „ali ja nisam više dužan da vas saslušavam“, i opet gundanje, ali ovog puta

nerazumljivo, pošto čovek odmahnuvši ljudima rukom produži - „Ja ću to ipak učiniti još danas. Ali takvo zakašnjenje ne sme se više desiti. A sad istupite napred." Neko skoči s podijuma tako da je sada bilo oslobođeno mesto za K.-a i on se pope gore. Sgajao je tesno pribijen uza sto, a gužva iza njega bila je tolika da joj se on morao odupreti ako nije želeo da gurne s podijuma sto istražnog sudije a možda i njega samog.

No isledni sudija nije se brinuo za to, već je sasvim udobno sedeo na stolici i pošto završi razgovor sa čovekom iza sebe, maši se jedne male beležnice, jedinog predmeta na svom stolu. Ova je ličila na školsku svesku, bila je stara i sasvim izobličena od silnog listanja. „Dakle", reče isledni sudija, prelistavajući svesku, i obrati se K.-u tonom utvrđivanja, „vi ste moler?" „Ne", reče K., „već prvi prokurista jedne velike banke." Ovaj odgovor bio je dole u desnoj stranci propraćen tako srdačnim smehom da se i K. morao smeјati. Oslonivši se rukama o kolena ljudi su se tresli kao da ih je uhvatio težak napad kašlja. Smejali su se čak i neki na galeriji. Sasvim razljućen, isledni sudija, koji je verovatno bio nemoćan prema ljudima dole, pokuša da se naplati na galeriji. On skoči sa stolice, pripreti galeriji i njegove inače neupadljive obrve skupiše se nad očima, nakostrešene, crne i velike.

Međutim, u levoj polovini dvorane vladala je još uvek tišina. Ljudi stajahu tamo svrstani, lica okrenuta podijumu - slušajući razgovor koji se vodio gore isto tako mirno kao i galamu druge stranke. Dopuštali su suviše da pojedinci iz njihovih redova ^TU i tamo istupe zajedno s drugom strankom. JBudi iz leve sgranke, koji su inače bili malobrojniji, Mada u osnovi isto tako beznačajni kao i ljudi iz Desne stranke, ipak su usled svoje mirnoće izgledali

značajniji. Kada je K. počeo da govori, bio je ubeđen da govori u njihovom duhu.

„Vaše pitanje, gospodine isledni sudijo, da li sam ja moler - uostalom vi me to uopšte niste ni pitali nego ste mi to prosto tresnuli u lice - karakteristično je za čitav način postupka koji se protiv mene vodi. Vi možete prigovoriti da to uopšte i nije neki postupak, i bićete potpuno u pravu, jer ovo je postupak samo ukoliko ga ja priznajem kao takav. Ali trenutno ga priznajem, u neku ruku iz sažaljenja. Čoveku ne preostaje ništa drugo nego da sa sažaljenjem gleda na stvar ako uopšte misli da je uzme u obzir. Ja ne kažem da je ovo nehatan postupak, ali ja bih želeo da vam ovaj naziv pruži tačnu predstavu.”

K. zastade i baci pogled na dvoranu. Ono što je rekao bilo je oštro, oštrije nego što je mislio, a ipak tačno. To bi negde zaslužilo neko odobravanje, ali sve je bilo tiho; ljudi su očigledno s nestrpljenjem čekali ono što će doći. Možda se u tišini pripremala bura koja će svemu učiniti kraj. Pometnju je unela mlada pralja koja je, završivši po svoj prilici posao, otvorila vrata u dnu dvorane i, iako je veoma oprezno ušla, svratila na sebe pažnju nekolicine. Samo je isledni sudija pričinio K.-u neposredno zadovoljstvo, jer se, izgleda, odmah osetio pogođen njegovim rečima. Dosada je slušao stojeći, jer ga je K.-ov govor iznenadio baš u trenutku kada se digao da zapreti galeriji. Sada, u pauzi, on polako sede kao da ovo niko ne treba da primeti. Verovatno u nameri da se smiri, on ponovo uze sveščicu preda se.

„To ništa ne pomaže”, produži K., „i vaša sveska, gospodine isledni sudijo, potvrđuje ono što ja kažem.” Zadovoljan što na stranom skupu čuje samo svoje mirne reči, K. se, štaviše, usudi da uzme islednom sudiji svesku i da je, kao zazirući od nje, podigne vrhovima

prstiju za jedan od srednjih listova, tako da se s obe strane obesiše gusto ispisani, umrljani i požuteli listići. „I to su akta islednog sudije“, reče on i spusti svesku na sto. „Produžite mirno da čitate, gospodine isledni sudijo, te knjige o mojoj krivici zaista se ne plašim, iako je ona za mene nepristupačna, jer mogu da je uhvatim samo s dva prsta i ne bih je uzeo u ruke.“ To što se isledni sudija mašio sveske koja je pala na sto, trudio se da je malo sredi i ponovo uzeo da je čita, mogao je da bude samo znak dubokog poniženja, ili se bar tako moralo shvatiti.

Lica ljudi u prvim redovima bila su tako radoznalo okrenuta K.-u da on za časak pogleda u njih. Behu to mahom postariji ljudi, a među njima i neki bele brade. Jesu li oni možda merodavna lica pod čijim je uticajem ceo zbor koji se ni posle poniženja istražnog sudije nije dao pokrenuti iz nepomičnosti u koju je zapao posle K.-ovog govora?

„Ono što se meni desilo“, produži K., nešto tiše nego ranije, pretražujući neprestano pogledom lica u prvim redovima, što je njegovim rečima davalo donekle nemiran izraz, „ono što se meni desilo to je samo pojedinačan slučaj, a on i kao takav nije toliko važan pošto ga ja ne primam suviše k srcu. No on je ogledalo postupka koji se protiv mnogih primenjuje. Za njih se ja ovde zalažem, a ne za sebe.“

I nehotice je povišio glas. Negde zapljeska neko podignutim rukama viknu: „Bravo! Ašto dane? Bravo! I opet bravo!“ Neki u prvim redovima dohvatiše se za brade, niko se ne osvrnu na uzvik. Ni K. mu nije pridavao nikakav značaj, ali je ipak bio ohrabren; nije više smatrao za potrebno da mu svi pljeskaju, bilo je dovoljno ako javnost počne da razmišlja o stvari i ako K. makar ponekad ubeđivanjem pridobije nekog.

„Ja ne želim govornički uspeh“, reče K. imajući

ovo na umu, „a ja ga po svoj prilici ne bih mogao ni postići. Gospodin isledni sudija govori verovatno mnogo bolje, to spada u njegov poziv. Ono što ja želim to je da javno pretresemo jedno javno zlo. Čujte me: pre nekih deset dana uhapšen sam. Sama činjenica da sam uhapšen smešna mi je, ali to sada ne spada ovamo. Izvršili su na mene prepad ujutru u postelji, možda su imali nalog - a to po onome što je isledni sudija rekao nije isključeno - da uhapsu nekog molera koji je isto tako nevin kao i ja, ali izabrali su mene. Susednu sobu behu zaposela dva neotesana stražara. I da sam ja neki razbojnik, bolje mere predostrožnosti nisu mogli preduzeti. Ti stražari bili su sem toga pokvarene vucibatine, nabrbļjali su mi svašta, hteli su da ih podmitim. Obmanom su hteli da mi izmame rublje i odelo, hteli su novac, tobože da bi mi doneli doručak pošto su bestidno pred mojim očima pojeli moj. No ni to im nije bilo dovoljno. Odveli su me u treću sobu nadzorniku. Bila je to soba jedne žene koju veoma cenim i ja sam morao da gledam kako se ta soba zbog mene, mada ne mojom krivicom, u neku ruku prlja prisustvom stražara i nadzornika. Nije bilo lako da čovek ostane miran. No ipak mi je to pošlo za rukom, i ja sam sasvim mirno upitao nadzornika - a kad bi on bio tu, morao bi da potvrdi moje reči - zašto sam uhapšen. I šta je na to odgovorio taj nadzornik koga još i sada vidim pred sobom kako sedi na stolici pomenute dame kao oličenje najtupoglavije nadmenosti? Gospodo moja, on u stvari nije odgovorio ništa, a možda zaista ništa nije ni znao. Uhapsio me je, i bio je time zadovoljan. Uradio je još nešto drugo. U sobu one dame doveo je tri niža službenika moje banke koja su pipala i preturala fotografije, vlasništvo te dame. Prisustvo ovih službenika imalo je, naravno, još jedan cilj. Oni su, isto tako kao i moja stanodavka

i njena služavka, imali za zadatak da razglase vest o mom hapšenju, da štete mom ugledu u javnosti a u prvom redu da uzdrmaju moj položaj u banci. Od ovoga ništa, ama baš ni za dlaku, nije uspelo. Čak i moja stanodavka, sasvim jednostavna osoba - izgovoriću njeno ime ovde s poštovanjem, ona se zove gospođa Grubah - čak i gospođa Grubah bila je dovoljno razumna i uvidela je da takvo hapšenje ne znači ništa više nego ulični napad raspuštenih dečaka. Ponavljam, čitava stvar pričinila mi je samo neprijatnosti i trenutni jed, ali zar nije mogla da ima i gorih posledica?"

Kada se K. ovde zaustavi i pogleda u nemog islednog sudiju, učini mu se da primećuje kako ovaj baš daje znak nekome iz gomile. K. se nasmeši i reče: „Gospodin isledni sudija upravo daje nekome od vas tajni znak. Među vama ima, dakle, ljudi kojima se odozgo, sa ovog mesta diriguje. Ne znam da li taj znak treba sada da izazove zviždanje ili pljeskanje, i time što stvar unapred objavljujem ja se potpuno svesno odričem da saznam šta znači taj znak. Meni je to sasvim svejedno, i ja ovlašćujem javno gospodina islednog sudiju da zapoveda svojim plaćenim nameštenicima tamo dole ne tajnim znacima već jasno i glasno, tako što će im na primer jedanput reći: 'Sad zviždite!' a drugi put: 'Sad pljeskajte!'"

Od zabune ili nestrpljenja sudija se meškoljio na svojoj stolici. Čovek iza njega sa kojim je već ranije razgovarao nagnu se opet njemu, bilo prosto da ga obodri bilo da mu da neki naročiti savet. Dole, ljudi su razgovarali tiho ali živahno. Dve stranke koje su, izgleda, ranije imale tako oprečna mišljenja izmešale se i neki pokazivahu prstom na K.-a, a drugi na islednog sudiju. Magličasga para u dvorani bila je nesnosna i sprečavala je da se jasnije vide oni koji behu podalje. Ona je naročito morala smetati posetiocima

galerije koji su bili primorani, pogledajući doduše ispod oka uplašeno u islednog sudiju, da tiho postavljaju pitanja učesnicima zbora kako bi dobili bliža obaveštenja. Odgovori su davani isto tako tiho, iza šake.

„Odmah ću završiti“, reče K. i udari pesnicom o sto pošto nije bilo zvonca; uplašene ovim, glava islednog sudije i glava njegovog savetodavca odmah se razmaknuše. „Mene se čitava ova stvar ne tiče, i ja je zato prosuđujem mirno, pa ako vam je do ovog tobožnjeg suđenja što stalo, možete imati velike korisgi ako me saslušate. Molim vas da vaša savetovanja o onom što vam ja budem izneo odložite za kasnije, jer ja nemam vremena i uskoro ću otići.“

Smesta je zavládala tišina, toliko je već K. ovládao zborom. Nisu više galamili kao u početku, nisu čak ni pljeskali, ali izgledali su već uzbuđeni ili na dobrom putu da to budu.

„Nema sumnje“, reče K. tiho, jer ga je radovalo napregnuto slušanje čitavog zbora, a u toj tišini nastalo je zujanje koje je bilo uzbudljivije od najoduševljenijeg pljeskanja, „nema sumnje da se iza svih izjava ovoga suda, a u mom slučaju dakle iza hapšenja i današnjeg isleđenja, krije velika organizacija. Organizacija u kojoj rade ne samo podmitljivi stražari, tupoglavi nadzornici i istražne sudije koji su, u najboljem slučaju, skromne pameti, već u kojoj se, svakako, nalaze i sudije visokog i najvišeg ranga sa bezbrojnom, neophodnom svitom služitelja, pisara, žandarma i drugog pomoćnog osoblja, a možda čak i dželata - ja ne prezam od te reči. A koji je smisao te velike organizacije, gospodo moja? On se sastoji u tome što se nevinna lica hapse i što se protiv njih vodi besmislen postupak koji većinom, kao u mom slučaju, ne dovodi do rezultata. Kako se kod takve

besmislenosti čitave stvari može izbeći najgora korupcija činovništva? To je nemoguće, to ni najviši sudija ne bi mogao da postigne čak ni za sebe samog. I zato stražari pokušavaju da sa uhapšenog ukradu odelo, zato nadzornici provaljuju u tuđe stanove, zato nevine ljude treba uniziti pred čitavim zborom umesto da budu saslušani. Stražari su govorili sve o nekim depoima u koje se stavlja imovina uhapšenika. Voleo bih da vidim jednom te depoe u kojima trune s mukom stečena imovina uhapšenih, ukoliko je ne ukradu lopovski činovnici depoa."

K.-a prekide vrisak sa dna dvorane. On rukom zasenči oči da bi video šta se tamo događa, pošto je usled mutne dnevne svetlosti para bila beličasta i zasenjivala je oči. Bila je to pralja koja mu je bila kao kost u grlu čim je ušla. Da li je ona bila kriva ili ne, nije se moglo utvrditi. K. vide samo kako ju je neki čovek odvuкао u jedan ugao kraj vrata i tamo je priveo k sebi. Ali nije ona vrisnula već čovek. On je široko razjapljenih usta gledao u tavanicu. Oko ovo dvoje stvorio se mali krug, a posetioci galerija u blizini kao da su bili oduševljeni time što je ozbiljnost koju je K. uneo u zbor na ovaj način bila prekinuta. Pod prvim utiskom K. htjede odmah da pritrči onamo, a smatrao je i da će svi želeti da se onamo napravi red i da se, ako ništa drugo, izbac i par iz dvorane, ali prvi redovi stajali su čvrsto pred njim, niko se nije pomakao niti propustio K.-a. Naprotiv, sprečavali su ga u tome. Stari ljudi ispružili su ruke a neka ruka - nije imao vremena da se osvrne - uhvati ga otpozadi za okovratnik. K. u stvari nije više mislio na par, činilo mu se kao da se njegova sloboda ograničava, kao da ozbiljno misle da ga uhapsu, te navrat-nanos skoči sa podijuma. Sada se našao oči u oči sa gužvom. Zar nije tačno ocenio ljude? Je li se isuviše pouzdao u

dejstvo svojih reči? Jesu li se prenemagali dok je on govorio pa im je sada, kada je izvukao zaključke, dosta tog prenemaganja? Kakva lica oko njega! Male, crne očiće zverale su tamo-amo, obrazi se otromboljili kao u pijanica, duge brade behu krute i veuljave i kad bi se čovek dohvatio za njih, činilo se da su se tu stvorile kandže a ne da se dohvatio za bradu. A ispod brada - i to je bilo stvarno otkriće koje je K. napravio - svetlucale su na okovratniku kaputa značke raznih veličina i boja. Dokle god je pogled dopirao svi su imali te značke. Svi su spadali u isti tabor, te tobožnje stranke zdesna i sleva, i kad se K. naglo okrenuo, video je iste značke na okovratniku islednog sudije, koji je s rukama u krilu mirno gledao dole. „Tako“, viknu K. i podiže ruke uvis, naglo saznanje zahtevalo je prostora, „ta svi ste vi činovnici kao što vidim, vi ste ona korumpirana banda protiv koje sam govorio. Nagurali ste se ovde kao slušaoci i njuškala, stvorili ste tobožnje stranke, i jedna je pljeskala da bi me iskušala, hteli ste da naučite kako se zavode nevini ljudi! Pa lepo, nadam se da niste bili džabe ovde. Vi ste se ili uveseljavali što je neko očekivao od vas odbranu nevinosti, ili ste pak - ta pusti me ili ću te udariti“, viknu K. jednom dršćućem starcu koji mu se beše primakao - „ili ste pak stvarno nešto naučili. I ovim vam želim sreću u vašem zanatu.“ Brzo uze svoj šešir koji je ležao na ivici stola i u opštoj tišini potpune zapanjenosti stade da se probija ka izlazu. Ali isledni sudija kao da je bio još brži no K., jer ga je čekao kraj vrata. „Stanite malo“, reče on. K. se zaustavi, ali ne pogleda u islednog sudiju već u vrata čiju bravu beše uhvatio. „Hteo sam samo da vam skrenem pažnju“, reče isledni sudija, „da ste se danas -a toga, izgleda, još niste svesni - lišili preimućstva koje uhapšenome uvek pruža saslušanje.“ K. se nasmeja

sa vrata. „Vi, hulje jedne“, viknu, „poklanjam vam sva saslušanja“, otvori vrata i pohita niz stepenice. Iza n>ega podiže se galama ponovo oživelog zbora koji verovatno na studentski način počeo da pretresa ono što se dogodilo.

Glava treća

U praznoj većnici. Student. Kancelarije

K. je iduće sedmice iz dana u dan čekao da ga ponovo pozovu. Nije mogao da veruje da su doslovno shvatili njegovo odricanje od saslušanja. A kada poziv koji je očekivao nije stigao ni do subote uveče, pretpostavio je da je prećutno pozvan u istu kuću i u isto vreme. Tako se u nedelju ponovo uputio tamo, idući sada pravo po stepenicama i hodnicima; neki ljudi koji ga se setiše pozdraviše ga sa svojih vrata, ali on nije morao više nikoga da pita i ubrzo je došao do pravih vrata. Na njegovo kucanje odmah mu otvoriše i on htjede smesta da se uputi u susednu sobu i ne pogledavši poznatu ženu koja zastade na vratima. „Danas nema sednice“, reče žena. „A što ne bi bilo sednice?“ upita on i ne htjede u to poverovati. Ali ga žena uveri pošto otvori vrata susedne sobe. Ona je bila zaista prazna i ovako opustela izgledala je još bednija nego prošle nedelje. Na sgolu koji je kao prošli put stajao na podijumu bilo je nekoliko knjiga. „Mogu li da pogledam knjige?“ upita K., ne iz neke naročite radoznalosti već samo zato da njegov dolazak ne bi bio sasvim uzaludan. „Ne“, reče žena i zatvori vrata, „to nije dozvoljeno. To su knjige islednog sudije.“ „Ah tako“, reče K. klimnuvši glavom, „knjige su verovatno zakonici, a u karakter ovog sudstva spada ne samo da nevini budu osuđeni, već

da budu osuđeni i bez njihova znanja." „Biće da je tako", reče žena koja ga nije dobro razumela. „E pa, onda idem", reče K. „Treba li nešto da javim islednom sudiji?" upita žena. „Vi ga poznajete?" upita K. „Naravno", reče žena. „Ta moj muž je sudski poslužitelj." K. tek sada primeti da je soba u kojoj je prošli put stajao samo čabar za pranje potpuno uređena za stanovanje. Žena primeti njegovo čuđenje pa reče: „Da, mi ovde imamo besplatan stan, ali u dane kada se održavaju sednice moramo isprazniti sobu. Mesto moga muža ima i nekih slabih strana." „Da se ne čudim toliko sobi", reče K. pogledavši je ljutito, „koliko tome što ste udati." „Mislite li možda na događaj s prošle sednice kada sam omela vaš govor?" upita žena. „Naravno", reče K., „no sad je to već prošlo i gotovo je i zaboravljeno, ali onda me je upravo razbesnelo. A sad sami kažete da ste udata žena." „Nije bilo na vašu štetu što sam vas prekinula u govoru. O vama su kasnije još veoma nepovoljno sudili." „Može biti", reče K. odmahnuvši rukom, „ali to vas ne opravdava." „Mene opravdavaju svi oni koji me poznaju", reče žena, „onaj što me je onda zagrlio dugo me već progoni. Ja možda, opšte uzev, nisam privlačna, ali za njega jesam. Tu nema leka, i moj muž se već s tim pomirio; ako želi da zadrži svoje mesto, onda mora to da trpi, jer onaj čovek je student i verovatno će zauzeti neki visok položaj. On stalno trči za mnom i otišao je baš pre nego što ste vi došli." „To pristaje uza sve ostalo", reče K., „i ne iznenađuje me." „Vi biste svakako hteli da štošta ispravite ovde?" upita žena polako i oprezno, kao da kaže nešto opasno i za nju i za K.-a. „Zaključila sam to već iz vašeg govora koji se meni lično veoma svideo. Ja sam, doduše, čula samo jedan deo, početak sam propustila a pri kraju govora ležala sam sa studentom

napatosu." „Ovde je tako odvratno", reče onapoćutavši malo i uhvati K.-a za ruku. „Mislite li da će vam uspeti da nešto popravite?" K. se smešio okrećući malo svoju ruku u njenim mekim rukama. „U stvari", reče on, „ja nisam pozvan da ovde nešto popravljam, kako vi velite, i ako to, na primer, kažete islednom sudiji, ismejaće vas i kazniti. U stvari, ja se po slobodnoj volji svakako ne bih ni mešao u ove stvari i potreba da se ovo sudstvo poboljša ne bi mi nikada remetila san. Ali time što sam tobože uhapšen - ja sam naime uhapšen - primoran sam da se ovde upletem i to zbog sebe samog. Ako pri tome mogu ma na koji način i vama da koristim, ja ću to, naravno, vrlo rado učiniti. Ne samo iz neke ljubavi prema bližnjem, već zato što i vi meni možete pomoći." „A kako bih ja to mogla?" upita žena. „Tako što biste mi, na primer, pokazali one knjige na stolu." „Oh, kako da ne", uzviknu žena i vrlo žurno ga povede za sobom. Behu to stare, upotrebom izlizane knjige, korice jedne bile su po sredini skoro prelomljene i komadići su još samo koncima bili spojeni. „Kako je ovde sve prljavo", reče K. vrteći glavom, na šta žena keceljom ovlaš obrisala prašinu pre nego što je K. uzeo knjigu u ruke. K. otvori najgornju knjigu. Pojavi se jedna nepristojna slika. Jedan čovek i jedna žena sedeli su goli na kanabetu. Bestidna namera crtača mogla se jasno primetiti, no njegova neukost bila je tolika da su se u stvari videli samo čovek i žena koji su se isuviše telesno isticali na slici, sedeli preterano uspravno i usled loše perspektive s mukom se okretali jedno Drugom. K. nije dalje prelistavao, već otvori samo još naslovnu stranu druge knjige. Beše to roman pod naslovom: „Patnje koje je Greta morala podnositi od svog muža Hansa". „To su, dakle, zakonici koji se ovde studiraju", reče K., „takvi ljudi treba da mi sude." , Ja

ću vam pomoći", reče žena, „hoćete li?" „Zar biste doista mogli to a da ne dovedete i sebe u opasnost. Ta maločas ste rekli da vaš muž u velikoj meri zavisi od pretpostavljenih?" „Ipak ću vam pomoći", reče žena. „Dodite, moramo o tome da se dogovorimo. O mojoj opasnosti nemojte više da govorite, bojim se opasnosti samo onda kad ja to hoću. Dodite." Ona pokaza na podijum i zamoli ga da s njom sedne na stepenicu. „Vi imate lepe tamne oči", reče ona pošto behu seli i pogleda K.-a odozdo u lice, „kažu mi da i ja imam lepe oči, ali vaše su mnogo lepše. Uostalom, vi ste mi još onda zapali za oko kada ste prvi put ušli ovamo. Zbog vas sam kasnije i došla u većnicu, što inače nikada ne činim i što mi je u neku ruku i zabranjeno." „Dakle, samo o tome se radi", pomisli K., „ona mi se nudi, pokvarena je kao i svi oko nje, sita je sudskih činovnika, što je i razumljivo, i predusreće svakog stranog čoveka komplimentom da ima lepe oči." K. se ćutke diže kao da je glasno izrazio svoje misli i tako objavio ženi svoj stav. „Ne verujem da mi možete pomoći", reče on, „da biste mi stvarno pomogli, morali biste da imate veze sa visokim činovnicima. A vi sigurno poznajete samo male službenike kojih ovde ima tušta i tma. Njih svakako poznajete vrlo dobro i mogli biste kod njih štošta i postići, u to ne sumnjam, ali i ono najviše što biste kod njih mogli da sprovedete bilo bi bez ikakvog značaja za konačan ishod procesa. Ali biste time ipak izgubili nekoliko prijatelja. Ja to ne želim. Produžite vaše odnose sa tim ljudima, to vam je kanda neophodno potrebno. Ovo kažem donekle sa žaljenjem, jer da bih i vama na neki način ipak uzvratio kompliment, reći ću vam da se i vi meni sviđate a naročito kad me tako žalosno gledate kao sada, mada za to nemate razloga. Vi pripadate društvu protiv koga moram da se borim i u njemu se čak vrlo dobro osećate.

Vi, štaviše, volite studenta, a ako ga i ne volite, vama je on ipak miliji od vašeg muža. To se dobro videlo i iz vaših reči." „Ne!" viknu ona i onako sedeći zgrabi K.-ovu ruku koju on ne stiže da povuče. „Vi sada ne smete da odete, ne smete da odete s pogrešnim mišljenjem o meni! Zar biste stvarno imali srca da sad odete? Zar sam zbilja toliko ništavna pa nećete da mi učinite ni to zadovoljstvo da ostanete ovde još jedan časak?" „Vi ste me rđavo razumeli", reče K. i ponovo sede, „ako vam je stvarno stalo do toga da ostanem ovde, ja ću rado ostati jer vremena imam. U stvari došao sam ovamo u nadi da će se danas održati rasprava. Onim što sam ranije rekao mislio sam samo da vas zamolim da u mom procesu ne preduzimate ništa. Ali ni to ne treba da vas žalosti, kad imate na umu da mi uopšte nije stalo do ishoda procesa i da ću se nasmejati presudi ako uopšte dođe do stvarnog završetka procesa, u šta ja vrlo sumnjam. Ja čak verujem da je postupak iz lenjosti činovnika ili iz njihove zaboravnosti a možda čak i straha već obustavljen ili da će u najskorije vreme biti obustavljen. Moguće je, dabogme, da će se proces, u nadi na neki veći mito, prividno nastaviti potpuno uzaludno kao što već danas mogu da kažem, jer ja nikoga neću da podmićujem. Ali učinićete mi ipak uslugu ako saopštite islednom sudiji, ili nekome ko voli da širi važne vesti, da me nikad i nikakvim marifetlucima kojima ta gospoda obiluju neće navesti na podmićivanje. Možete im otvoreno reći da je to bezizgledno. Uostalom, oni su ovo verovatno već i sami primetili, a ako i nisu, nije mi mnogo stalo da sada već čuju o tome. Time bi gospodi bio samo ušteđen posao i izvesne neprijatnosti za mene koje ipak drage volje primam na sebe, znajući da svaka od njih predstavlja Udarac za njih. A ja ću se postarati da to tako i bude. Da

li poznajete islednog sudiju?" „Kako da ne", reče žena, „na njega sam štaviše pomislila kada sam vam ponudila pomoć. Nisam znala da je on sitan činovničić, ali kad vi tako kažete, verovatno je tačno. Ipak mislim da je od izvesnog uticaja izveštaj koji on podnosi višim mestima. A on piše tolike izveštaje. Vi kažete da su činovnici lenji, ali bez sumnje nisu svi, a naročito ne ovaj isledni sudija; on vrlo mnogo piše. Eto, prošle nedelje sednica je trajala do predveče. Svi su otišli, a isledni sudija ostao je u dvorani, morala sam da mu donesem lampu. Imala sam malu kuhinjsku lampu, ali on se zadovoljio njome, i odmah se bacio na pisanje. U međuvremenu došao je i moj muž koji je baš te nedelje bio slobodan. Doneli smo nameštaj, udesili opet našu sobu, a onda su došli i susedi pa smo još uz sveću ćaskali, jednom reči zaboravili smo na islednog sudiju i legli smo da spavamo. Odjednom, usred noći, morala je već biti duboka noć, ja se probudim a kraj postelje stoji isledni sudija zaklanjajući rukom lampu da svetlost ne bi padala na mog muža. To je bila nepotrebna predostrožnost, jer moj muž spava tako čvrsto da se ni na svetlost ne bi probudio. Toliko sam se uplašila da umalo nisam vrisnula, ali isledni sudija je bio vrlo ljubazan i opomenuo me da budem oprezna. Šapnuo mi je da je sve dosad pisao, da mi sad vraća lampu i da nikada neće zaboraviti prizor kako spavam. Time sam vam samo htela reći da istražni sudija stvarno piše mnoge izveštaje, a naročito o vama, jer vaše saslušanje bilo je, bez sumnje, jedno od glavnih predmeta nedeljne sednice. A tako dugački izveštaji ne mogu da budu bez ikakvog značaja. Osim toga, vi iz ovoga vidite da mi se isledni sudija udvara i da baš sada u početku - izgleda da me je on tek sada i primetio - mogu da imam veliki uticaj na njega. A ja imam i druge dokaze da mu je do mene mnogo stalo. Juče

mi je preko studenta koji je njegov saradnik i u koga on ima veliko poverenje poslao na poklon svilene čarape, tobože zato da spremim većnicu. Ali to je samo izgovor, jer taj posao spada u moju dužnost i za njega plaćaju mom mužu. Ovo su lepe čarape, pogledajte", ona ispruži noge, zadiže suknju do kolena i zagleda se i sama u čarape, „ovo su lepe čarape, ali u stvari su isuviše fine i nisu za mene."

Odjednom začuta, stavi svoju ruku na K.-ovu, kao da bi htela da ga umiri, i prošaputa: „Tiho, Bertold nas posmatra." K. polako diže oči. Na vratima većnice stajao je mlad čovek. Bio je niska rasta, malko krivih nogu i nastojao je da sebi da dostojanstven izgled kratkom, veuljavom, riđom bradom kroz koju je neprestano provlačio prste. K. radoznalo pogleda, jer to je bio prvi student nepoznate pravne nauke s kojim se sreo donekle kao s čovekom, koji će jednom verovatno zauzeti visok položaj. Međutim, student se, izgleda, nije ni obazirao na K.-a. Mahnuvši ženi jednim prstom koji je za časak izvadio iz brade, on pride prozoru. Žena se naže prema K.-u i šapnu: „Molim vas da se ne ljutite na mene i da ne mislite loše o meni. Moram sada k njemu, tom gnusnom čoveku, pogledajte samo njegove krive noge. Ali odmah ću se vratiti, a onda idem s vama, ako hoćete da me povedete, idem kuda god vi hoćete, možete uraditi sa mnom što god vam je volja, biću srećna ako odavde odem za što duže, a najbolje bi bilo zauvek." Ona još pomilova K.-ovu ruku, skoči i pritrča prozoru. K. i nehotice poseže u vazduh, za njenom rukom. Žena ga je stvarno privlačila i koliko god da je lupao glavu, nije video opravdan razlog zašto bi se odupro tom iskušenju. Sumnju koja mu se za časak javila da ga žena lovi za interese suda odbacio je bez po muke. Kako da ga ulovi? Zar nije uvek bio toliko slobodan čovek da može da razbije čitav

sud, bar ukoliko se njega, K.-a, tiče? Zar da nema ni toliko samopouzdanja? A njena ponuda da mu pomogne zvučala je iskreno i možda nije bila za odbacivanje. A možda bi se tako najbolje osvetio islednom sudiji i njegovim doglavicima ako bi im preoteo tu ženu. Onda bi se moglo desiti da islepni sudija posle napornog rada na lažnim izveštajima o K.-u zatekne u kasnoj noći ženin krevet prazan. A prazan zato što bi ona pripadala K.-u, što bi ta žena kraj prozora, to bujno, gipko, toplo telo u tamnoj haljini od grube teške tkanine pripadalo potpuno K.-u.

Kada je na ovaj način otklonio dvoumicu u pogledu te žene, tihi razgovor kraj prozora učini mu se isuviše dug i on najpre zglavcima prstiju a zatim pesnicom udari o podijum. Student brzo, preko ženinih ramena, pogleda u K.-a, ali ne dade se omesti već se, štaviše, tesno pribi uz ženu i zagrli je. Ona duboko pognu glavu kao da ga pažljivo sluša. Kad se ona sagnula, on je zvučno poljubi u vrat gotovo i ne prestajući da govori. Za K.-a je to bila potvrda ženinih reči da je student tiraniše, te ustade i poče da šeta gore-dole po sobi. Pogledajući ispod oka u studenta razmišljao je kako da ga što pre ukloni. Zato mu je dobro došlo kada je student, očigledno ometen K.-ovim šetkanjem koje se katkad pretvaralo u pravo trapanje, primetio: „Ako ste nestrpljivi, možete ići. Vi ste već i ranije mogli da odete, niko ne bi žalio za vama. Čak je i trebalo da odete već pri mom ulasku, i to što brže." Mada je ta primedba kiptela od besa, u njoj je bilo i nadmenosti budućeg sudskog činovnika koji se obraća nekom mrskom optuženiku. K. se zaustavi baš kraj njega i s osmehom reče: „Ja sam nestrpljiv, to je tačno, ali to nestrpljenje otklonićete najlakše time ako nas ostavite. A ako ste možda došli ovamo radi studiranja - čuo sam da ste student - ja ću vam rado napraviti mesta

i otići ću sa ženom. Uostalom, vi morate još dugo da studirate da biste postali sudija. Ja, doduše, još ne poznajem tako dobro vaše sudstvo, ali pretpostavljam da nipošto nisu dovoljne samo grube reči koje vi svakako već umete drsko da upotrebljavate." „Nije ga trebalo pustiti da tako slobodno šetka", reče student kao dajući ženi objašnjenje o K.-ovim uvredljivim rečima, „to je bila omaška. Ja sam to rekao islednom sudiji. Između jednog i drugog saslušanja trebalo ga je bar držati u njegovoj sobi. Ponekad ne shvatam islednog sudiju." „Mlaćenje prazne slame", primeti K. ispruživši ruku ka ženi, „dodite." „Ah tako", reče student, „ne, ne, nju nećete dobiti" i snagom koju čovek od njega ne bi očekivao podiže je na ruku i pognutih leđa, nežno gledajući u nju, potrča k vratima. U tome se ogledao izvestan strah od K.-a, pa ipak on se usudio da još izaziva K.-a milujući i stiskajući ženinu mišicu slobodnom rukom. K. je neko vreme trčao pored njega, spreman da ga zgrabi a ako je potrebno uhvati i za gušu, kad žena reče: „Ništa ne pomaže, isledni sudija je poslao po mene, ne smem da odem s vama, ovo malo čudovište", ona rukom pređe preko studentovog lica, „ovo malo čudovište ne pušta me." „A vi nećete da budete slobodni!" viknu K. i stavi ruku na rame studentu koji hapnu za njom zubima. „Ne!" viknu žena braneći se od K.-a obema rukama, „ne, ne, to nikako, šta vam pada na um! To bi značilo moju propast. Ta pustite ga, molim vas, pustite ga. On samo izvršava zapovest islednog sudije i nosi me k njemu." „Onda neka ide, a vas ne želim više ni da vidim", reče K. ljut od razočarenja i munu studenta u leđa tako da se on zatetura, da bi odmah zatim, iz zadovoljstva što nije pao, još više poskakivao sa svojim teretom. K. ih je polako pratio i uvideo je da je to bio prvi nesumnjiv poraz koji je pretrpeo od ovih ljudi. Razume se, nije imao razloga da

se zbog toga uznemirava. Pretrpeo je poraz samo zato što je tražio bitku. Kada bi sedeo kod kuće i vodio svoj uobičajeni život, bio bi hiljadostruko iznad svih ovih ljudi i jednim udarcem noge sklonio bi svakoga s puta. Pretpostavio je sebi vrlo smešnu scenu kada bi, na primer, taj bedni student, to nadmeno derište, taj krivonogi bradonja klečao pred Elzinom posteljom i sklopljenih ruku molio za milost. K.-u se toliko svide ta predstava da odmah odluči da jednom odvede studenta Elzi, ako se nekad za to pruži prilika.

Iz radoznalosti K. pohita još k vratima. Hteo je da vidi kuda student nosi ženu, jer neće je valjda po ulicama nositi na ruci. Pokazalo se da je put bio mnogo kraći. Odmah preko puta stana drvene stepenice vodile su verovatno na tavan, praveći zavijutak tako da im se nije mogao sagledati kraj. Student je preko tih stepenica nosio ženu gore, sada već sasvim polako i stenjući, malaksao zbog ovog trčanja. Žena odozgo mahnu K.-u rukom pokazujući sleganjem ramena da nije kriva što je odvodi, ali u tom pokretu nije bilo mnogo žaljenja. K. je pogleda bezizrazno kao stranu osobu i ne htjede da pokaže niti da je razočaran niti da može lako da savlada razočarenje.

Ono dvoje behu već iščezli, a K. je još stajao na vratima. Pretpostavljao je da ga je žena ne samo prevarila već da ga je i slagala rekavši da je student nosi islednom sudiji. Valjda isledni sudija neće sedeti na tavanu i čekati. Drvene stepenice nisu kazivale ništa ma koliko da ih je gledao. Uto K. primeti kraj ulaza malu cedulju, pride joj i pročita detinjastim, nevešt看im rukopisom napisano: „Ulaz za sudske kancelarije". Dakle na tavanu ove najamne kućerine su sudske kancelarije? To nije bila ustanova koja bi ulivala mnogo poštovanja, i za jednog optuženika bila je utešna pomisao kakvim malim novčanim sredstvima

spolaže ovaj sud kada je svoje kancelarije smestio amo gde su kirajdzije, sve sami ubogi ljudi, bacali :oje starudije i prnje. Doduše, nije isključeno ni da je bilo dovoljno novca ali da ga je činovništvo razgrabilo pre nego što je novac bio upotrebljen sudske svrhe. To je prema dosadašnjim K.-ovim iskustvima bilo, štaviše, vrlo verovatno, no takva pokvarenost suda bila je, doduše, za jednog optuženika ponižavajuća ali u osnovi još uvek utešnija nego siromaštvo suda. Tek sada je K. shvatio zašto su se kod prvog saslušanja stideli da pozovu optuženog na tavan, već im je bilo milije da ga uznemiravaju u stanu. A u koliko je boljem položaju bio K. u poređenju sa sudijom koji sedi na tavanu, dok K. ima u banci veliku sobu sa predsobljem i može kroz ogromno prozorsko okno da posmatra vrevu gradskog trga! Istina, njemu ne padaju uzgredni prihodi od mita i pronevera, a ne može ni narediti da mu poslužitelj na ruci donese ženu u kancelariju. No ovoga se K. rado odriče, bar na ovom svetu.

K. je još stajao pred nalepljenom ceduljicom kad uz stepenice naiđe jedan čovek, pogleda kroz otvorena vrata u sobu za stanovanje odakle se mogla videti većnica i najzad upita K.-a nije li tu maločas video jednu ženu. „Vi ste sudski poslužitelj, zar ne?“, Njega K. „Da“, reče čovek, „a tako, vi ste optuženi ^•» sada sam vas prepoznao. Dobro došli.“ I on fuži ruku K.-u, koji to nije očekivao. „Ali, eto, Danas nije zakazana sednica“, reče tada sudski -lužitelj pošto je K. ćutao. „Znam“, reče K. posma-
aJUći poslužiteljev civilni kaput na kome su se D nekoliko običnih dugmeta nalazila kao jedina sbena oznaka i dva pozlaćena dugmeta, koja kao da la skinuta s nekog starog oficirskog šinjela.
očas sam razgovarao s vašom ženom. Ona nije

više tu. Student ju je odneo istražnom sudiji." „ vidite", reče sudski poslužitelj, „uvek mi je odnesu A danas je nedelja pa ne moram da radim, ali vazda me šalju sa nekom nepotrebnom porukom samo da me sklone odavde. A ne šalju me daleko, pa ako dobro požurim imam još nade da ću se možda blagovremeno vratiti. I tako trčim što brže mogu i kroz odškrinuta vrata doviknem poruku nadleštvu kome me šalju toliko zadihano da me jedva razumeju, a onda potrčim natrag, ali student je požurio još više nego ja, a ima i kraći put, jer treba samo da se spusti niz tavanke stepenice. Da ne zavisim toliko od njih, davno bih već razmrskao studenta o ovaj zid. Tu, kraj ceduljice. O tome uvek sanjam. Tu ga vidim malo iznad poda, prilepljenog, sa ispruženim rukama i raširenim prstima, s krivim nogama zavnutim u krug a oko njega zid poprskan krvlju. Ali dosada je to bio samo san." „Zar nema drugog leka?" upita K. sa osmehom. „Ja ga ne vidim", reče sudski poslužitelj. „A sad će biti još gore, dosad ju je nosio k sebi a sada je nosi i islednom sudiji, što sam već davno očekivao." „Zar vaša žena ne snosi za to baš nikakvu krivicu", upita K. savlađujući se pri tom pitanju, toliko je sada i sam osetio ljubomoru. „Pa naravno", reče sudski poslužitelj, „ona, štaviše, snosi najveću krivicu. Ona se njemu prikačila. A što se njega tiče, on trči za svakom suknjom. Samo u ovoj kući izbacili su ga već iz pet stanova u koje se uvukao. Moja je žena, bez sumnje, najlepša u celoj kući i, eto, baš ja ne smem da se branim." „E, kad je tako, onda, naravno, nema leka", reče K. „A zašto ne?" upita sudski poslužitelj. „Student je kukavica, trebalo bi ga jednom, kad htedne opet da se dotakne moje žene, dobro izlupati da se nikad više ne usudi na to. Ali J# to ne smem, a drugi neće da mi učine tu ljubav, jer se svi plaše njegove moći. Samo čovek kao vi mogao bi to da

^{^DJL} *« „A zašto ja?" upita K. iznenađeno. „Pa vi ste
^{PT}uženi", reče sudski poslužitelj. „Da", reče K., „ali
 utoliko pre bih se morao plašiti da on ima uticaja
 o ne na ishod procesa a ono verovatno na prethodnu
 lstragu." „To svakako", primeti sudski poslužitelj,
 o ^{da} je k.-ovo mišl>enje isto tako tačno kao i njegovo
 lično. „Kod nas se, po pravilu, vode bezizgledni procesi."
 „Ja nisam vašeg mišljenja", reče K., „ali to me neće
 sprečiti da zgodnom prilikom propustim studenta kroz
 šake." „Bio bih vam veoma zahvalan", reče sudski
 poslužitelj malo formalistički, kao da nije verovao da će
 se njegova najveća želja ispuniti. „Možda bi i drugi vaši
 činovnici", produži K., „ako ne i svi, zasluživali isto to."
 „Da, da", reče sudski poslužitelj kao da se radi o
 nečemu što se po sebi razume. Zatim pogleda tako
 poverljivo u K.-a kako ga dosad, i pored sve ljubaznosti,
 nije gledao, pa dodade: „Čovek je uvek gotov da se
 pobuni." Ali izgleda da mu je razgovor postao pomalo
 neprijatan, jer ga prekide rekavši: „Moram da se javim u
 kancelariji. Hoćete li sa mnom?" „Nemam tamo
 nikakvog posla" reče K. „Možete da razgledate
 kancelarije. Niko neće hajati za vas." „Zar ih je vredno
 videti?" upita [^]. sa oklevanjem, mada je silno želeo da
 pođe s njim. >La", reče sudski poslužitelj, „mislio sam da
 će vas zanimati." „Dobro", reče K. najzad, „idem s
 vama." I

)hita uz stepenice brže nego poslužitelj. Pri ulazu
 umalo nije pao, jer je iza vrata bila ¹ jedna
 stepenica. „O publici ne vode baš mnogo

^{^čuna}", reče K. „Ne vode oni uošte ni o čemu
^{1č}Una', odgovori sudski poslužitelj, „pogledajte
 o ovu čekaonicu." Bio je to dug hodnik iz koga su
 gesana vrata vodila u pojedina tavanska odel>enja.
^{MJS} bilo neposredne svetlosti, ipak nije bilo
 "puno mračno, jer su neka odeljenja imala naspram

hodnika umesto Jedinstvene daščane pregrade proste drvene rešetke koje su dopirale do tavana. Kroz njih je prodiralo nešto svetlosti, a videli su se i pojedini činovnici kako pišu za stolom ili stoje uza same rešetke, posmatrajući kroz otvore ljude u hodniku. U hodniku nije bilo mnogo sveta, verovatno zato što je bila nedelja. Oni su činili veoma skroman utisak. Sedeli su skoro na jednakom odstojanju jedan od drugog, na dva reda dugačkih drvenih klupa postavljenih s obe strane hodnika. Svi behu nehatno odeveni, iako je većina, bar sudeći po izrazu lica, držanju, obliku brade i mnogim drugim jedva primetnim sitnicama pripadala višim klasama. Pošto nije bilo čiviluka, šesire su stavili ispod klupe, verovatno povodeći se jedan za drugam. Kad oni koji behu najbliže vratima spaziše K.-a i sudskog poslužitelja, poustajahu da ih pozdrave, a sledeći koji su to videli pomisliše da i oni treba da pozdrave, i tako su pri prolasku ove dvojice svi poustajali. Nijedan nije stajao potpuno uspravno, leđa im behu pognuta, kolena savijena, stajali su kao ulični prosjaci. K. pričekao sudskog poslužitelja koji je na malom rastojanju išao za njim pa reče: „Kako ovi ljudi mora da su poniženi.“ „Da“, reče sudski poslužitelj, „to su optuženi, svi koje ovde vidite su optuženi.“ „Zbilja“, reče K. „Onda su to moje kolege.“ I obrati se najbližem, visokom, vitkom već gotovo sedom čoveku. „Šta čekate ovde?“ učitivo upita K. Ali ovo neočekivano pitanje zbunilo je čoveka, što je izgledalo utoliko mučnije jer je bilo jasno da je to svetski čovek koji je drugde sigurno umeo da vlada sobom i nije se baš lako olricao nadmoćnosti koju je stekao nad mnogim ljudima. Ali sada on na tako obično pitanje nije umeo da odgovori i pogledao je u druge kao da su oni dužni da mu pomognu i kao da niko od njega ne može da zahteva odgovor ako ta pomoć ne dođe. Tada

mu pride sudski poslužitelj i da bi čoveka umirio i ohrabrio reče: „Ovaj vas gospodin pita samo šta čekate. Ta odgovorite." Glas sudskog poslužitelja koji mu je verovatno bio poznat delovao je bolje: „Čekam", počeo on i zape. Ovaj početak izabrao je očevidno zato da bi što tačnije odgovorio na postavljeno pitanje, ali sada više nije znao kako da produži. Nekolicina drugih koji su čekali približiše se i opkoliše grupu; sudski poslužitelj im reče: „Sklonite se, sklonite se, oslobodite prolaz." Oni se malo povukoše ali ne na svoja ranija mesta. Međutim, upitani se pribra i odgovori, štaviše s malim osmehom: „Ja sam pre mesec dana podneo u svojoj stvari nekoliko dokaznih predloga i čekam rešenje." „Vi kao da mnogo brinete zbog toga", reče K. „Da", odgovori čovek, „pa to je moja stvar." „Ne misli svako kao vi", reče K., „ja sam, na primer, takođe optužen ali, kunem se životom, nisam podneo ni dokazni predlog niti išta slično preduzeo. Zar smatrate da je to potrebno?" „Nisam baš siguran", odvrati čovek potpuno nesigurno. Očigledno je mislio da se K. šali s njim, zbog čega bi mu iz straha da opet ne učini kakvu grešku verovatno najmilije bilo da u celosti ponovi svoj predašnji odgovor, ali videvši K.-ov nestrpljiv pogled, on samo reče: „A, eto, ja sam podneo dokazne predloge." „Vi, izgleda, ne verujete da sam optužen?" upita K. „Kako da ne, molim vas", reče čovek i skloni se malo u stranu, no u odgovoru nije bilo vere već samo straha. „Vi mi, dakle, ne verujete", upita K. i izazvan poniznošću ovog čoveka uhvati ga i nehotice za ruku kao da bi ga hteo prisiliti da mu veruje. Ali nije hteo da mu nanese bol, uhvatio ga je sasvim nežno, no čovek vrisnu kao da ga K. nije uhvatio s dva prsta već usijanim kleštima. Usled te smešne dernjave čovek se konačno zgadi K.-u; ako mu ne veruje da je optužen, utoliko bolje; možda ga smatra čak i za

sudiju. I on ga sad, na rastanku, uhvati stvarno čvršće, gurnu ga na klupu i pođe dalje. „Većina optuženih su jako osetljivi“, reče sudski poslužitelj.

Gotovo svi oni koji su čekali sakupiše se sada iza njih oko čoveka koji je već prestao da se dere i kao da ga ispitivahu potanko o slučaju koji se desio. U susret K.-u dolazio je sada jedan stražar koga je čovek mogao da prepozna uglavnom po sablji čije su korice, bar sudeći po boji, bile od aluminijuma. K. se začudi tome i čak rukom poseže za sabljom. Stražar koji je na vrisak došao upita šta se desilo. Sudski poslužitelj pokuša da ga u nekoliko reči umiri, ali stražar izjavi da mora i sam da vidi u čemu je stvar, pozdravi po vojnički, produži žurnim ali sitnim koracima koji su verovatno bili takvi usled kostobolje.

K. nije više mislio ni na njega ni na društvo u hodniku, tim pre što je na polovini hodnika video da može da okrene desno kroz jedan prolaz bez vrata. Upitao je sudskog poslužitelja je li to pravi put, i kad sudski poslužitelj kllmnu glavom, K. stvarno okrenu onamo. Bilo mu je mrsko što neprestano mora da ide jedan ili dva koraka ispred sudskog poslužitelja jer je, bar na ovom mestu, to moglo izgledati da ga sprovode kao uhapšenika. Stoga je češće zastajkivao sačekujući sudskog poslužitelja, ali ovaj je svaki čas ponovo zaostajao. Najzad K. reče, da bi se oslobodio nelagodnog osećaja: „Dakle, video sam kako ovde izgleda, sad želim da idem.“ „Još niste sve videli“, reče sudski poslužitelj sasvim prostodušno. „Ja ne želim sve da vidim“, reče K., koji se inače osećao umornim, „hoću da idem gde je izlaz?“ „Niste valjda već zalutali?“ začuđeno upita poslužitelj. „Idite do ugla a zatim desno hodnikom i pravo ćete naići na vrata.“ „Hajdete sa mnom“, reče K., „pokažite mi put jer ga neću pogoditi, ovde ima mnogo puteva.“ „To je jedini put“,

reče sudski poslužitelj, sada već prekorno, „ne mogu s vama da se vratim jer moram da podnesem izveštaj, a s vama sam već mnogo izdangubio." „Hajdete sa mnom!" ponovi sad K. oštrije kao da je najzad uhvatio sudskog poslužitelja u laži. „Ta ne vičite tako", šapnu sudski poslužitelj, „tu su svud naokolo kancelarije. Ako nećete sami da se vratite, hajdete još parčence sa mnom ili sačekajte ovde dok ne predam izveštaj pa ću se onda rado vratiti s vama." „Ne, ne", reče K., „neću da čekam nego pođite odmah sa mnom." K. se ne beše još ni osvrnuo oko sebe u prostoriji u kojoj se našao i tek kad se otvoriše jedna od mnogih drvenih vrata koja behu svud naokolo, on pogleda onamo. Jedna devojka koju su verovatno privukle K.-ove glasne reči iziđe i upita: „Šta želite, gospodine?" Iza nje video se izdaleka, u polumraku, jedan čovek koji se približavao. K. pogleda u sudskog poslužitelja. Ovaj je rekao da niko neće hajati za K.-a a sad je već došlo dvoje. Još malo pa će svi činovnici obratiti pažnju na njega i zatražiti da im objasni zašto je došao. Jedino razumljivo i prihvatljivo objašnjenje bilo bi da je on optužen i da je hteo da sazna datum idućeg saslušanja, ali baš to objašnjenje nije hteo da da, pre svega što ono nije odgovaralo istini, jer došao je samo iz radoznalosti, što bi kao objašnjenje još manje dolazilo u obzir, iz želje da utvrdi da je unutrašnjost sudstva isto tako odvratna kao i njegova spoljašnjost. I izgleda da mu je ta pretpostavka bila tačna; nije hteo dalje da razgleda, bio je dovoljno potišten onim što je dosad video i sada nije bio ni najmanje raspoložen da iziđe pred nekog višeg čššvnika koji je mogao da se pojavi iza svakih vrata. Hteo je da ode, i to sa sudskim poslužiteljem ili sam, ako tako mora biti.

Ali njegovo ćutanje bilo je suviše upadljivo, i stvarno ga devojka i sudski poslužitelj pogledaše

tako kao da će se u sledećem trenutku desiti u njemu neka velika promena a oni neće da propusge priliku da to vide. Na otvorenim vratima stajao je sada čovek koga je K. ranije primetio iz daljine, i držao se gore za ragastov niskih vrata, ljuljajući se malo na vrhovima prstiju kao nestrpljiv gledalac. Ali devojka ipak prva opazi da se K. zato tako ponaša što mu je malo pozlilo, te donese jednu stolicu i upita: „Hoćete li da sednete?" K. odmah sede i da bi imao čvršći oslonac, odupre se laktovima o ručice. „Vama je malo muka, zar ne?" upita ga ona. Sada je njeno lice bilo tik pred njim, i ono je imalo strog izraz kakav imaju neke žene baš u najlepšim godinama. „Neka vas ovo ne brine", reče ona, „ovde to nije ništa neobično, skoro svako dobija takav napad kad prvi put dođe ovamo. Jeste li vi prvi put ovde? E, onda to nije ništa neobično. Sunce sija ovde pravo na krovnu konstrukciju i vazduh je zbog zagrejanog drveta ovako zagušljiv i težak. Zato ovo mesto baš nije pogodno za kancelarije, inače pruža velika preimućstva. A što se vazduha tiče, on je skoro neizdržljiv kada imamo velik promet stranaka, a to je gotovo svakog dana. Kada još pomislite da se ovde često prostire rublje za sušenje - što ne možemo sasvim da zabranimo stanarima - onda se nećete više čuditi što vam je malo pozlilo. Ali čovek se najzad sasvim lepo navikne na ovaj vazduh. Kada budete došli po drugi, treći put, nećete više ni osetiti zagušljivost. Je li vam već bolje?" K. nije odgovorio. Bilo mu je vrlo neprijatno što je zbog iznenadne slabosti pao u ruke ovim ljudima, a sada - kada je saznao za uzrok svoje slabosti - nije mu bilo bolje već još gore. Devojka to odmah primeti i da bi mu pružila malo osveženja, uze jednu motku s kukom prislonjenu uza zid i otvori njome okance koje se nalazilo baš nad K.-ovom glavom i vodilo je napolje. Ali upalo je toliko čađi da je

devojka morala odmah da zatvori okance i da svojom maramicom obriše K.-ove ruke od čadi, jer K. je bio isuviše malaksao da bi se sam očistio. Želeo je da sedi mirno tu dok ne prikupi dovoljno snage da pođe. A utoliko pre će se oporaviti ukoliko se manje brinu o njemu. Uz to devojka sada reče: „Ovde ne možete da ostanete, tu smetamo prometu." K. pogledom upita kakvom prometu smeta on ovde. „Ako hoćete, odvešću vas u bolesničku sobu. Molim vas pomozite mi" - reče ona čoveku na vratima koji odmah pride bliže. Ali K. ne htjede u bolesničku sobu; hteo je baš to da spreči da ga vode dalje, jer što dalje ide tim gore će mu biti. „Ja mogu već da idem", reče zato i raznežen od udobnog sedenja dršćući ustade. Ali tada nije mogao da se drži na nogama. „Ne ide", reče vrteći glavom i, uzdahnuvši, ponovo sede. Seti se sudskog poslužitelja koji ga je, i pored svega, lako mogao izvesti napolje, ali taj beše, po svoj prilici, već davno otišao. K. zaviri između devojke i čoveka koji stajahu pred njim, ali sudskog poslužitelja nije ugledao.

„Ja mislim", reče čovek koji je inače bio elegantno obučen, upadajući naročito u oči sivim prslukom sa dva duga i oštro sečena kraja, „da je gospodinu pozlilo zbog atmosfere ovde i zato će biti najbolje, a i njemu najmilije, da ga uopšte izvedemo iz kancelarije a ne da ga najpre odvedemo u bolesničku sobu." „Tako je", viknu K. i od silne radosti gotovo upade čoveku u reč „sigurno će mi odmah biti bolje, a ne osećam se ni tako slab. Treba samo malo da me poduprete ispod pazuha, neću vam zadati mnogo muke. Uostalom, nemamo dugo da idemo, odvedite me samo do vrata, a ja ću malo sesti na stepenice i odmah ću se oporaviti. Ja inače ne dobijam takve napade, pa se i sam čudim ovome. I ja sam isto tako činovnik i navikao sam na kancelarijski vazduh, ali ovde izgleda da je ipak prevršilo meru, vi to i

sami kažete. Hoćete li zato biti ljubazni da me malo pridržite, jer osećam nesvesticu, a ako sam ustanem pozliće mi" i podiže ramena da bi im bilo lakše da ga uhvate ispod pazuha.

Ali čovek se ne odazva molbi, već je držao mirno ruke u džepovima od pantalona i glasno se smejao: „Eto vidite", reče devojci, „ipak sam tačno pogodio. Gospodinu nije zlo uopšte, već samo ovde." Devojka se takođe nasmeši i lako, vrhovima prstiju, udari čoveka po mišici kao da je dozvolio sebi preteranu šalu s K.-om. „Ma šta vam pada na um", reče čovek smejući se i dalje, „ja stvarno hoću da izvedem gospodina." „Onda u redu", reče devojka nagnuvši za trenutak svoju nežnu glavicu, „ne osvrćite se mnogo na to što se smeje", obrati se K.-u, koji se, opet razalošćen, zagledao preda se; objašnjenje mu, izgleda, nije bilo potrebno. „ovaj gospodin - smem li da vas predstavim?" (gospodin rukom dade znak da može), „dakle, ovaj gospodin je obaveštač. On daje strankama koje čekaju sva potrebna obaveštenja, a ona se često traže pošto naše sudstvo nije tako poznato stanovništvu. On ume da odgovori na sva pitanja, pa ako vam bude jednom volja, možete se u ovo uveriti. Ali to nije njegova jedina odlika, njegova druga odlika je elegantno odelo. Mi, hoću reći činovnici, smatrali smo da obaveštača koji uvek, i to prvi raspravlja sa strankama, treba elegantno obući da bi onaj prvi utisak bio dostojanstven. Mi ostali smo, kao što i po meni možete videti, nažalost, vrlo rđavo i staromodno odeveni; a nema ni smisla trošiti na odelo, jer smo skoro stalno u kancelarijama pa čak tu i spavamo. Ali, kao što rekoh, smatrali smo da je za obaveštača potrebno lepo odelo. I pošto ga nismo dobili od uprave koja je u tom pogledu malo čudna, sakupili smo novac, stranke su takođe priložile - i kupili smo mu ovo lepo odelo a i neka druga. I

tako su svi uslovi da se napravi dobar utisak tu, ali on svojim smehom sve pokvari i uliva ljudima strah." „Tako je", podrugljivo reče gospodin, „ali ja ne razumem, gospođice, zašto je potrebno da pričate gospodinu o našim intimnim stvarima ili, bolje rečeno, da ih namećete gospodinu, jer on uopšte i ne želi da ih čuje. Zar ne vidite kako sedi, misleći samo o svojim stvarima!" K. ni najmanje nije imao želju da protivreči, devojka je možda imala dobru nameru da ga malo razonodi ili da mu pruži priliku da se pribere, ali ovo sredstvo je promašilo. „Morala sam da mu objasnim zašto se smežete", reče devojka. „To je bilo uvredljivo." „Mislim da će on oprostiti i gore uvrede ako ga sad izvedem napolje." K. ne reče ništa, čak ni oči ne podiže, pustio je da ovo dvoje pregovaraju o njemu kao o nekoj stvari, i to mu je čak bilo i najmilije. Ali odjednom oseti obaveštačevu ruku na jednoj a devojčinu ruku na drugoj mišici. „E sad ustanite, slabi čoveče", reče obaveštač. „Hvala vam oboma", reče K. prijatno iznenađen, polako se podiže i sam postavi tuđe ruke na ona mesta gde mu je najviše bio potreban oslonac. „Izgleda tako", tiho šapnu devojka K.-u na uvo dok su išli prema hodniku, „kao da mi je naročito stalo da prikazem obaveštača u dobroj svetlosti, no mislite što god hoćete, ja ću vam ipak reći istinu. On nije čovek bez srca. Iako nije dužan da izvodi bolesne stranke, ipak to čini kao što vidite. Možda niko od nas i nije bezdušan, svi bismo mi možda rado hteli da priteknemo u pomoć, ali pošto smo mi sudski činovnici, čovek možda dobija utisak da smo bezdušni i da nikome nećemo da pomognemo. Ja upravo patim zbog toga." „Hoćete li ovde malo da sednete?" upita obaveštač. Behu već u hodniku, baš pred optuženikom koga je K. ranije oslovio. K. se gotovo stideo od njega; ranije je stajao pred njim tako uspravno, a sada su dvoje

morali da ga pridržavaju, njegov šešir ljuljkao se obaveštač na raširenim prstima, frizura mu je bila u neredu, kosa mu je padala na znojavo čelo. Ali optuženik kao da ništa od svega toga nije primećivao. Stojeći ponizno pred obaveštačem koji je gledao preko njega pokušavao je samo da se opravda što je tu. „Znam”, reče, „da danas još ne mogu dobiti rešenje na moje predloge. Ali ipak sam došao. Mislio sam da mogu ovde da pričekam, nedelja je te imam vremena, a ovde ne smetam.” „Ne morate se toliko izvinjavati zbog toga”, reče obaveštač. „Vaša savesnost zaslužuje pohvalu, doduše vi bez potrebe oduzimate drugima mesto, ali ja vas, i pored toga, dokle god mi ne dosadi, neću sprečavati u tome da tačno pratite tok vaše stvari. Kad čovek vidi ljude koji sramno zanemaruju svoju dužnost, nauči se da ima strpljenja sa ljudima kao što ste vi. Sedite.” „Kako ume da razgovara sa strankama”, šapnu devojka. K. klimnu glavom, ali odmah se trže kad ga obaveštač ponovo upita: „Hoćete li ovde malo da sednete?” „Ne”, reče K., „neću da se odmaram.” On je to rekao što je odlučnije mogao, no uistinu veoma bi mu godilo da sedne. Osećao se kao da ima morsku bolest. Činilo mu se kao da je na lađi koja plovi uzburkanim morem. I izgledalo mu je kao da valovi udaraju o drvene zidove, da iz dubine hodnika dopire bučanje kao od zapenušane vode, da se hodnik klati celom širinom i da stranke koje čekaju s obe strane tonu i izdižu se. No utoliko je manje shvatao mirnoću devojke i čoveka koji su ga vodili. Bio je prepušten njihovoj milosti, a ako ga puste, on će se srušiti kao vreća. Njihove male oči oštro su lutale tamo-amo. K. je osećao njihove ravnomerne korake, iako on nije koračao s njima, jer su ga gotovo nosili korak po korak. Najzad primeti da njemu govore, ali nije ih razumeo. Čuo je samo galamu svud naokolo, kroz koju kao da se probijao nepromenljiv

piskavi zvuk sirene. „Glasnije“, šapnu oborene glave i postideno, jer znao je da su govorili dovoljno glasno, iako ih on ne razume. Tada ga najzad zapahnu sveža vazдушna struja kao da se zid pred njim procepio, i on ču kraj sebe: „Najpre hoće da ide a onda mu sto puta možeš reći da je tu izlaz, a on ni da se makne.“ K. primeti da stoji pred izlaznim vratima koja je devojka otvorila. Osetio je kao da mu se odjednom vratila sva snaga i, da bi okusio slobodu, stade odmah na stepenicu oprastajući se sa svojim pratiocima koji se nagnuše njemu. „Hvala vam“, ponavljao je stiskajući ruke oboma i okanu se toga tek kada mu se učinilo da im je, pošto su navikli na kancelarijski vazduh, teško da podnesu srazmerno svež vazduh koji je dolazio sa stepeništa. Jedva su bili u stanju da odgovore i devojka bi se možda stropoštala da K. nije munjevitom brzinom zatvorio vrata. K. je stajao još jedan trenutak, mirno je zagladio kosu posluživši se džepnim ogledalcem i, podigavši šešir koji je ležao na idućem stepeniku - obaveštač ga verovatno beše bacio tamo - potrča niz stepenice tako čilo i u dugim skokovima da se od te nagle promene gotovo uplašio. Takva iznenađenja nije mu još priredilo njegovo inače potpuno čvrsto zdravstveno stanje. Da neće njegovo telo da se buni i da mu spremi nov proces pošto je stari podneo tako lako? Misao da idućom prilikom ode do lekara nije potpuno odbacio, no svakako će sve druge nedelje iskoristiti bolje no ovu - a u tome je svoj gospodar.

Glava četvrta *Prijateljica* *gospođice Birstner*

Sledećih dana K. nije našao mogućnost da progovori s gospođicom Birstner ni nekoliko reči. Pokušavao je na najrazličitije načine da joj priđe, ali ona je uvek umela da to spreči. On je odmah posle kancelarije dolazio kući, ostajao je u svojoj sobi i ne paleći svetlost sedeo na kanabetu, netremice gledajući u predsoblje. Ako bi prošla služavka i zatvorila vrata naizgled prazne sobe, on bi posle jednog časa ustao i ponovo ih otvorio. Ujutru je ustajao sat ranije nego inače ne bi li možda nasamo sreo gospođicu Birstner kada je odlazila u kancelariju. Ali nijedan od tih pokušaja nije uspeo. Onda joj je napisao jedno pismo na kancelariju i jedno na stan, pokušao da u njemu još jednom opravda svoje držanje, nudio joj svako zadovoljenje, obećao da nikada neće prekoračiti granice koje mu ona bude postavila i molio je samo da mu pruži mogućnost da jednom razgovara s njom, tim više što ni kod gospođe Grubah ništa ne može da preduzme dok se prethodno ne posavetuje s njom. Najzad joj je saopštio da će iduće nedelje celog dana biti u svojoj sobi i čekati na njen znak, koji će mu dati nade da će njegova molba biti uslišena ili će mu bar objasniti zašto ne može da mu ispuni molbu, iako joj je obećao da će se u svemu njoj povinovati. Pisma se nisu vratila, ali ni

odgovor nije došao. Međutim u nedelju dođe znak koji je bio dovoljno jasan. Odmah izjutra K. kroz ključaonicu primeti u predsoblju neku neobičnu živost koja se ubrzo razjasnila. Jedna nastavnica francuskog jezika, rodom inače Nemica, po imenu Montag, slabunjava, bleđa devojka, malko šantava, koja je dosad imala svoju sobu, preseljavala se u sobu gospođice Birstner. Satima se čulo kako šantuca kroz predsoblje. Uvek bi zaboravljala još poneki komad rublja, čaršavče ili knjigu po koju je posebno trebalo otići i preneti je u nov stan.

Kada je gospođa Grubah donela doručak - otkako se K. onako naljutio ona uopšte više nije dala da ga devojka uslužuje - K. se nije mogao uzdržati da je ne oslovi prvi put posle pet dana. „Zašto je danas u predsoblju tolika galama?" upita sipajući kafu „zar ne može da se prestane s tim? Mora li se baš nedeljom spremati?" Mada K. nije gledao u gospođu Grubah, primetio je kako je odahnula kao da joj je laknulo. Čak i ta stroga K.-ova pitanja shvatila je tako kao da joj je on oprostio ili da počinje da joj oprašta. „Ne spremamo, gospodine K.", reče ona, „samo se gospođica Montag seli kod gospođice Birstner i prenosi svoje stvari." Nije rekla ništa više, već je čekala kako će K. primiti ovo i hoće li joj dozvoliti da govori dalje. Ali K. je hteo da je iskuša, kašičicom je zamššljeno mešao kafu i ćutao. Zatim pogleda u nju i reče: „Jeste li već prestali da sumnjate u gospođicu Birstner?" „Gospodine K.", viknu gospođa Grubah koja je samo čekala na ovo pitanje i sklopi ruke pred K.-om. „Vi ste nedavno jednu slučajnu primedbu suviše teško primili. Nije mi bilo ni na kraj pameti da uvredim vas ili ma koga drugog. Ta poznajete me već dosta dugo, gospodine K., i mogli biste da mi verujete. Nemate pojma koliko sam patila poslednjih dana! Zar ja da ogovaram svoje stanare! A vi, gospodine K., verovali

ste u to. Još ste rekli da vam otkažem! Zar vama da otkažem!" Poslednji uzvik zaguši se već u suzama, ona podiže kecelju k licu i glasno zajeca.

„Ta ne plačite, gospođo Grubah", reče K. i pogleda kroz prozor. Mislio je samo na gospođicu Birstner i na to da je stranu devojkicu primila u svoju sobu. „Ta ne plačite", ponovi on kad se okrenuo k sobi, a gospođa Grubah je još uvek plakala. „Ni ja tada nisam rđavo mislio. Nismo se samo razumeli. To se može nekad desiti i starim prijateljima." Gospođa Grubah skloni kecelju s očiju da bi videla da li se K. stvarno izmirio s njom. „Da, da, tako je to", reče K. i, pošto sudeći po držanju gospođe Grubah kapetan nije ništa odao, usudi se da još doda: „Zar stvarno mislite da bih se zbog jedne strane devojkice mogao zavadiť s vama?" „E to je baš ono, gospodine K.", reče gospođa Grubah. Njena nesreća je bil a u tome što je imala običaj da kaže nešto nezgrapno čim se malo oslobodi. „Stalno sam se pitala: Zašto se gospodin K. neprestano zauzima toľiko za gospođicu Birstner? Zašto se zbog nje svađa sa mnom, iako zna da ne mogu ni da trenem ako mi kaže kakvu ružnu reč? Ta ja sam o gospođici Birstner rekla samo ono što sam svojim očima videla." K. ne odgovori ništa, jer kod prve reči morao bi je najuriti iz sobe, a to nije hteo. Zadovoljio se time da pije kafu, stavljajući gospođi Grubah do znanja da je izlišna. Napolju se opet čulo šantucanje gospođice Montag, koja je špartala po čitavom predsoblju. „Čujete li ovo?" upita K. i rukom pokaza u pravcu vrata. „Da", reče gospođa Grubah i uzdahnu, „htela sam da joj pomognem i služavku da joj stavim na raspolaganje, ali ona je tvrdoglava i hoće sve sama da preseli. Čudim se gospođici Birstner. Čisto mi je mrsko što imam gospođicu Montag na stanu, a eto gospođica Birstner je, štaviše, uzima k sebi u sobu." „Što bi se vas to ticalo", reče K.

drobeći ostatke šećera u šolji. „Jeste li time nešto oštećeni?" „Ne", reče gospođa Grubah, „u stvari to je meni dobro došlo, jer tako mi je ispražnjena soba pa mogu da smestim u nju mog nećaka, kapetana. Već davno sam se plašila da vam je možda smetao ovih dana dok je morao da stanuje u sobi do vas. On nema mnogo obzira." „Šta vam pada na pamet!" uzviknu K. i ustade. „O tome nema ni govora. Vi, izgleda, smatrate da sam preterano osetljiv što ovo šetkanje gospođice Montag - evo opet se vraća - ne mogu da podnesem." Gospođa Grubah se našla u nebranom grožđu: „Treba li da kažem, gospodine K., da gospođica Montag odgodi, dalje, selidbu? Ako želite, smesta ću joj reći." „Ali ona ipak treba da se preseli kod gospođice Birstner!" reče K. „Da", odgovori gospođa Grubah, koja nije sasvim razumela šta K. time misli. „E pa lepo", reče K., „onda treba i da prenese svoje stvari." Gospođa Grubah samo klimnu glavom. Ta nema bespomoćnost koja je naoko izgledala samo kao prkos dražila je K.-a još više. Stao je da šetka po sobi od prozora do vrata, čime je gospođi Grubah oduzeo mogućnost da se udalji, što bi ona verovatno učinila.

K. je baš stigao opet do vrata kad neko zakuca. Bila je to služavka koja javi da bi gospođica Montag želela da razgovara malo s gospodinom K. te ga stoga moli dadodeu trpezariju gdegaonačeka. K. zamišljeno sasluša služavku i okrete se sa gotovo podrugljivim pogledom uplašenoj gospođi Grubah. Taj pogled kao da je govorio da je K. već davno predvideo taj poziv gospođice Montag i da se taj poziv potpuno slaže s uznemiravanjem koje je ovog nedeljnog prepodneva morao da podnese od stanara gospođe Grubah. On posla natrag služavku s odgovorom da odmah dolazi. Zatim priđe ormanu za odelo da presvuče gornji kaput, a kao odgovor gospođi Grubah, koja je tiho jadikovala zbog

te dosadne g-ce Montag, obrati joj se samo molbom da već jednom odnese posuđe od doručka. „Ta niste skoro ništa ni okusili“, reče gospođa Grubah. „Ah, nosite samo!“ viknu K. Činilo mu se da je gospođica Montag na neki način svim stvarima pridodala i čini ih odvratnim.

Prolazeći kroz predsoblje pogleda u zatvorena vrata sobe gospođice Birstner. Ali nije bio pozvan tamo već u trpezariju, čija vrata otvori bez kucanja,

Beše to dugačka ali uzana soba s jednim prozorom. U njoj je bilo samo to liko mesta da se u u glovima kraj vrata koso postave dva ormana, dok je čitav ostali prostor zauzimao dugački sto koji je počinjao u blizini vrata i dopirao skoro do prozora, sprečavajući gotovo prilaz prozoru. Sto je već bio postavljen za mnogo osoba, jer su nedeljom bezmalo svi stanari ručavali tu.

Kada je K. ušao, gospođica Montag se od prozora duž jedne sgrane stola uputi u susret njemu. Nemo se pozdraviše. Onda gospođica Montag reče, držeći kao i uvek neobično uspravno glavu: „Ne znam da li me poznajete?“ K. zaškilji u nju. „Kako da ne“, reče on, „ta vi stanujete već duže vremena kod gospođe Grubah.“ „Ali čini mi se, vi se ne brinete mnogo za pansion“, reče gospođica Montag. „Ne“, reče K. „Zar nećete da sednete?“ upita gospođica Montag. Čutke donesoše dve stolice s drugog kraja stola i sedošu jedno prema drugom. Ali gospođica Montag odmah ustade, jer na prozorskoj dasci beše zaboravila svoju ručnu torbicu te pođe da je donese; šantucala je preko cele sobe. Kad se vratila, mašući polako torbicom reče: „Htela bih samo, po nalogu moje prijateljice, da vam kažem nekoliko reči. Mislila je i sama da dođe, ali danas se nešto ne oseća dobro. Rekla mi je da je izvinite i da saslušate mene umesto nje. Ni ona vam ne bi mogla ništa drugo reći do ono što ću vam ja kazati. Naprotiv,

mislim da vam ja mogu reći čak i više, jer sam donekle nezainteresovana. Zar ne mislite i vi tako?"

„A šta biste to imali da mi kažete?" odgovori K., kome je dozlogrdilo da neprestano oseća na svojim usnama pogled gospođice Montag. Time kao da je već prigrabila sebi vlast nad onim što će on tek reći. „Gospođica Birstner očigledno neće da mi dozvoli razgovor u četiri oka za koji sam ja molio." „Tako je", reče gospođica Montag, „ili bolje reći nije uopšte tako, vi se neobično oštro izražavate. I, uošte uzev, razgovori se niti dozvoljavaju niti se dešavaju obratno. Ali može se desiti da se razgovori smatraju nepotrebнима i to je baš ovde slučaj. Sada, posle vaše primedbe, mogu otvoreno da govorim. Vi ste moju prijateljicu zamolili pismeno ili usmeno za razgovor. No, tako bar moram da pretpostavim, moja prijateljica ne zna na šta treba da se odnosi taj razgovor, te je uverena, iz razloga koji su meni nepoznati, da neće nikome doneti koristi ako do njega dođe. Uostalom, ona mi je tek juče, sasvim površno, pričala o tome, napomenuvši da svakako ni vama nije mnogo stalo do razgovora, jer ste samo jednim slučajem došli na tu misao i uvidećete, i bez nekog naročitog objašnjenja ako ne sada a ono uskoro, besmislenost čitave stvari. Ja sam joj odgovorila da je to možda tačno, ali, da bi se stvari potpuno raščisgile, smatram ipak korisnim da vam se izričito da odgovor. Ponudila sam se da ja preduzmem taj zadatak i posle izvesnog kolebanja moja prijateljica je pristala. Nadam se da ovo i vama ide u prilog, jer čak i najmanja neizvesnost u najbeznačajnijim stvarima uvek je mučna, a ako se ona, kao u ovom slučaju, lako može otkloniti, onda je bolje da to bude odmah." „Hvala vam", reče K. brzo, polako se diže, pogleda u gospođicu Montag, pa zatim preko stola, a onda kroz prozor - suprotna

kuća bila je obasjana suncem - i uputi se vratima. Gospođica Montag pratila ga je nekoliko koraka kao da u njega nema potpuno poverenje. No pred vratima oboje se povukoše, jer se ona otvoriše i u sobu uđe kapetan Lanc. K. ga sad prvi put vide izbliza. Bio je to visok čovek od oko četrdeset godina, opaljena, mesnata lica. On se lako pokloni, što je bilo upućeno i K.-u, a zatim priđe gospođici Montag i s puno poštovanja poljubi joj ruku. Pokreti mu behu veoma gipki. Njegova učtivost upadljivo je odudarala od K.-ovog ponašanja prema gospođici Montag. Pa ipak se ona, izgleda, nije ljutila na K.-a, jer ga je, kako se K.-u činilo, čak htela predstaviti kapetanu. No K. nije hteo da bude predstavljen, a ne bi ni bio u stanju da bude ljubazan ni prema kapetanu ni prema gospođici Montag. Poljubac u ruku značio je za njega da se stvara zavera koja pod vidom potpune bezazlenosti i nesebičnosti hoće da spreči njegovo viđenje sa gospođicom Birstner. Međutim, K. je bio ubeđen ne samo u ovo, nego je stekao i uverenje da je gospođica Montag izabrala dobro ali dvolično sredstvo. Ona je preterivala što se tače značaja odnosa između gospođice Birstner i K.-a, preterivala je, pre svega, u pogledu značaja traženog razgovora, pokušavajući u isti mah da stvari iskrene tako kao da je K. onaj koji u svemu preteruje. Ona će se prevariti, jer K. neće da preteruje, on zna da je gospođica Birstner mala daktilografkinja koja mu se neće dugo opirati. On namerno nije uopšte uzeo u obzir ono što je od gospođe Grubah saznao o gospođici Birstner. O svemu tome razmišljao je kada je napušgao sobu, jedva se i pozdravivši. Htede odmah da ode u svoju sobu, ali tihi smeh gospođice Montag koji ču iz trpezarije iza sebe navede ga na misao da bi možda obadvoma, i kapetanu i gospođici Montag, mogao da priredi iznenađenje. Pogleda oko sebe i oslušnu neće li se pojaviti neko

iz okolnih soba, ali svuda je vladala tišina, samo se iz trpezarije čuo razgovor a iz hodnika koji vodi u kuhinju glas gospođe Grubah. Prilika je, izgleda, bila povoljna i K. se uputi vratima sobe gospođice Birstner pa tiho zakuca. Pošto se ništa ne pomače, on zakuca još jednom, ali odgovora još nije bilo. Da li spava? Ili se možda stvarno ne oseća dobro? Ili se pritajila zato što sluti da to samo može da bude K. koji tako tiho kuca? K. pretpostavi da se pritajila i zakuca jače i, pošto je kucanje opet bilo uzaludno, on najzad otvori vrata, oprezno i s osećajem da čini nešto neprilično i ujedno beskorisno. U sobi nije bilo nikoga. Uostalom, soba je jedva još bila nalik na onu koju je K. poznavao. Do zida behu sad jedan za drugim postavljena dva kreveta, stolice u blizini vrata bile su pretrpane haljinama i rubljem, jedan orman beše otvoren. Gospođica Birstner beše verovatno otišla dok je gospođica Montag zagovarala K.-a. K. nije bio ovim toliko iznenađen, skoro da nije ni očekivao da će se tako lako sresti s gospođicom Birstner i ovaj pokušaj učinio je više iz inata gospođici Montag. Ali utoliko mu je mučnije bilo kada je, zatvorivši vrata, ugledao kako na otvorenim vratima trpezarije razgovaraju gospođica Montag i kapetan. Oni su stajali tamo možda još otkako je K. otvorio vrata, mada su se pravili kao da ga ne posmatraju. Tiho su razgovarali, prateći pogledima K.-ove kretnje, kao što čovek u razgovoru rasejano gleda oko sebe. K.-a su ti pogledi ipak neprijatno pogađali, te požuri duž zida u svoju sobu.

Glava peta

Batinaš

Kada je K. jedne od idućih večeri prolazio hodnikom koji je razdvajao njegovu kancelariju od glavnog stepeništa - ovog puta odlazio je skoro poslednji kući, samo su u ekspediciji radila još dva poslužitelja u malom svetlosnom polju jedne sijalice - ču uzdahe iza vrata iza kojih je uvek pretpostavljao da se nalazi sobica za starež, iako u nju nikada nije zavirivao. Zapanjen, zastade i oslušnu još jednom da bi se uverio ne vara li se - za trenutak zavlada tišina a onda nanovo stvarno ču uzdahe. Htede najpre da dovede jednog od služitelja, jer možda će biti potreban i svedok, ali zatim oseti takvu neodoljivu radoznalost da takoreći provali unutra. Kao što je i pretpostavljao, bila je to stvarno sobica za starež. Iza praga su ležali neupotrebljivi stari formulari i zemljane mastio-nice preturene i prazne. U samoj sobici stajala su tri čoveka, pognuta u niskoj prostoriji. Svetlila im je sveća pričvršćena na jednoj od polica. „Šta radite vi ovde?" ote mu se od uzbuđenja pitanje ali ne glasno. Čovek koji je očigledno gospodario nad ostalom dvojicom i koji je najpre padao u oči, bio je odeven u nekakvo tamno kožno odelo, koje mu je otkrivalo vrat duboko do prsiju, a i čitave mišice. Čovek ništa ne odgovori. Ali ona ostala dvojica povikaše: „Go-

spodine! Hoće da nas izbatina zato što si se žalio na nas islednom sudiji." K. tek sada primeti da su to stvarno stražari Franc i Viljem i da onaj treći drži u ruci šibu da bi ih batinao. „Eh!" reče K. i zagleda se u njih, „nisam se žalio, ispričao sam samo šta se desilo u mom stanu. A besprekorno se niste poneli." „Gospodine!" reče Viljem dok je Franc očigledno pokušavao da se iza njega zakloni od onog trećeg - „kad biste vi znali kako smo mi slabo plaćeni, vi biste imali bolje mišljenje o nama. Ja moram da hranim porodicu, a Franc je, eto, hteo da se oženi. Čovek gleda da se obogati kako može, a poštenim radom, pa ma koliko se zapinjalo, to ne ide. Mene je prevarilo vaše fino rublje, naravno da je stražarima zabranjeno da tako postupaju, i to nije bilo u redu, ali tradicija je da rublje pripadne stražarima, uvek je tako bilo, verujte mi; a to je i razumljivo, jer šta znače takve stvari za čoveka koji je imao tu nesreću da ga uhapse. Ali, dabome, ako on to javno iznese, onda sleduje kazna." „To što sad kažete nisam znao. Ja nipošto nisam tražio da budete kažnjeni, meni je samo stalo do principa." „Franc", obrati se Viljem drugome stražaru, „zar ti nisam rekao da gospodin nije zahtevao da budemo kažnjeni? Sad čuješ da nije čak ni znao da moramo biti kažnjeni." „Ne dozvoli da te ganu ove reči", reče onaj treći K.-u, „kazna je koliko pravedna toliko i neizbežna." „Ne slušaj ga", reče Viljem i ućuta samo da bi brzo prineo ustima ruku po kojoj je dobio udarac šibom, „nas samo zato kažnjavaju što si nas ti prijavio. Inače nam se ništa ne bi desilo čak i da su saznali šta smo učinili. Može li se to nazvati pravdom? Nas dvojica, a naročito ja, isticali smo se kao dobri stražari kroz dug period vremena - i ti sam moraš priznati da smo sa gledišta vlasti savesno stražarili - imali smo dobre izgleda da napredujemo

i sigurno bismo uskoro postali batinaši kao ovaj ovde koji je, eto, imao sreću da ga niko ne prijavi, jer takve prijave se zaista vrlo retko dešavaju. A sada je, gospodine, sve propalo, svršeno je s našim napredovanjem u službi i mi ćemo morati da radimo još mnogo podređenije poslove nego što je stražarska služba, i uz to dobijamo sad ove strašno bolne batine." „Zar šiba može da pričini tolike bolove?" upita K. zagledajući šibu kojom je batinaš pred njim mahao. „Moraćemo da se skinemo goli", reče Viljem. „Ah, tako", reče K. i pažljivo se zagleda u batinaša. Ovaj je bio opaljen kao mornar i imao je divlje, sveže lice. „Zar nema mogućnosti da se ova dvojica poštede batina?" upita ga. „Ne", reče batinaš i smešeći se odmahnu glavom. „Svucite se", naredi stražarima. A K.-u reče: „Ne smeš sve da im veruješ, iz straha od batina oni su već malo šenuli. Ono što je na primer ovaj ovde", on pokaza na Viljema, „ispričao o mogućnostima svoga napredovanja u službi prosto je smešno. Pogledaj koliko ima sala - prvi udarci šibom prosto će se izgubiti u salu. - Znaš li od čega je po-stao tako debeo? On ima običaj da svim uhapšenicima pojede doručak. Zar nije pojeo i tvoj ? Pa naravno, rekao sam. Ali čovek s takvim trbuhom neće postati batinaš dok je živ, to je sasvim isključeno." „Ima i takvih batinaša", tvrdio je Viljem koji je baš otkopčavao pojas od čakšira. „Nema", reče batinaš i šibom ga raspali po vratu tako da je prosto premro od straha, „ne slušaj šta govorimo, već se svlači." „Ako ih pustiš, dobro ću te nagraditi", reče K. i ne gledajući više u batinaša izvadi novčanik, „takvi poslovi se, obostrano, najbolje obavljaju oborenih očiju." „Ti bi onda hteo i mene da prijaviš", reče batinaš, „pa i meni da natovariš batine." „A, ne! Ta budi pametan", reče K., „da sam hteo da ova dvojica budu kažnjeni, ja sad

ne bih želeo da ih otkupim. Mogao sam prosto da zatvorim vrata, da ništa više ne vidim i ne čujem i da lepo odem kući. A eto nisam tako učinio i, štaviše, ozbiljno mi je stalo do toga da ih oslobodim; da sam slutio da treba da budu kažnjeni ili da čak samo postoji ta mogućnost, ja nikada ne bih spomenuo njihova imena. Ja ih uopšte ne smatram krivima, kriva je organizacija, krivi su visoki činovnici." „Tako je", povikaše stražari i dobiše smesta udarac po već razgolićenim leđima. „Kada bi ti pod ovom šibom imao nekog visokog sudiju", reče K. zadržavši rukom šibu koja je opet htela da se podigne, „ja te zaista ne bih sprečavao da raspališ po njemu, naprotiv, dao bih ti čak i novac da se malo potkrepiš za dobru stvar." „Ono što kažeš možda je i tačno", reče batinaš, „ali mene ne može niko podmititi. Postavili su me za batinaša i ja batinam." Stražar Franc koji je dosad bio prilično uzdržljiv, nadajući se možda dobrom ishodu K.-ovog zauzimanja, priđe vratima obučen još samo u čakšire. Zgrabi K.-ovu ruku kleknuvši i prošaputa: „Ako ne možeš postići da nas obojicu poštedi, onda bar pokušaj da mene oslobodiš. Viljem je stariji od mene i u svakom pogledu je manje osetljiv, a pre nekoliko godina već je dobio lakšu kaznu batinama. Ali ja još nisam obeščašćen i samo Viljem me je naterao da ovako postupim, a on je moj učitelj i u dobru i u zlu. Dole pred bankom čeka moja sirota verenica na ishod, ja se strahovito stidim." On K.-ovim kaputom obrisao svoje lice obliveno suzama. „Neću više da čekam", reče batinaš, i zgrabivši obema rukama šibu, udari po Francu dok je Viljem čučao u uglu i krišom gledao šta se događa, ne usuđujući se da okrene glavu. Tada se prolomi Francov neprekidan i nepromenljiv vrisak, kao da je dolazio ne od čoveka već od instrumenta koji neko kinji. Ceo

hodnik odjekivao je od njega, cela kuća ga je morala čuti. „Ne deri se“, viknu K., koji se nije mogao uzdržati i, napregnuto gledajući u pravcu odakle su morali doći poslužitelji, gurnu Franca ne odveć jako ali taman toliko da se onesvestio i pao u grču pipajući rukama po podu; ali nije izbegao udarce, šiba ga je pogodila i na zemlji; dok se on previjao pod njom, njen se vršak ravnomerno savijao gore-dole. U daljini se već pojavio poslužitelj, a na nekoliko koraka iza njega još jedan. K. brzo zalupi vrata, pride jednom od dvorišnih prozora i otvori ga. Vrskanje se beše potpuno utišalo. Da poslužitelji ne bi prišli, on imviknu: „Jasam.“ „Dobro večer, gospodine prokuristo!“ doviknuše mu. „Je li se nešto desilo?“ „Ne, ne“, odgovori K., „urla samo pas u dvorištu.“ I pošto se poslužitelji ne maknuše s mesta, dodade: „Radite vaš posao.“ Da ne bi morao da se upusti u razgovor s poslužiteljima, nađe se kroz prozor. Kada je posle jednog časka ponovo pogledao duž hodnika, njih već nije bilo. No K. ostade ipak kraj prozora; u sobu za starež nije se usuđivao da uđe, a ni kući nije hteo. Dvorište u koje je gledao bilo je malo i četvrtasto, naokolo behu smeštene kancelarijske prostorije, svi prozori bili su već mračni, samo je na najgornjima zračio odblesak mesečine. K. je napregnuto pokušavao da prodre pogledom u pomrčinu jednog dvorišnog kutka u kome su zbrda-zdola bila nagomilana ručna kolica. Tištalo ga je što mu nije pošlo za rukom da spreči batinanje, ali nije bila njegova krivica što mu to nije uspelo, jer da Franc nije vrisnuo - naravno da ga je moralo jako zaboleti, ali u odlučnom trenutku čovek treba da se savlada - jer da nije vrisnuo, K. bi po svoj prilici našao još neko sredstvo da odgovori batinaša. Kad je sve niže činovništvo ološ, zašto bi baš batinaš koji ima najnečovečniji posao činio izuzetak. K. je

dobro video kako su mu zasjale oči kad je ugledao novčanicu; batine je verovatno samo zato primenio da bi još malo povisio mito. A K. ne bi štedeo novac; bilo mu je stvarno stalo do toga da oslobodi stražare; kad je već počeo da se bori protiv pokvarenosti ovog sudstva, onda je samo po sebi razumljivo što se i s te strane umešao. Ali u trenutku kada je Franc vrisnuo, svemu je, naravno, bio kraj. K. nije mogao dozvoliti da dođu poslužitelji i bogzna ko još i zateknu ga u razgovoru s tim društvom u sobi za starež. Tu žrtvu zaista niko ne može da traži od K.-a. Da je mislio to da učini, onda bi bilo još jednostavnije da se sam skinuo i ponudio se batinašu u zamenu za stražare. U ostalom, batinaš svakako ne bi pristao na tu zamenu jer time bi, ne izvukavši za sebe nikakvu korist, grubo prekršio dužnost, i to verovatno dvostruko prekršio, jer K.-a sigurno niko od sudskih službenika ne sme da dirne dokle god je postupak u toku. A možda postoje za ovo i naročiti propisi. U svakom slučaju K.-u nije preostalo ništa drugo do da zalupi vrata, iako time za njega ni sada još nije bila otklonjena svaka opasnost. A što je udario Franca to je žalosno i može se opravdati jedino K.-ovim uzbuđenjem.

U daljini je čuo korake poslužitelja; da im ne bi upao u oči, on zatvori prozor i uputi se glavnom stepeništu. Kod vrata od sobe za starež on malo zastade i oslušnu. Bila je potpuna tišina. Čovek je možda isprebijao stražare na mrtvo ime, bili su potpuno u njegovoj vlasti. K. već pruži ruku ka kvaci, ali se povuče natrag. Ionako ne može nikome više da pomogne, a i poslužitelji će odmah doći; no zaverio se da će stvar izneti i da će učiniti sve što može da se kao što valja kazne stvarni krivci, visoki činovnici od kojih se još niko nije usudio da se pojavi pred njim. Silazeći niz stepenice pred bankom, pažljivo je

zagledao sve prolaznike, ali nigde naokolo nije video devojku koja bi nekog čekala. Dakle Francova primedba da ga njegova verenica čeka pokazala se kao laž. koja se, doduše, može oprostiti, jer je njome hteo da izazove veće sažaljenje.

Ni sledećeg jutra K.-u nisu izlazili iz glave stražari; na poslu je bio rasejan, i da bi ga savladao, morao je još nešto duže da ostane u kancelariji nego dan ranije. Kada je na povratku kući prolazio opet mimo sobe za starež, on otvori vrata kao iz navike. Nije mogao očima da veruje u ono što je video umesto očekivanog mraka. Sve je bilo nepromenjeno, isto onako kao kad je otvorio vrata prethodne večeri. Formulari i mastionice odmah iza praga, batinaš sa šibom, još uvek potpuno goli stražari, sveća na polici. Stražari stadoše da jadikuju i viknuše: „Gospodine!“. K. smesta zatvori vrata i još pesnicama stade da udara u njih kao da će time biti čvršće zatvorena. Skoro plačući otrča poslužiteljima koji su mirno radili na mašini za kopiranje. Oni začuđeno prekinuše posao. „Ta očistite već jednom sobu za starež!“ viknu. „Udavićemo se u prljavštini!“ Poslužitelji su bili spremni da učine to sutradan i K. klimnu glavom. Sada, kasno uveče, ne može ih prisiliti da rade kao što je prvobitno hteo. Sede i da bi za časak zadržao poslužitelje u blšini, stade da pretura po kopijama praveći se kao da ih pregleda. A zatim, uverivši se da se poslužitelji neće usuditi da pođu istovremeno s njim, on umoran i rastrojen pođe kući.

Glava šesta

Ujak. Leni

Jednog popodneva - K. je baš bio u najvećem poslu završavajući prepisku -- u sobu uđe, uguravši se između dva poslužitelja koji su unosili spise, K.-ov ujak Karl, mali seoski posednik. K. je već ranije toliko strahovao pri pomisli da će ujak doći, da se sad nije mnogo ni uplašio. Znao je on dobro već nekih mesec dana da ujak mora doći. Već tada mu se činilo da ga vidi kako, malo poguren, drži zgužvan panama šešir u levoj ruci i pruža mu već izdaleka desnu, dajući mu je preko pisaćeg stola u takvoj bezglavoj žurbi da je obarao sve što mu je stajalo na putu. Ujak je stalno bio u žurbi, jer ga je progonila nesrećna misao da pri svom jednodnevnom boravku u glavnom gradu mora obaviti sve što je zamislio, a uz to nije hteo da se liši ni slučajnog ćaskanja, posla ili zadovoljstva. A K. mu je u svemu ovom morao biti pri ruci i primiti ga na prenoćište. On mu je kao svom bivšem tutoru dugovao naročitu zahvalnost. „Utvara sa sela" zvao ga je obično K.

Čim se pozdraviše - nije imao vremena da sedne u naslonjaču koju mu je K. ponudio - on zamoli K.-a za kratak razgovor u četiri oka. „To je potrebno", reče s mukom gutajući pljuvačku, „potrebno je radi mog umirenja." K. odmah posla poslužitelje iz sobe i

naredi im da nikoga ne puštaju unutra. „Šta to čujem, Jozefe?" viknu ujak kad ostadoše sami, sede na sto i podmetnu ispod sebe, i ne gledajući, razne hartije da bi udobnije sedeo. K. je ćutao. Znao je šta će sad doći, ali kako je jednom osetio olakšanje posle napornog rada, on se najpre predade nekoj prijaznoj malaksalosti i zagleda se kroz prozor na suprotnu stranu ulice od koje je sa svog sedišta mogao da vidi samo mali trougli jezičak, komad praznog kućnog zida između dva izloga trgovine. „Ti gledaš kroz prozor!" viknu ujak podigavši ruke, „ta odgovori mi za milog Boga, Jozefe! Je li istina, može li da bude istina?" „Dragi ujače", reče K. i trže se iz svoje rasejanosti, „ja uopšte ne znam šta hoćeš od mene." „Jozefe", odgovori ujak prekorno, „koliko ja znam, ti si uvek govorio istinu. Treba li da shvatim tvoje poslednje reči kao rđav znak?" „Sad naslućujem šta hoćeš", poslušno reče K., „ti si verovatno čuo o mom procesu." „Tako je", odgovori ujak, lagano klimajući glavom, „čuo sam o tvom procesu." „A od koga?" upita K. „Erna mi je o njemu pisala", reče ujak, „ona, doduše, nije s tobom u vezi jer ti se, nažalost, ne brineš mnogo o njoj, ali eto ipak je saznala. Danas sam primio pismo i, razume se, odmah sam doputovao. Samo iz tog razloga, no izgleda da je to dovoljan razlog. Mogu ti pročitati mesto koje se tebe tiče." On izvadi pismo iz lisnice. „Evo ga. Ona piše: 'Jozefa već dugo nisam videla. Prošle nedelje bila sam jednom u banci, ali Jozef je bio toliko zaposlen da me nisu pustili k njemu; čekala sam skoro jedan sat, a onda sam morala kući, jer sam imala čas klavira. Želela sam da razgovaram s njim, možda će se uskoro pružiti prilika za to. O mom imendanu poslao mi je veliku kutiju čokolade, to je bilo vrlo lepo i pažljivo. Zaboravila sam da vam o tome onda pišem i tek sada, kad me pitate, setila sam se toga. Treba,

naime, da znate da čokolada u pansionu odmah plane, jedva si se osvestio da si dobio na poklon čokoladu a n>e već nema. Ali što se tiče Jozefa, htela sam još nešto da kažem. Kako rekoh, u banci me nisu pustili k njemu jer je baš vodio razgovor s jednim gospodinom. Pošto sam neko vreme mirno čekala, upitam po-služitelja hoće li razgovor još dugo trajati. Rekao mi je da bi to moglo da bude, jer se verovatno radi o procesu koji se vodi protiv gospodina prokuriste. Upitala sam kakav je to proces i ne vara li se, a on mi je odgovorio da se ne vara, jer vodi se neki proces, i to težak proces, ali on ništa više ne zna. Dodao je da bi i on sam rado pomogao gospodinu prokuristi, koji je dobar i pravedan čovek, ali ne zna kako, i zato bi želeo da se uticajna gospoda zauzmu za gospodina prokuristu. Do toga će sigurno i doći i najzad će se sve lepo završiti. No zasada stvari ne stoje dobro sudeći po neraspoloženju gospodina prokuriste. Ja, dabogme, tim rečima nisam pridavala mnogo značaja. Pokušala sam da umirim priprostog poslužitelja i zabranila sam mu da drugima govori o tome. Ja smatram da se čitava stvar svodi na rekla-kazala. No bilo bi možda ipak dobro da ti, dragi oče, ispitaš stvar pri tvojoj idućoj poseti. Neće biti teško da saznaš što detaljnije, pa ako bude stvarno potrebno, ti interveniši preko tvojih mnogobrojnih uticajnih poznanika. A ako, pak, ne bude potrebno, što je najverovatnije, onda će bar tvoja ćerka imati priliku da te zagrli i ona će se tome radovati. „Dobro dete“, reče ujak završivši čitanje i obrisao nekoliko suza iz očiju. K. klimnu glavom, on je zbog raznih nezgoda u poslednje vreme potpuno zaboravio na Ernu, pa čak i na njen imendan. Priča o čokoladi bila je očigledno izmišljena samo zato da bi ga opravdala pred ujakom i ujnom. Bilo je vrlo dirljivo i karte za pozorište koje je rešio da joj odsada redovno šalje

neće biti dovoljna nagrada za nju, ali za posete pansionu i za razgovore sa malom osamnaestogodišnjom gimnazijalkom nije bio sada raspoložen. „A šta sad kažeš?" upita ujak koji je usled pisma zaboravio na žurbu i uzbuđenje i kao da ga je još jednom čitao. „Da, ujače", reče K., „istina je." „Istina?" viknu ujak. „Šta je istina? Kako može da bude istina? Kakav proces? Ta nije valjda krivični proces?" „Krivični proces", odgovori K. „I ti mirno sediš ovde a imaš na vratu krivični proces?" viknu ujak postajući sve glasniji. „Što sam mirniji utoliko je bolje za ishod procesa", umorno reče K., „ne boj se." „To ne može da me umiri!" viknu ujak. „Jozefe, dragi Jozefe, pomisli na sebe, na tvoje rođake, na naš dobar glas! Ti si dosad bio naš ponos pa ne smeš postati naša sramota. Tvoje držanje", on naže glavu i pogleda u Jozefa, „ne sviđa mi se. Tako se ne ponaša čovek koji je nevino optužen i koji još ima snage. De, kaži mi brzo o čemu se radi da bih mogao da ti pomognem. Radi se o banci, je l' tako?" „Ne", odgovori K. i ustade, „ali ti, dragi ujače, govoriš suviše glasno. Poslužitelj verovatno stoji pred vratima i prisluškuje. To mi je neprijatno. Bolje je da odemo. A onda ću ti, ako budem mogao, odgovoriti na sva pitanja. Znam vrlo dobro da sam dužan da položim porodici račun." „Tačno!" viknu ujak, „vrlo tačno, samo požuri, Jozefe, požuri!" „Moram da izdam još neke naloge", reče K. i telefonom pozva k sebi zamenika koji posle nekoliko trenutaka uđe unutra. U svom uzbuđenju ujak mu rukom pokaza da ga je K. pozvao, što je i inače bilo jasno. K., koji je stajao pred pisaćim stolom, tihim glasom uz pomoć raznih akata objasni mladom čoveku, koji je slušao ukrućeno ali pažljivo, šta treba da se još danas svrši za vreme njegovog odsustva. Ujak im je smetao zato što je najpre stajao raširenih očiju nervozno grickajući usne, iako

nije slušao, a smetao je već i sam njegov izgled. Zatim je stao da šeta gore-dole po sobi, zaustavljajući se pokatkad pred prozorom ili nekom slikom, neprestano uzvikujući nešto kao: „Meni je to sasvim nerazumljivo!" ili: „Recite mi samo šta će se iz toga izroditi!" Mladi čovek pravio se kao da ništa od toga ne primećuje, mirno je saslušao K.-ove naloge, pribeležio je nešto i otišao poklonivši se K.-u i ujaku koji mu je baš bio okrenut leđima i gledao kroz prozor gužvajući raširenim rukama zavesu. Tek što su se vrata zatvorila, a ujak viknu: „Najzad je otišao taj lutan, a sad možemo da idemo i mi. Najzad!" Nažalost, nije bilo načina naterati ujaka da se u predvorju, gde je stajalo nekoliko činovnika i poslužitelja i gde je baš prolazio i zamenik direktora, okani pitanja o procesu: „Dakle, Jozefe", počeo ujak lako salutirajući na klanjanja ljudi u hodniku, „reci mi sad otvoreno kakav je to proces." K. dade nekoliko beznačajnih odgovora, nasmeja se malo i tek na stepenicama objasni ujaku da pred ljudima nije hteo da govori otvoreno. „Imaš pravo", reče ujak, „ali govori sad", slušao je nagnute glave i povlačeći brzo i kratko dim iz cigare. „Pre svega, ujače", reče K., „ne radi se uopšte o procesu pred običnim sudom." „To je zlo", reče ujak. „Kako?" upita K. i pogleda u ujaka. „Velim da je to zlo", ponovi ujak. Stajali su na izlaznim stepenicama koje vode na ulicu; pošto je, izgleda, portir prisluškivao. K. povuče ujaka dole; upadoše u živ ulični saobraćaj. Ujak koji uhvati K.-a ispod ruke nije se više tako uporno raspitivao o procesu i neko vreme su čak išli ćutke. „A kako se to desilo?" upita najzad ujak i zausgavi se tako naglo da ljudi iza njega uplašeno ustuknuše. „Ali takve stvari ne nailaze iznenada, one se dugo pripremaju, bilo je sigurno i znaka o tome. Zašto mi nisi pisao? Ti znaš

da ja za tebe činim sve, ja sam u neku ruku još uvek tvoj tutor i do danas sam bio na to ponosan. Naravno, ja ću ti i sad pomoći, samo što je sada vrlo teško kad je proces već u toku. Najbolje bi bilo da uzmeš malo odsustvo i da dođeš k nama na selo. Sad tek vidim da si i malo oslabio. Na selu ćeš se osnažiti, što će ti dobro doći, jer ti još predstoji napor. A sem toga ćeš se u neku ruku skloniti od suda. Ovde oni raspolažu raznim sredstvima pritiska koje u slučaju potrebe mogu automatski i na tebe da primene, a na selo bi prvo morali da pošalju svoje organe ili da dejstvuju samo pismenim, telegrafskim ili telefonskim putem. Time bi se, svakako, otupila oštrica, pa iako se ne bi oslobodio, to bi ti ipak pružilo prilike da odahneš." „Mogli bi mi zabraniti da oputujem", reče K., na koga su ujakove razborite reči počele da deluju. „Ne verujem da će to učiniti", reče ujak zamišljeno, „tvojim odlaskom neće oni ne znam koliko izgubiti od moći." „Mislio sam", primeti K. i uhvati ujaka ispod ruke kako bi ga sprečio da zastajkuje, „da ćeš ti čitavoj stvari pridati još manji značaj nego ja, a, eto, ti je sam uzimaš tako teško." „Jozefe", viknu ujak i, da bi zastao, htjede da mu se otme, ali ga K. nije puštao, „ti si se promenio, ta ti si imao tako dobru moć shvatanja; zar te ona baš sada izdaje? Zar hoćeš da izgubiš proces? Znaš li šta to znači? To znači da ti je prosto odzvonilo. A stradaće i cela porodica, ili ako ništa drugo, sasvim će joj se okaljati obraz. Ta priberi se, Jozefe. Ja sam van sebe zbog tvoje ravnodušnosti. Kad te čovek vidi, skoro bi poverovao u poslovicu: 'Imati takav proces znači unapred ga izgubiti'."

„Dragi ujače", reče K., „glupo je uzbuđivati se, glupo s tvoje strane a bilo bi i s moje strane. Uzbuđenjem se ne dobijaju procesi. Priznaj malo i moja praktična iskustva kao što i ja uvek, pa evo i sada,

veoma cenim tvoja čak i kada me ona iznenađuju. Kad kažeš da će zbog procesa stradati i porodica - što meni ne ide u glavu, no to je sporedno - onda ću te rado u svemu slušati. Samo ne smatram da bi boravak na selu nešto koristio, čak ni po tvom rezonovanju, jer to bi značilo bekstvo i priznavanje krivice. Osim toga, ja jest da sam ovde više izložen, ali mogu i sam bolje da guram stvar." „Tačno", reče ujak tonom kao da su im se najzad približila shvatanja, „ja sam ti to predložio samo zato što sam mislio da je stvar dovedena u opasnost zbog tvoje ravnodušnosti ako ovde ostaneš, te sam smatrao da je bolje da uzmem ja stvar u ruke umesto tebe. Ali ako hoćeš energično sam da guraš stvar, onda je to, naravno, kudikamo bolje." „U tome smo se dakle složili", reče K. „Da li bi sada mogao da predložiš šta da učinimo najpre?" „O tome moram naravno još da razmislim", reče ujak. „Moraš imati na umu da ja već dvadeset godina živim skoro neprekidno na selu i tu čovek gubi pronicljivost za ovakve stvari. Razne veze s važnim ličnostima koje se ovde možda bolje snalaze oslabile su same po sebi. Ti znaš da sam ja na selu malo usamljen. Čovek to, u stvari, primećuje tek u ovakvim slučajevima. Tvoja stvar mi je došla i donekle neočekivano, iako sam, začudo, posle Erninog pisma već tako nešto i naslućivao, a danas, čim sam te video, znao sam to skoro sigurno. No to je sporedno, sada je najvažnije ne gubiti vreme." Već dok je ovo govorio, on je, propevši se na prste, dao znak jednom automobilu i doviknuvši šoferu adresu povukao je K.-a u kola. „Odvešćemo se sada advokatu Huldu", reče, „on je bio moj školski drug. Ime je sigurno i tebi poznato. Nije? E, to me čudi. On kao branilac i sirotinjski advokat uživa lep ugled. A ja u njega imam veliko poverenje, naročito kao u čoveka." „Meni je pravo što god ti preduzmeš", reče K., iako su mu žurba

i hitnjakojimaje uvek prilazio stvari bile neprijatne. Nije baš bilo tako ugodno otići kao optuženi sirotinjskom advokatu. „Nisam znao“, reče „da se u takvoj stvari može potražiti advokat.“ „Ali naravno“, reče ujak, „to se po sebi razume. A zašto da ne? A sada, da bih bio tačno obavešten o stvari, ispričaj mi sve što se dosad desilo.“ K. smesta počeo da priča ne prećutavši ništa. Njegova potpuna otvo-renost bila je jedini protest koji je dozvolio sebi protiv ujakovog gledišta da je proces velika sramota. Ime gospođice Birstner spomenuo je samo jednom, uzgredno, ali to nije išlo nauštrb iskrenosti, jer gospođica Birstner nije imala nikakve veze s procesom. Dok je pričao, gledao je kroz prozor i posmatrao kako se upravo približuju onom delu predgrađa u kome su se nalazile sudske kancelarije. Skrenuo je na to pažnju ujaku, ali ovaj toj okolnosti nije pridavao nikakav značaj. Auto se zaustavi pred jednom mračnom kućom. Ujak zazvoni odmah u parteru, na prvim vratima. Dok su čekali, on je, smešeći se, kezio svoje velike zube i prošaputao: „Osam sati. Neobično vreme za posete stranaka, ali Huld mi to neće zameriti.“ Na gviru se pojaviše dva velika crna oka, pogledaše za trenutak oba gosta i nestadoše; no vrata se nisu otvorila. Ujak i K. saopštiše jedan drugom činjenicu da su videli dva oka. „To je nova sobarica koja se plaši stranih lica“, reče ujak i zakuca još jednom. I opet se pojaviše oči koje su izgledale gotovo žalosne, ali to je možda bila samo varka prouzrokovana otvorenim gasnim plamenom koji im je žestoko šišteći goreo iznad samih glava, ali davao malo svetlosti. „Otvorite“, viknu ujak i pesnicom udari u vrata, „to su prijatelji gospodina advokata!“ „Gospodin advokat je bolestan“, ču se iza njih šapat. Na drugom kraju hodnika stajao je na

vratima neki gospodin u domaćoj haljini i sasvim tiho im to saopštio. Ujak koji je već bio ljut što toliko čeka naglo se okrete i viknu: „Bolestan? Vi kažete da je bolestan?” i skoro preteći uputi se njemu kao da je gospodin ta bolest. „Već su otvorili”, reče gospodin, pokaza na advokatova vrata, skupi svoju domaću haljinu i iščeze. Vrata se stvarno behu otvorila i jedna mlada devojka - K. je prepoznao tamne, malo buljive oči - u dugoj beloј kecelji stajala je u predsoblju sa svećom u ruci. „Ubuduće otvorite brže!” reče ujak umesto pozdrava dok se devojka lako poklonila. „Hajdemo, Jozefe”, reče zatim K.-u koji se polako provuče mimo devojke. „Gospodin advokat je bolestan”, reče devojka pošto se ujak bez oklevanja žurno uputio jednim vratima. Devojka se već okrenula da zaključa vrata, a K. ju je još uvek začuđeno posmatrao. Imala je lutkasto zaobljeno lice i ne samo što su joj bleđi obrazi i brada bili zaokrugljeni, već i slepoočnice i ivice čela. „Jozefe!” ponovo viknu ujak, a devojku upita: „Je li opet mana srca?” „Mislim da je tako”, reče devojka i iskoristi vreme da pođe napred sa svećom i da otvori sobna vrata. U jednom uglu sobe, u koji još nije prodrła svetlost sveće, podiže se u postelji jedno lice s dugačkom bradom. „Leni, ko to dolazi?” upita advokat koji zasenjen svećom nije prepoznao gosta. „Ja sam, Albert, tvoj stari prijatelj”, reče ujak. „Ah, Albert”, reče advokat i pade natrag u jastuke kao da pri toj poseti ne treba da se pretvara. „Je li ti zaista tako rđavo?” upita ujak i sede na ivicu postelje. „Ja ne verujem. To je srčani napad i proći će kao što su i drugi prošli.” „Može biti”, tiho reče advokat, „ali gore je nego što je ikada bilo. Teško dišem, ne spavam uopšte, i svakim danom sam sve slabiji.” „Tako”, reče ujak čvrsto pritiskujući svojom velikom rukom panama šešir na koleno. „To su rđave novosti. A imaš li

dobru negu? Pa i nekako je sumorno ovde, mračno. Proteklo je već dosta vremena otkad sam poslednji put bio ovde. Onda mi je izgledalo prijatnije. Ni tvoja mala gospođica ne izgleda mnogo vesela ili se možda samo pretvara." Devojka je još stajala kod vrata sa svećom u ruci; koliko se po njenom neodređenom pogledu moglo zaključiti, gledala je pre u K.-a nego u ujaka, čak i sada dok je ovaj o njoj govorio. K. se nasloni na jednu stolicu koju je bio primakao blizu devojke. „Kada je čovek bolestan kao ja", reče advokat, „mora da ima mira. Meni nije sumorno." Posle kraće stanke dodade: „A Leni me dobro neguje, ona je vredna." No ujaka to nije ubedilo. On je očevidno imao predrasudu prema bolničarki, i mada bolesniku nije ništa odgovorio, pratio je bolničarku strogim pogledom kako prilazi postelji, stavlja sveću na noćni stočić, naginje se nad bolesnikom i šapuće sa njim nameštajući mu jastuke. On gotovo zaboravi na obzir prema bolesniku, ustade, poče da švrlja iza bolničarke tamo-amo, i K. se ne bi začudio da ju je pozadi uhvatio za suknju i povukao od postelje. Sam K. je sve to mirno posmatrao, advokatova bolest bila mu je donekle dobro došla; on nije mogao da se odupre revnosti koju je ujak pokazao za njegovu stvar te je pozdravio ovu prepreku na koju je ta revnost naišla bez njegovog, K.-ovog, udela. Tada reče ujak, možda samo u nameri da uvredi bolničarku: „Gospođice, molim vas ostavite nas za časak same, imam da razgovaram sa mojim prijateljem o jednoj ličnoj stvari." Bolničarka koja je još bila duboko nagnuta nad bolesnikom i baš poravnavala pored zida krevetski čaršav, okrete samo glavu i reče vrlo mirno, što je upadljivo odudaralo od ujakovih reči koje su čas zapinjale od besa čas se pretvarale u pravu bujicu: „Kao što vidite, gospodin je toliko bolestan da ne može razgovarati ni o jednoj stvari."

Ponovila je ujakove reči verovatno samo iz komotnosti, pa ipak bi i nezainteresovan čovek mogao da shvati to kao izrugivanje. Ali, naravno, ujak skoči kao da ga je zmija ujela: „Prokleta ženo!" reče prilično nerazgovetno, gušeći se od uzbuđenja. K. se uplaši, iako je tako nešto i očekivao, pa pritrča ujaku u čvrstoj nameri da mu obema rukama zapehu usta. Ali, srećom, iza devojke se podiže bolesnik, ujak napravi mračno lice kao da je progutao nešto odvratno, a onda mirnije reče: „Ni nas, naravno, još nije ostavila pamet; da ono što tražim nije moguće, ja ga ne bih ni tražio. Molim vas, idite sada!" Bolničarka je stajala upravo kraj posgelje, potpuno okrenuta ujaku i, kako se K.-u učinilo, jednom rukom milovala je advokatovu ruku. „Pred Lenom možeš sve da kažeš", reče bolesnik, bez sumnje tonom usrdne molbe. „Ne tiče se mene", reče ujak. „to nije moja tajna." I on se okrete kao da ne misli više da se upušta u pregovore, ali daje još nešto vremena za razmišljanje. „A koga se tiče?" upita advokat ugaslim glasom i opet se zavalio u jastuke. „Moga nećaka", reče ujak, „ja sam i njega doveo." I predstavi ga: „Prokurista Jozef K." „Oh", reče bolesnik mnogo življe pružajući ruku K.-u, „opro-stite, ja vas nisam ni primetio. Idi, Leni", reče zatim bolničarki koja se nije više opirala i dade joj ruku kao da se za dugo vreme oprašta s njom. „Dakle", reče on najzad ujaku koji takođe umiren pride bliže, „ti nisi došao da me posetiš kao bolesnika već poslovno." Činilo se da je advokata dosada kočila pomisao da je ujak došao da ga poseti kao bolesnika. Sada je izgledalo da je ojačao i, naslanjajući se na jedan lakat, što je moralo biti prilično naporno, neprestano je čupkao jedan pramen usred brade. „Izgledaš već mnogo zdraviji", reče ujak, „čim je ova veštica izišla." Zaćuta, pa prošaputa: „Kladim se da prisluškuje!" i

pritrča vratima. Ali iza vrata nije bilo nikoga i ujak se vrati ne razočaran već ogorčen, jer to što nije prisluškivala učinilo mu se kao još veća zloba: „Ti je ne poznaješ”, reče advokat ne uzimajući više bolničarku u zaštitu; možda je time hteo da na znanje da joj nije potrebna zaštita. No sada produži mnogo saosećajnijim tonom: „Što se tiče stvari tvog nećaka, biću srećan ako moje snage budu dovoljne za taj veoma težak zadatak; bojim se da one neće biti dovoljne, ali hoću sve da pokušam; ako moje snage ne budu dovoljne, može se potražiti još nečija pomoć. Iskreno rečeno, stvar me isuvše zanima te ne bih mogao odoleti da u njoj ne učestvujem. Ako mi srce ne izdrži, onda će bar ovde imati dostojnu priliku da me sasvim izda.” K.-u se činilo da ne razume ni reči od celog tog govora, te pogleda u ujaka kao da će kod njega naći objašnjenje, ali ujak je sa svećom u ruci sedeo na noćnom stočiću sa koga se već otkotrljala na tepih jedna boca s lekom, odobravao je glavom sve što je advokat rekao, bio je sa svačim saglasan i pokatkad bi pogledao u K.-a kao da i od njega traži saglasnost. Da nije ujak možda već ranije pričao advokatu o procesu? Ali to je bilo nemoguće, sve ono što se ranije desilo govorilo je protiv toga. „Ne razumem”, reče stoga K. „Pa da vas nisam rđavo razumeo?” upita advokat isto tako začuđeno i zbunjeno kao i K. „Možda sam preneglio. O čemu ste hteli da razgovarate sa mnom? Mislio sam da se radi o vašem procesu.” „Naravno”, reče ujak a zatim upita K.-a: „Pa šta hoćeš?” „Slušajte, otkud znate o meni i mom procesu?” upita K. „Ah, tako”, reče advokat smešeći se, „ta ja sam advokat pa se krećem u sudskim krugovima. Razgovaramo o raznim procesima, a one značajne čovek pamti, naročito kada se radi o nećaku mog prijatelja. To nije ništa čudno.” „Pa šta hoćeš?” upita još jednom K.-a.

„Ti si toliko uznemiren.“ „Vi se krećete u tim sudskim krugovima?“ upita K. „Da“, reče advokat. „Pitaš kao dete“, reče ujak. „A sa kim da se družim ako ne sa ljudima moje struke?“ dodade advokat. To je zvučalo toliko ubedljivo da K. ne odgovori ništa. „Ta vi radite pri sudu u palati pravosuđa, a ne na tavanu“, htjede da kaže ali se ne usudi da to stvarno izgovori. „Morate imati na umu“, nastavi advokat kao da izjavljuje nešto sasvim razumljivo, izlišno i uzgredno, „morate imati na umu da ja iz tog druženja sa njima izvlačim velike koristi za moju klijentelu, i to mnogostruke, čovek o tome ne može uvek ni da govori. Naravno da me je bolest sada malo omela, ali opet posete me dobri prijatelji iz suda i tako ipak saznam ponešto. Saznam možda više nego mnogi koji u najlepšem zdravlju po čitav dan provedu u sudu. Eto, na primer, baš sada imam jednu dragu posetu.“ I pokaza na mračan ugao sobe. „Gde to?“ upita K. gotovo grubo, u prvom iznenađenju. Usplahireno je stao da se obazire; svetlost male svećice nije mogla da dopre do suprotnog zida. I stvarno tamo u uglu počeo nešto da se miče. U svetlosti sveće koju je sada ujak podigao videlo se kako tamo, za malim stočićem, sedi jedan postariji gospodin. Valjda nije ni disao kad ga tako dugo nisu primetili. Sada polako ustade, očito nezadovoljan time što je na njega skrenuta pažnja. Izgledalo je kao da rukama kojima je mahao kao krilcima hoće da se odbrani od predstavljanja i pozdravljanja, kao da nipošto ne želi da smeta svojim prisustvom i kao da svesrdno moli da ga opet ostave u pomrčini i zaborave na njegovo prisustvo. Ali ovo mu nisu više mogli učiniti po volji. „Vi ste nas, naime, iznenadili“, objasni advokat mahnuvši gospodinu da pride bliže, što ovaj učini polako, sa ustezanjem, obazirući se oko sebe, no ipak sa izvesnim dostojanstvom, „ovo je moj prijatelj K. a ovo

je njegov nećak, prokurista Jozef K., a ovo je gospodin kancelarijski direktor - gospodin kancelarijski direktor bio je dakle tako ljubazan da me poseti. Vrednost takve posete može da ceni samo neko ko je upućen u stvari i zna kako je gospodin kancelarijski direktor pretrpan poslom. Ali eto, on je ipak došao i mi smo spokojno razgovarali, koliko mi je dopuštala moja iznemoglost. Doduše, nismo zabranili Leni da pušta posetioce, jer ih nismo ni očekivali, ali ipak smo smatrali da treba da ostanemo nasamo. I uto si ti, Alberte, stao pesnicama da gruvaš u vrata te je gospodin kancelarijski direktor uzeo stolicu i premestio se u ćošak. A sad se pokazalo da možda imamo da pretresemo jednu zajedničku stvar, to jest ako ste za to raspoloženi, te možemo opet lepo da sednemo zajedno. Gospodine direktore", reče klimnuvši glavom i snishodljivo se smešeći pa pokaza na naslonjaču blizu postelje. „Nažalost, mogu da ostanem još samo nekoliko minuta", ljubazno reče kancelarijski direktor i, široko se zavalivši u naslonjaču, pogleda na sat, „posao me zove. Naravno, neću propustiti priliku da upoznam prijatelja moga prijatelja." On malo naže glavu prema ujaku koji je izgledao veoma zadovoljan novim poznanstvom, ali kako po svojoj prirodi nije umeo da izrazi smernost, on proprati reči kancelarijskog direktora zbunjenim ali glasnim smehom. Ružan prizor! K. je sve to mirno posmatrao, jer za njega se niko nije brinuo. Kancelarijski direktor, izvučen sada iz skrovišta, prisvoji sebi pravo da on vodi razgovor, kao što je, izgleda, i navikao, a advokat, koji se samo zato pravio da je iznemogao da bi se otarasio novih posetilaca, slušao je pažljivo, stavivši ruku na uvo, dok se ujak koji je držao sveću - ljuljao ju je na butini a advokat je u nekoliko mahova zabrinuto pogledao onamo - ubrzo

opet snašao, i sad je bio očaran i načinom izlaganja kancelarijskog direktora i njegovim mekim talasastim pokretima ruke kojima je praćao svoje reči. Na K.-a, koji se naslonio na krevetsku nogu, kancelarijski direktor možda namerno nije obraćao pažnju. K. je staroj gospodi služio samo kao slušalac. Uostalom, on je jedva i znao o čemu je reč i mislio je čas na bolničarku i na ujakov rđav postupak s njom, čas na to nije li kancelarijskog direktora već jednom video, možda čak i na zboru pri svom prvom pretresu. Pa iako se možda vara, ipak bi kancelarijski direktor odlično pristajao uz učesnike zbora iz prvih redova, uz onu staru gospodu s retkim bradama.

Tada se svi trgoše na jedan zvuk iz predsoblja, koji kao da je dolazio od razlupanog porculana. „Idem da vidim šta se desilo“, reče K. i polako pođe kao da još pruža ostalima priliku da ga zadrže. Tek što je izišao u predsoblje, trudeći se da se snađe u mraku, kad se na njegovu ruku kojom je još držao vrata položi jedna mala ruka, mnogo manja od K.-ove, koja tiho zatvori vrata. Bila je to bolničarka koja je ovde čekala. „Ništa se nije desilo“, šapnu ona, „bacila sam samo jedan tanjir o zid da bih vas naterala da izađete.“ K. zbunjeno reče: „I ja sam na vas mislio.“ „Utoliko bolje“, reče bolničarka, „hodite.“ Posle nekoliko koračaja stigoše do drugih vrata od mutnog stakla i bolničarka ih pred K.-om otvori. „Uđite“, reče ona. Beše to nesumnjivo advokatova soba za rad; koliko se dalo videti na mesečini koja je sad obasjavala samo mali, četvorouglasti deo patosa kraj svakoga od tri prozora, u sobi se nalazio težak starinski nameštaj. „Ovamo“, reče bolničarka i pokaza na tamnu škrinju sa naslonom u duborezu. Čim je seo, K. baci pogled oko sebe. Bila je to velika, visoka soba i klijenti sirotinjskog advokata morali su se ovde osećati manji od makova zrna. K.-u se

učini da vidi posetioce kako sitnim koracima prilaze ogromnom pisaćem stolu. A onda zaboravi na to i usredsredi svu svoju pažnju na bolničarku koja je sedela sasvim uz njega, prignječivši ga skoro uz bočni naslon. „Mislila sam“, reče ona, „da ćete doći k meni i bez mog poziva. Ipak je bilo čudno. Najpre niste skidali oka s mene otkako ste ušli, a zatim ste me pustili da čekam. Inače, zovite me Leni“ - dodade brzo i neočekivano, kao da se ne sme propustiti nijedan trenutak ovog razgovora. „Rado“, reče K. „A što se čudnovatosti tiče, Leni, ona se lako može objasniti. Prvo i prvo, morao sam da slušam blebetanje stare gospode i nisam mogao bez razloga da kidnem, a drugo, ja nisam drzak nego pre stidljiv, a i vi, Leni, bogme niste izgledali tako kao da se jednim mahom možete osvojiti.“ „Ah, to ne“, reče Leni i stavivši ruku preko naslona pogleda u K.-a, „ali ja vam se nisam svidela, a verovatno vam se ni sada ne sviđam.“ „Reći da mi se sviđate nije mnogo“, reče K. izvrđavajući. „Oh!“ reče ona s osmehom; K.-ova primedba i ovaj mali uzvika dani su joj izvesnu nadmoćnost nad K.-om. K. je zato ćutao jedan trenutak. Pošto se već navikao na mrak u sobi, mogao je sada da raspozna razne pojedinosti nameštaja. Naročito mu je padala u oči jedna velika slika koja je visila desno od vrata i on se nagnu da bi je bolje video. Predstavljala je čoveka u sudijskom talaru; sedeo je na velikoj predsedničkoj stolici čija se pozlata mnogostruko isticala na slici. Neobično je bilo to što sudija nije sedeo mirno i dostojanstveno, već je levu ruku čvrsto pritisnuo na leđni naslon i priručje, dok mu je desna bila potpuno slobodna i samo je šakom obuhvatala priručje, te je izgledalo kao da će u sledećem trenutku naglo i, možda ispunjen gnevom, skočiti da bi izrekao nešto odlučujuće ili čak objavio presudu. Optuženog je verovatno trebalo zamisliti na podnožju stepenica

čiji se gornji deo, pokriven žutim tepihom, video još na slici. „Možda je to moj sudija“, reče K. i prstom pokaza na sliku. „Ja ga poznajem“, reče Leni i takođe pogleda u sliku, „on češće navraća ovamo. Slika je iz njegovih mladih dana, ali nikad joj nije mogao biti ni sličan, jer je gotovo patuljastog rasta. Ali on je tražio da ga istegle na slici, jer je glupo sujetan kao i svi ovde. Ali i ja sam sujetna i vrlo nezadovoljna što vam se nikako ne sviđam.“ Na ovu poslednju primedbu K. odgovori samo time što zagrlj Leni i privuče je sebi, a ona mu lagano nasloni glavu na rame. A u vezi s onim ostalim upita: „Kakav položaj ima on?“ „On je istražni sudija“, odgovori ona i uhvativši K.-ovu ruku kojom ju je grlio počeo da se igra njegovim prstima. „I opet samo istražni sudija“, razočarano reče K., „visoki činovnici se kriju. Ali on sedi na predsedničkoj stolici.“ „Sve je to mašta“, reče Leni nagnjući lice nad K.-ovu ruku, „u stvari, on sedi na kuhinjskoj stolici na koju je stavljeno jedno konjsko ćebe. Ali zar morate stalno da mislite na vaš proces?“ dodade polako. „Ne, nikako“, reče K., „ja kanda čak i premalo mislim na njega.“ „Greška koju činite nije u tome“, primeti Leni, „vi ste, kako sam čula, isuviše nepopustljivi.“ „Ko je to rekao?“ upita K.; osećao je na ljudima njeno telo i pogleda je dole u njenu bujnu, tamnu, čvrsto upletenu kosu. „Odala bih vam mnogo kad bih vam to rekla“, odgovori Leni. „Molim vas, ne raspitujte se za ime, nego gledajte da otklonite grešku. I ne budite više tako nepopustljivi. Ovom sudu se čovek ne može odupreti. Potrebno je priznati. Molim vas, priznajte idućom prilikom. Tek onda ćete moći da se izvučete, tek onda. Ali čak ni ovo nećete postići bez tuđe pomoći, a što se nje tiče, ništa se ne bojte, ja ću vam je sama pružiti.“ „Vi ste dobro obavešteni o ovom sudu i o smicalicama koje su tu potrebne“, reče K. i, kako se

ona suviše čvrsto privijala uz njega, posadi je na krilo. „Tako je dobro“, reče ona, i pošto je ispravila suknju i namestila bluzu, smesti se na njegovom krilu. Zatim mu se obema rukama okači o vrat i zavalivši glavu zagleda se u njega. „A ako ne priznam, onda ne možete da mi pomognete?“ upita koliko da vidi šta će ona reći. „Ja vrbujem pomagačice“, pomisli skoro u čudu, „najpre gospođicu Birstner, pa ženu sudskog poslužitelja a sada eto ovu malu bolničarku koja kao da oseća neku nerazumljivu potrebu za mnom... Kako samo sedi na mom krilu kao da je ono jedino pravo mesto za nju!“ „Ne“, odgovori Leni vrteći polako glavom, „onda vam ne mogu pomoći. Ali vi i nećete moju pomoć, ništa vam do toga nije stalo, tvrdoglavi ste i ne dajete se ubediti.“ „Imate li ljubavnicu?“ upita ga posle kraćeg ćutanja. „Ne“, reče K. „O da“, reče ona. „Da, stvarno“, priznade K. „Zamislite, ja sam je se odrekao a ovamo nosim čak i njenu fotografiju sa sobom.“ Na njenu molbu pokaza joj Elzinu fotografiju. Šćućurena na njegovom krilu, proučavala je sliku. Bila je brza fotografija i pokazivala je Elzu posle jednog vrtoglavog plesa koji je ona u gostionici rado igrala tako; suknja se još lepršala oko nje u naborima obrtanja, ruke je stavila na čvrste kukove i, nabrekla vrata, sa osmehom je gledala u stranu; kome je bio upućen taj osmeh nije se videlo na slici. „Strašno je utegnuta“, reče Leni pokazujući na mesto gde se, po njenom mišljenju, to videlo. „Ne sviđa mi se, nespretna je i gruba. Ali možda je prema vama blaga i mila, bar po slici bi se reklo. Takve krupne, jake devojke često jedino znaju da budu blage i mile. Ali da li bi ona mogla da se žrtvuje za vas?“ „Ne“, reče K., „ona nije ni blaga ni mila, niti bi mogla da se žrtvuje za mene. A ja dosada nisam ni tražio od nje ni jedno ni drugo. Čak nisam još ni posmatrao njenu sliku tako pažljivo kao vi.“ „Dakle,

vama nije mnogo stalo do nje", reče Leni, „i ona prema tome i nije vaša ljubavnica." „O da", reče K. „Ja ne povlačim reč." „Pa neka je i vaša ljubavnica", reče Leni, „ali ne bi vam mnogo nedostajala kad biste je izgubili ili zamenili nekom drugom, na primer mnome." „Naravno", odgovori K. s osmehom, „to bi sasvim moglo da bude, ali ona ima nad vama veliko preimućstvo. Ona ništa ne zna o mom procesu, pa i kada bi znala nešto, ne bi na to mislila. Ona me ne bi nagovarala da budem popustljiv." „To nije nikakvo preimućstvo", reče Leni. „Ako nema nekih drugih preimućstava, ja ne gubim hrabrost. Ima li neku telesnu manu?" „Telesnu manu ?" upita K. „Da", reče Leni. „Eto ja imam jednu malu telesnu manu. Pogledajte!" I raširi srednji i domali prst na desnoj ruci; između njih je spojna kožica dopirala skoro do gornjeg zglavka kratkih prstiju. K. onako u mraku ne primeti odmah šta mu pokazuje i zato ona stavi njegovu ruku onamo da bi opipao mesto. „Kakva igra prirode", reče K. i pošto je pogledao celu ruku, dodade: „Kakva dražesna kandžica!" Leni je s nekom vrstom ponosa posmatrala kako on, začuđen, neprestano širi i sastavlja njena dva prsta dok ih najzad nije ovlaš poljubio i pustio. „Oh!" uzviknu ona na to, „vi ste me poljubili!" Žurno, otvorenih usta, pope mu se kolenima na krilo. K. skoro zapanjeno pogleda u nju. Sada kad mu je bila tako blizu, osetio je kako odiše gorkim, razdražljivim mirisom, kao na biber. Ona uze njegovu glavu i stade da mu grize i ljubi vrat, pa čak zagriže i u njegovu kosu. „Sa mnom ste je zamenili", uzvikivala je ona s vremena na vreme, „vidite, sa mnom ste je zamenili!" Koleno joj okliznu i ona lako ciknuvši umalo ne pade na tepih. K. je obgrli da ne bi pala, ali ona ga povuče sa sobom. „Sad si moj", reče ona.

„Evo ti ključ od kapije pa dođi kad hoćeš", behu njene

poslednje reči i jedan promašen poljubac pogodi ga u leđa već pri odlasku. Kad je izišao iz kapije, napolju je rominjala kiša. Htede da ide sredinom ulice ne bi li još video Leni na prozoru. Uto iz automobila koji je pred kućom čekao, i koji K. iz rasejanosti nije ni primetio, jurnu ujak i, zgrabivši ga za ruke, gurnu ga prema kapiji kao da će ga tamo prikucati. „Mladiću!" viknu. „Kako si mogao to da učiniš! Ti si strahovito naškodio svojoj stvari koja je već bila na dobrom putu. Zavučeš se sa malim prljavim stvorenjem koje je uz to očigledno advokatova ljubavnica i satima te nema. Ne tražiš ni izgovor, ne skrivaš ništa, o ne, sasvim si otvoren, odjuriš k njoj i ostaješ kod nje. A dotle mi sedimo, tvoj ujak koji se trudi za tvoje dobro, advokat koga treba pridobiti za tebe i, pre svega, kancelarijski direktor, taj veliki gospodin od koga upravo i zavisi tvoja stvar u sadašnjem stadijumu. Hoćemo da se posavetujemo kako da ti pomognemo, ja oprezno razgovaram s advokatom a ovaj s kancelarijskim direktorom. Imao si puno razloga da mi, ako ništa drugo, pružiš bar podršku. I umesto toga, ti lepo nestaneš. Naposletku, stvar nije mogla više da se sakrije, ali kako su to učtivi, okretni ljudi, nisu hteli o tome da govore, štedeli su me. No najzad nisu ni oni više mogli da se savlađuju i pošto nisu više hteli da govore o stvari, nastao je tajac. Minutima smo nemo sedeli osluškujući nećeš li ipak doći. Sve uzalud. A onda kancelarijski direktor, koji se zadržao mnogo duže nego što je prvobitno mislio, ustane i oprosti se. Vidi se, žali me, ali ne može da mi pomogne. Čeka još neko vreme na vratima - što je od njega bilo neverovatno ljubazno - a zatim odlazi. Ja sam, naravno, bio srećan što je otišao, bilo mi je već i vazduha ponestalo. A na bolesnog advokata je sve ovo još jače delovalo, i kad sam se od njega opraštao, dobri

čovjek nije mogao ni da govori. Ti si verovatno doprineo njegovom potpunom slomu i ubrzaćeš smrt čoveka na koga si upućen. A mene, tvoga ujaka, ostavljaš da ovde na kiši - pipni me samo, skroz sam mokar - satima čekam i da me brige more."

Glava sedma *Advokat.*

Fabrikant. Slikar

Jednog zimskog popodneva - napolju je u mutnoj svetlosti padao sneg - K. je sedeo u svojoj kancelariji krajnje umoran, iako je još bio rani čas. Da bi se odbranio bar od nižih činovnika, naredio je poslužitelju da nikoga od njih ne pušta unutra pošto je zauzet jednim važnijim poslom. Ali umesto da radi, vrteo se na stolici, premeštao je polako neke stvari po stolu, zatim je, i nesvesno, ispružio celu ruku na stolnu ploču, i nepomično sedeo oborene glave.

Pomisao na proces nije ga više napuštala. Često je već razmišljao da li bi bilo dobro da sastavi odbrambeni spis i da ga podnese sudu. Hteo je da u njemu da i kratak opis života i da uz svaki iole važniji događaj objasni zašto je tako postupio, da li je taj postupak po njegovom sadašnjem shvatanju za osudu ili odobravanje i kakve razloge bi za ovaj ili onaj slučaj mogao da navede. Nema sumnje da je bolje ako sastavi takav odbrambeni spis nego da prepusti odbranu advokatu koji i inače nije besprekoran. Ta K. i ne zna šta je advokat preduzeo; mnogo svakako nije, jer ga već mesec dana nije pozivao k sebi, a ni pri jednom ranijem razgovoru K. nije imao utisak da taj čovek može za njega mnogo da postigne. Pre svega, advokat ga skoro nije ni ispitivao. A bilo je toliko toga da se pita. Najvažnije

od svega bilo je ispitati. K.-u se činilo da bi on sam mogao da postavi u ovoj stvari sva potrebna pitanja. A, eto, advokat umesto da pita sam, priča ili nemo sedi naspram K.-a naginjući se malo nad pisaćim stolom, verovatno zato što je nagluv, i čupkajući dlake iz brade gleda dole u tepih, možda baš u ono mesto gde je K. ležao s Leni. Ponekad mu daje neke prazne pouke kao što se čini sa decom. Njegovi govori bili su koliko jalovi toliko i dosadni i za njih K., pri konačnom obračunu, ne misli da da nijednu paru. I kad bi advokat došao do ubeđenja da ga je već dovoljno ponizio, onda bi obično stao opet da ga malo bodri. A onda mu je pričao kako je dosad već mnoge slične procese dobio u celosti ili delimično. Procese koji možda nisu bili tako teški kao ovaj, ali su naizgled davali još manje nade. A spisak tih procesa mu je tu u fioci - na ovo bi kucnuo na bilo koju od fioke u stolu i rekao da akta, nažalost, ne može da pokaže, pošto se radi o službenim tajnama. Naravno, veliko iskustvo koje je u tim procesima stekao poslužiće dobro za K.-ov slučaj. Dodao je da je odmah počeo da radi, i prvi podnesak je već skoro završen. On je veoma važan, jer onaj prvi utisak koji odbrana napravi utiče često na ceo tok procesa. Nažalost, mora skrenuti K.-u pažnju da se ponekad događa da se prvi podnesci uopšte ne čitaju u sudu. Tamo ih prosto stavljaju u akta, s primedbom da su zasada saslušanje i posmatranje optuženog važniji nego sve ono što je napisano. A ako molilac navaljuje, onda se stavlja primedba da će se pre odluke, čim se sakupi ceo materijal koji se odnosi na stvar, sva akta proučiti pa, naravno, i taj prvi podnesak. Ali, nažalost, većinom nije tako, jer se prvi podnesak obično zaturi ili nestane bez traga. A ako se i sačuva do kraja, onda se obično ne čita, tako bar advokat zna po čuvenju. Sve je to žalosno, rekao je, ali nije sasvim

neopravdano. Neka K. ne smetne s uma da postupak nije javan. Doduše, on može biti i javan ako sud smatra da je to potrebno, no zakon ne propisuje javno suđenje. Usled toga ni sudska akta, a pogotovo optužnica, nisu pristupačni ni optuženom ni njegovom braniocu. Ovoga čovek uglavnom ne zna, ili bar ne tačno, na šta treba usredsrediti prvi podnesak, te on samo slučajno može da sadrži ono što je od značaja za stvar. Stvarno umesni dokazni podnesci mogu se tek kasnije izraditi, kada se tokom saslušanja jasnije ispolje ili nazru pojedine tačke optužnice i njena obrazloženja. Razumljivo je da je u takvim prilikama odbrana u vrlo nepovoljnom položaju. Ali i to ima svog razloga. Zakon, u stvari, ne dozvoljava odbranu nego je samo trpi. No sporno je da li odgovarajući stav zakona treba protumačiti tako kao da se odbrana može bar trpeti. I stoga, strogo uzev, nema advokata koga bi sud priznao, svi oni koji pred ovim sudom istupaju kao advokati samo su budžaklijski advokati. To, naravno, predstavlja poniženje za čitav stalež, i prvom prilikom kad K. ode u sudske kancelarije, neka pogleda sobu za advokate da bi i ovo video. On će se verovatno uplašiti od društva koje je tamo okupljeno. Već i uska, niska sobica koju su im dodelili pokazuje prezir prema tim ljudima. Sobica dobija svetlost samo kroz malo okance postavljeno vrlo visoko, i kad čovek hoće da pogleda napolje - pri čemu mu prvo u nos udari dim iz kamina tik pred okancem i zaspe mu lice garom - mora najpre da potraži nekog kolegu koji će ga podići na leđa. A na patosu sobice - da bi mu naveo samo jedan primer kako tamo izgleda - nalazi se već više od godinu dana jedna rupa, ne tolika da čovek kroz nju propadne, ali dovoljna da se u nju upadne celom nogom. Advokatska soba nalazi se na drugom tavanu; ako neko, dakle, upadne u rupu, onda noga proviri na prvi tavan, i to baš u hodnik gde čekaju

stranke. Nije preterano reći da se u advokatskim krugovima takve prilike nazivaju sramotnim. Žalbe upravi ništa ne koriste, ali zato je advokatima najstrože zabranjeno da bilo šta u sobi preurede o svom tropžu. No i ovakav postupak prema advokatima ima svoje obrazloženje. Sud želi da, po mogućstvu, odstrani odbranu. Sve treba da bude usredsređeno na samog optuženog. To u osnovi nije rđavo gledište, ali bilo bi potpuno pogrešno iz toga zaključiti da kod ovog suda advokati nisu potrebni optuženiku. Naprotiv, oni ni kod jednog suda nisu tako potrebni kao kod ovog. Jer postupak je uglavnom tajan ne samo za javnost već i za optuženog. Naravno, samo ukoliko je to moguće, a moguće je u vrlo širokom obimu. Naime, ni optuženi nema uvid u sudske spise, a vrlo je teško na osnovu saslušanja zaključiti šta se nalazi u spisima na osnovu kojih se saslušanja vrše. Ovo je pogotovo teško za optuženika koji je zbunjen i, pritisnut tolikim brigama, gubi glavu. I tu onda stupa u dejstvo odbrana. Branioci, po pravilu, ne smeju prisustvovati saslušanjima i zato oni odmah posle saslušanja, a po mogućstvu već na vratima istražne sobe, ispituju optuženog o toku saslušanja i iz tih izveštaja, često vrlo nejasnih, izvlače ono što odbrana može da koristi. Ali nije ovo najvažnije, jer na ovaj način se i ne može mnogo saznati iako će, naravno, promućuran čovek, i ovde kao i svuda, saznati i nešto više nego drugi. Ipak su od svega najvažnije advokatske lične veze i one su, uglavnom, vrednost odbrane. Da je sada K. zaista, iz svojih ličnih doživljaja mogao opaziti da najniža organizacija suda nije baš savršena, da ima nesavesne i podmitljive službenike, usled čega se na toj u neku ruku strogoj ogradenosti suda pojavljuju pukotine. Kroz njih se onda uvlači većina advokata, tu se podmićuje i osluškuje, pa čak su se, bar u ranije

vreme, dešavale krađe akata. Nema zbora da se na taj način mogu za optuženika trenutno postići i neočekivano povoljni rezultati. Njima se onda šepure ti mali advokati i mame nove klijente, no za dalji tok procesa ovo ne znači ništa, ili bar ništa dobro. Ali pravu vrednost imaju samo poštene lične veze, i to s višim činovnicima, pri čemu se, dabogme, podrazumevaju samo viši činovnici nižih stepena. Samo tako se može uticati na dalji tok procesa, doduše najpre neprimetno ali kasnije sve očiglednije. Ovo može, naravno, samo mali broj advokata i K. je u tom pogledu učinio vrlo dobar izbor. Možda samo još jedan ili dva advokata imaju takve veze kao dr Huld. No oni se ne brinu za društvo u advokatskoj sobi i nemaju s njim nikakva posla. Ali utoliko je tešniji dodir sa sudskim činovnicima. Čak nije uvek ni potrebno da dr Huld ide u sud i da po predsobljima istražnih sudija čeka kad će oni slučajno naići pa da onda, prema tome kako su raspoloženi, postigne neki uspeh koji je većinom samo prividan, a možda čak ni to. Ne, K. je i sam video da činovnici, a među njima i mnogi visoki činovnici, dolaze sami i drage volje daju jasna ili bar razumljiva obaveštenja, razgovaraju o daljem toku procesa, pokačkad se mogu čak i ubediti i spremni su da prime tuđe mišljenje. Naravno, čovek baš u tom pogledu ne sme da ima u njih suviše poverenja, jer iako su danas naglašavali da su promenili svoj stav u korist odbrane, oni će možda otići pravo u svoju kancelariju i doneće već za sutra sudsku odluku koja će sadržati baš suprotno i koja će za optuženog biti možda još stroža od njihovog prvobitnog stava od koga su tobože bili odstupili. Protiv ovoga čovek, naravno, nema načina da se brani, jer ono što su rekli u četiri oka rečeno je, jednostavno, u četiri oka i ne dozvoljava javne zaključke, pa čak i ako se odbrana ne bi

morala truditi da sačuva naklonost te gospode. S druge strane, tačno je da se ta gospoda stavljaju u vezu s odbranom, naravno stručnom, ne samo iz čovekoljublja ili iz prijateljskih osećanja, već su u izvesnom smislu na nju i upućena. I baš ovde dolazi do izražaja slaba strana sudske organizacije koja čak i u početnim stadijima propisuje tajni sud. Činovnicima nedostaje veza sa stanovništvom. Oni su dobro naoružani za obične, prosečne procese, i takav proces odvija se skoro sam po sebi; potrebno ga je samo ponekad malo podstaći; ali u sasvim jednostavnim kao i u naročito teškim slučajevima oni često ne umeju da se snađu, jer neprestano, i dan i noć, učaureni u svoj zakon, oni nemaju istinskog smisla za ljudske odnose, što im je u takvim slučajevima preko potrebno. I onda dolaze za savet advokatu, a za njima ide poslužitelj i nosi akta koja su inače strogo poverljiva. Kraj ovog prozora mogla su se videti mnoga gospoda od kojih bi se to najmanje očekivalo kako upravo očajnički gledaju na ulicu dok advokat za svojim stolom proučava akta da bi im mogao dati dobar savet. I baš u takvim slučajevima vidi se koliko ova gospoda ozbiljno shvataju

svoj
poziv i u
kakvo
očajanje
padaju
kad
naidu na
prepreke
koje po
prirodi
svojoj

nisu u stanju da savladaju. A njihov položaj nije ni inače lak. Ne sme im čovek činiti nepravdu i smatrati da je njihov položaj lak. Hijerarhija i stupnjevitost suda beskonačne su i njih ni upućen čovek ne može da sagleda. Postupak pred sudovima uglavnom je tajan za niže činovnike i oni mahom nisu u mogućnosti da stvari koje obrađuju prate u njihovom daljem toku. Sudska stvar pojavljuje se u njihovom vidokrugu a da oni često i ne znaju odakle je došla, i putuje dalje a da ne saznaju kuda. I tako su ti činovnici lišeni iskustava koja čovek može da crpe iz proučavanja pojedinih faza procesa, iz konačne

odluke i njenih razloga. Oni smeju da se bave samo jednim delom procesa, koji im je zakonom ograničen, a o daljem razvoju, dakle o rezultatu svoga rada oni većinom znaju još manje nego odbrana koja obično skoro do završetka procesa ostaje u vezi s optuženim. Dakle, i u ovom pogledu oni mogu da saznaju od odbrane štošta dragoceno. Kad sve to K. ima u vidu, zar se onda može još čuditi razdraženosti činovnika koja se prema strankama - a ovo iskustvo imali su svi - ispoljava ponekad na uvredljiv način. Svi su činovnici razdražljivi, pa i kada izgledaju mirni. Naravno da mali advokati najviše stradaju od toga. Pričaju, na primer, sledeći događaj koji bi mogao da bude istinit: Jedan stari činovnik, dobar, tih gospodin, proučavao je čitav dan i noć jedan težak sudski predmet - ti činovnici stvarno su vrepni da im para nema - koji su naročito zapetljali advokatozi podnesci. I onda, pred zoru, posle rada od dvadeset i četiri časa, rada ne baš plodnog, uputio se izlaznim vratima, zauzeo je tamo busiju i počeo da baca niz stepenice svakog advokata koji je hteo da uđe. Advokati su se sakupili na podnožju stepeništa i stali da se savetuju šta da urade; s jedne strane, oni stvarno nisu mogli zahtevati da ih pusti unutra i stoga, sa pravnog gledišta, teško da su mogli preduzeti nešto protiv onog činovnika, a kao što sam spomenuo, morali su i paziti da ne izazovu protiv sebe činovništvo. S druge strane, pak, svaki dan koji ne provedu na sudu za njih je izgubljen i zato im je bilo veoma stalo do toga da se probiju u zgradu. Najzad se sporazumeše da starog gospodina treba zamoriti. I počeli su da šalju jednog po jednog advokata koji bi potrčao uz stepenice da bi onda, pružajući krajnji otpor, naravno pasivan, bio bačen dole gde bi ga onda prihvatale njegove kolege. To je trajalo otprilike jedan sat, i stari gospodin, koji je već bio iscrpljen od

noćnog rada, stvarno se zamorio i vratio u svoju kancelariju. A oni dole u početku nisu mogli ni da poveruju u to. Izaslali su najpre jednoga da pogleda iza vrata i uveri se da stvarno nema nikoga. Tek tada udoše unutra ne usuđujući se verovatno ni da pisnu. Jer advokatima - a i najbeznačajniji od njih može bar koliko-toliko da se upozna s prilikama - nije ni nakraj pameti da sprovedu ili postignu neko poboljšanje prilika na sudu, dok svi optuženici - što je vrlo karakteristično - pa čak i sasvim prosti ljudi, već pri prvom nastupanju u procesu počinju da razmišljaju o tome kako će predložiti da se poboljšaju prilike, traćeći često i vreme i snagu koja bi se drugde mogla mnogo bolje iskoristiti. Jedino pravilno je da se čovek pomiri s postojećim prilikama. Čak i kad bi bilo moguće da se isprave neke sitnice - no ovo je glupo sujeverje - tada bi se možda postiglo nešto za buduće procese, no čovek bi neizmerno naškodio sebi samom time što bi pobudio naročitu pažnju činovništva koje je uvek sklono da se sveti. Samo ne pobuditi pažnju! Bolje je sedeti s mirom pa makar to bilo i protiv ubeđenja! Valja uvideti da taj veliki sudski organizam u neku ruku večno lebdi u vazduhu, pa ako bi čovek pokušao da tu nešto menja na svoju ruku, on bi sam sebi izvukao asuru ispod nogu i pao bi u bezdan. Međutim, taj veliki organizam lako će na drugom mestu - jer sve je ovde povezano - naknaditi taj mali poremećaj i izići će neizmenjen, ako ne možda i čvršći, budniji, još stroži, još opakiji. I zato taj posao treba prepustiti advokatu, a ne ometati ga. Nema smisla prebacivati, naročito kad čovek ne može da objasni razloge u svom njihovom značaju, ali ipak mora dase kaže daje K. svojim držanjem prema kancelarijskom direktoru mnogo naškodio svojoj stvari. Taj uticajni čovek može se već takoreći brisati sa spiska onih kod

kojih bi se moglo postići nešto za K.-a. Čim mu ma i jednom rečju spomene proces, on se pravi kao da ništa nije čuo, u sasvim providnoj nameri. Činovnici su u mnogo čemu kao deca. Oni često umeju toliko da se uvrede zbog bezazlenih stvari, u koje se K.-ovo ponašanje nažalost ne može ubrojati, da prestaju da razgovaraju i s najboljim prijateljima, okreću od njih glavu kad ih sretnu i na sve moguće načine rade protiv njih. A onda, iznenada i neočekivano, bez naročitog razloga, oni su u stanju da se nasmeju i odobrovolje zbog neke male šale na koju se čovek usudio samo zato što je izgledalo da je sve propalo. Ophođenje s njima i teško je i lako, tu nema nekog pravila. Ponekad se čovek mora čuditi kako je jedan jedini prosečan život dovoljan da se prikupi znanje koje bi omogućilo bar neki uspeh u radu. Doduše, ima i mutnih časova koji svakom čoveku dođu i tada misliš da nisi postigao baš ništa. Čini ti se onda da su se samo oni procesi dobro završili čiji je dobar ishod bio već unapred određen, a oni bi se dobro završili i bez advokatske pomoći, dok su svi drugi procesi propali i pored sveg trčkanja, truda i malih prividnih uspeha kojima se čovek toliko radovao. Tada čoveku ništa više ne izgleda sigurno, i kad bi ga otvoreno upitao, on se ne bi usudio ni da porekne da su procesi koji su tekli dobro baš usled advokatske pomoći pošli naopako. I ovo je neka vrsta vere u sebe, ali i jedina što još preostaje. Ovakvim depresijama - jer ovo su naravno samo depresije i ništa drugo - izloženi su advokati naročito u onim slučajevima kada im se jedan proces koji su već daleko doterali i uspešno vodili odjednom izmakne iz ruku. Ovo je, dabogme, najgore što advokata može da zadesi. Proces mu se izmakao iz ruku ne krivicom optuženog, jer to se nikada ne dešava. Optuženi koji je jednom uzeo izvesnog advokata mora ga

zadržati pa ma šta se desilo. Kako bi se uopšte mogao održati sam kad je jednom zatražio pomoć? To se, dakle, ne dešava, ali se katkad dešava da proces uzme takav pravac da advokat ne sme više da ga prati. I proces i optuženi, i uopšte sve, jednostavno se oduzima advokatu; ne pomažu više ni najbolje veze sa činovnicima, jer ni oni sami ne znaju ništa. Proces je prosto ušao u onu fazu kada se više ne sme pružiti pomoć, kada ga obrađuju nepristupačni sudovi, kada advokat ne može više da dođe do optuženog. Čovek onda jednog dana dođe kući i zatekne na svom stolu sve one mnogobrojne podneske koje je u toj stvari sastavljao najmarljivije i s najlepšim nadama; podnesci su vraćeni, jer se ne smeju preneti u novu fazu procesa, oni su sada samo parče hartije. No ovo još ne znači da je proces izgubljen, uopšte ne, bar ne postoji neki odlučan razlog za tu pretpostavku. Samo što čovek sada ništa više ne zna o procesu i ništa više neće ni saznati. Srećom takvi slučajevi predstavljaju izuzetak, pa ako K.-ov proces i predstavlja takav jedan slučaj, on je zasada još daleko od te faze. Advokatu se ovde još obilato pruža prilika za rad, a da će ona biti iskorišćena, u to K. može da bude siguran. Kao što je rekao, podnesak još nije predat, ali to nije hitno. Mnogo je važnije prethodno razgovarati s merodavnim činovnicima, što je već i učinjeno. Sa više ili manje uspeha, kao što treba otvoreno priznati. Mnogo je bolje za sada ne odavati pojedinosti, jer bi one mogle nepovoljno da utiču na K.-a i da izazovu u njemu suviše nade ili suviše straha. Budi rečeno samo toliko da su se pojedinci izrazili veoma povoljno i pokazali naklonost, dok su se drugi izrazili manje povoljno, ali nipošto nisu odbili svoju pomoć. Uzevši u celini rezultat, dakle, potpuno zadovoljava, ali ne smeju se iz toga izvoditi neki naročiti zaključci, jer svi

prethodni razgovori slično počinju i tek dalji razvoj pokazuje da li i koliko su oni vredeli. U svakom slučaju ništa još nije izgubljeno, i ako mu još pođe za rukom da i pored svega pridobije kancelarijskog direktora - u ovu svrhu već su preduzeti razni koraci - onda je čitava stvar - kako bi hirurzi rekli - čista rana, pa se može spokojno gledati u budućnost.

U takvim i sličnim govorima advokat je bio neiscrpan. On ih je ponavljao pri svakoj K.-ovoj po-seti. Uvek je tobože stvar napredovala, ali nikad se nije mogao saopštiti karakter tog napretka. Stalno je advokat sastavljao prvi podnesak, ali on nikad nije bio gotov, što bi se obično pri idućoj poseti ispostavljalo kao vrlo korisno, pošto je tobože baš poslednje vreme bilo veoma nepovoljno za predavanje podneska, a to se nije moglo ranije predvideti. Potpuno zamoren govorima, K. bi katkad primetio da stvar vrlo sporo napreduje pa i kada se uzmu u obzir sve teškoće. Na ovo bi mu advokat odgovorio da stvar nipošto ne napreduje sporo, ali tačno je da bi sad već bili mnogo dalje da se K. blagovremeno obratio njemu. Nažalost, K. je to propustio i taj propust doneće sobom i druge štete osim gubitka u vremenu.

Jedini spasonosni prekid ovih poseta bila je Leni, koja je uvek umela da udesi stvar tako da advokatu u K.-ovom prisustvu donese čaj. Onda bi stala iza K.-a tobože posmatrajući kako advokat nekako oblaporno nagnut nad šoljom sipa i pije čaj, i pustila bi da je K. krišom uhvati za ruku. Bila je potpuna tišina. Advokat je pio. K. je stiskao Leninu ruku, a Leni bi se katkad usudila da nežno pomiluje K.-a po kosi. „Ti si još ovde?“ upitao bi advokat popivši čaj. „Htela sam da iznesem posude“ - odgovorila bi Leni. A onda još poslednji stisak ruke, advokat bi obrisao usta i novom snagom navalio da ubeđuje K.-a.

iz

Šta je hteo advokat da postigne, da ga uteši ili dovede do očajanja? K. to nije znao ali mu je bilo jasno da njegova odbrana nije u dobrim rukama. Možda je i tačno sve ono što advokat priča, iako je bilo providno da advokat želi sebe da istakne i da verovatno još nikada nije vodio tako velik proces kao što je, po njegovom mišljenju, bio K.-ov. No sumnjivo je bilo neprestano isticanje ličnih veza s činovnicima. Zar se one moraju iskoristiti samo za K.-a? Advokat nikada nije zaboravljao da primeti kako se radi samo o nižim činovnicima, dakle o sasvim potčinjenim činovnicima za koje je radi njihovog napredovanja u službi bilo možda važno da dođe do izvesnih preokreta u procesima. Je li im advokat bio sredstvo da postignu te preokrete koji su za optuženog naravno uvek nepovoljni? Možda oni ovo nisu činili u svakom procesu, i to nije ni verovatno. Bez sumnje je bilo i procesa tokom kojih su oni činili advokatu ustupke za njegove usluge, jer i njima je svakako stalo do toga da se sačuva njegov dobar glas. Aho stvar zbilja tako stoji, onda kako će se činovnici uplesti u K.-ov proces koji je po advokatovim rečima vrlo težak, dakle vrlo važan proces i koji je već od samog početka izazvao na sudu veliko interesovanje? Gotovo je nesumnjivo šta će oni učiniti. Znaci o tome vide se već i u činjenici što prvi podnesak još uvek nije predat, iako proces već mesecima traje, i što je po advokatovim podacima sve još u početnoj fazi, a to je, dabogme, vrlo pogan način da se optuženi uspsava i da mu se vežu ruke da bi onda, kao grom iz vedra neba, došlo rešenje ili bar saopštenje da je nepovoljno završena istraga upućena višim vlastima.

Neophodno je potrebno da se K. lično umeša. Baš kada se osećao veoma umornim, kao tog zimskog prepodneva, i kada mu je sve ovo bezvoljno prolazilo

kroz glavu, to ubeđenje nametnulo mu se neodoljivom snagom. Njegov raniji prezir prema procesu iščezao je. Da je sam na svetu, lako bi mu bilo da nipodaštava proces, iako je bio siguran da u tom slučaju do procesa ne bi ni došlo. Ali sada ga je ujak već odveo advokatu, i pridošli su i porodični obziri; njegov položaj nije više potpuno nezavisan od toka procesa. Bio je toliko neoprezan da je sa nekim neobjašnjivim zadovoljstvom i on sam pred poznanicima spomenuo proces, drugi su opet na neki način saznali o njemu, a i odnos s gospođicom Birstner se, izgleda, poljuljao u vezi sa procesom - ukratko nije mu više preostao izbor da proces primi ili odbaci, on je stajao posred njega i morao je da se brani. A ako je umoran, onda je zlo.

Na svaki način još nije bilo razloga da se preterano brine. On je umeo da se u banci za srazmerno kratko vreme popne na visok položaj i da, poštovan od svih, taj položaj i zadrži. Sada treba te svoje sposobnosti, kojima ima da zahvali za svoj uspeh u službi, da posveti malo procesu i nema sumnje da se on mora dobro završiti. Ako hoće nešto da postigne, onda je, pre svega, potrebno da već unapred odbaci svaku pomisao na neku krivicu. Krivice nema. Proces je u stvari bio samo jedan velik posao koji je on već toliko puta korisno zaključio za banku, posao pri kome obično vrebaju razne opasnosti koje, eto, treba otkloniti. I zato se ne sme igrati mislima o nekoj krivici, već treba po mogućnosti uporno da misli na svoju korist. Sa tog gledišta neizbežno je da advokatu ubrzo otkáže zastupstvo, a najbolje još večeras. Po advokatovim rečima ovo bi, doduše, bilo nešto nečuveno i po svoj prilici vrlo uvredljivo, ali K. ne može trpeti da njegova nastojanja oko procesa naiđu na prepreke koje je možda njegov sopstveni advokat izazvao. Kad se jednom otarasi advokata, onda će odmah predati podnesak i

navaljivaće, po mogućstvu i svakog dana, da se on uzme u obzir. Naravno da u ovu svrhu neće biti dovoljno da K. sedi u hodniku kao drugi, stavivši šešir ispod klupe. I on, i žene i drugi glasnici moraju iz dana u dan saletati činovnike i nagovarati ih da ne gledaju kroz rešetke u hodnik, već da sednu za sto i proučavaju K.-ov podnesak. U tim nastojanjima ne sme da popusti, sve treba da bude organizovano i kontrolisano. Neka sud naiđe jednom na optuženog koji ume da brani svoje pravo.

No ako bi se K. i usudio da sve ovo sprovede, teškoća u sastavljanju podneska bila je ogromna. Ranije, još pre nedelju dana, on se prosto stideo da pomisli da će jednom biti možda primoran da sam napiše takav podnesak, ali nije mu ni padalo na pamet da bi ovo moglo biti i teško. Setio se kako je jedno prepodne, baš kad je bio pretrpan poslom, najednom odgurnuo sve i uzeo blok za pisanje da bi, probe radi, skicirao glavne misli jednog takvog podneska koji bi kasnije stavio možda na raspolaganje svom tromom advokatu. I baš u tom trenutku otvorila su se vrata direktorove sobe i ušao je zamenik direktora smejući se iz glasa. K.-u je ovo bilo onda veoma mučno, iako se zamenik direktora, naravno, nije smejao podnesku o kome nije imao pojma već berzantskoj šali koju je upravo čuo, šali za čije je objašnjenje bio potreban crtež. I sada je zamenik direktora, nadnevši se nad K.-ov sto, olovkom uzetom iz K.-ove ruke nacrtao to na bloku za pisanje koji je bio namenjen podnesku.

Danas K. nije više znao za stid, podnesak se mora napisati. Ako ne naiđe za njega vremena u kancelariji, što je vrlo verovatno, onda će morati da ga sastavlja noću kod kuće. A ako ni to ne bude dovoljno, onda će morati da uzme odsustvo. Samo nikako stati na pola puta, jer to je ne samo u poslovnim stvarima nego u

svemu i svačemu najveća glupost. Podnesak, naravno, znači posao kome nema kraja. Čovek ne mora biti naročito bojažljiv pa da uvidi da je nemoguće ikada završiti podnesak. Ne iz lenosti ili podmuklosti - već zato što je ne poznavajući postojeću optužbu, a još manje njene moguće dopune, morao u mislima da pređe, predstavi i sa svih strana ispita čitav život do najsitnijih postupaka i događaja. A povrh toga takav posao je i vrlo žalostan. On je možda podesan da jednom posle penzionisanja zabavi podetinjeni duh i da mu pomogne da ubije dosadu. Ali sada kada je K.-u potrebno da sve misli usredsredi na rad, kada mu kao čoveku u usponu, čoveku koji već predstavlja opasnost i za zamenika direktora, svaki sat prolazi munjevitom brzinom, kada kao mlad čovek hoće da uživa u kratkim večerima i noćima, zar da sada počne da piše taj podnesak? I opet su se njegove misli završile jadikovanjem. Gotovo nehotice, samo da bi prekinuo ove misli, prstom je napipao električno zvonice koje je zvonilo u predsoblju. Pritiskajući ga pogledao je na sat. Bilo je jedanaest časova. Proveo je u sanjarenju dva časa, dugo, dragoceno vreme, i bio je, naravno, još umorniji nego ranije. Pa ipak vreme nije bilo izgubljeno, doneo je odluke koje mogu biti vrlo korisne. Poslužitelji su, uz raznu poštu, uneli i dve posetnice od gospode koja su već duže vremena čekala K.-a. Behu to veoma važne mušterije banke koje nipošto nije trebalo ostaviti da čekaju. Zašto su došli u tako nezgodno vreme i zašto, kao da su pitala gospoda iza zatvorenih vrata, vredni K. upotrebljava najlepše radno vreme za privatne stvari? Umoran od onog što je bilo i umoran od onog što će doći K. ustade da primi prvoga.

Bio je to omanji, čio gospodin, fabrikant koga je K. dobro poznavao. Izvinio se što smeta K.-u u važnom

poslu, a K. se sa svoje strane izvinio što ga je pustio da tako dugo čeka. Ali već i ovo izvinjenje izrazio je tako mehanički i gotovo izveštačeno da bi fabrikant to sigurno primetio da nije bio toliko zanesen poslovnom stvari. Umesto toga on žurno povadi iz svih džepova račune i tabele i, raširivši ih pred K.-om, objasni mu razne stavke, ispravi malu računsku grešku koju je primetio čak i pri tom letimičnom pogledu, podseti K.-a da je već pre nekih godinu dana zaključio sa njim sličan posao i uzgred spomenu da se sada jedna druga banka uz najveće žrtve bori za taj posao. Najzad učuta da bi čuo K.-ovo mišljenje. K. je u početku stvarno pažljivo pratio fabrikantove reči i sad i njega obuze misao na posao, ali nažalost ne zadugo, jer ubrzo prestade da sluša klimajući glavom na fabrikantove glasnije uzvike i najzad i od toga odustade, ograničivši se na to da posmatra čelavu glavu nagnutu nad hartijom i da se pita kada će najzad fabrikant uvideti da je ceo njegov govor uzaludan. Kada je fabrikant umukao, K. je u početku stvarno pomislio da mu time samo pruža priliku da prizna kako nije u stanju da ga sluša. Ali, nažalost, po upitnom pogledu fabrikanta koji je očigledno bio spreman na svaki odgovor primetio je da treba produžiti poslovni razgovor. I zato naže glavu kao na zapovest i počeo polako olovkom da žvrlja po hartiji da bi se tu i tamo zaustavio i upiljio u neku brojku. Fabrikant je očekivao razne prigovore, možda brojke nisu sigurne, možda nisu odlučujuće, tek rukom pokri hartije i primaknuvši se sasvim blizu K.-u počeo iznova sa opširnim izlaganjem posla. „Teško je to“, reče K. i napućivši usne mlitavo klonu na priručje sada kad su hartije, jedina opipljiva stvar, bile pokrivene. On čak jedva podiže oči kad se otvoriše vrata od direktorove sobe na kojima se, ne sasvim jasno, kao iza vela od gaze,

pojavi zamenik direktora. K. nije dalje razmišljao o tome, već je samo pratio neposredno dejstvo, koje je za njega bilo vrlo prijatno. Jer fabrikant smesta poskoči sa stolice i pohita u susret zameniku direktora. K. je želeo da fabrikant bude još deset puta hitriji, jer se plašio da bi zamenik direktora mogao da iščezne. No strah je bio bezrazložan, gospoda su se sreli, rukovali i zajedno se uputila K.-ovom pisaćem stolu. Fabrikant se žalio što je kod prokuriste naišao na tako malo volje za posao i pokazivao na K.-a koji se, osetivši na sebi pogled zamenika direktora, opet nagnu nad hartije. Kada su se zatim obojica naslonila na sto i kada je fabrikant zapeo da pridobije zamenika direktora, K.-u se učini kao da ta dva čoveka koja je sada predstavio sebi u preteranoj veličini raspravljaју preko njegove glave o njemu samom. Polako, oprezno podižući oči, pokušao je da utvrdi šta se gore događa, pa i ne gledajući uze sa stola jednu hartiju, stavi je na dlan i, dignuvši se, polako je prinesse gospodi. Pri tom nije mislio ni na šta određeno, postupio je tako jer je osetio da bi se ovako ponašao kada jednom završi veliki podnesak, koji će ga potpuno rasteretiti. Zamenik direktora koji se sav beše uneo u razgovor, baci samo letimičan pogled na hartiju, ne pročita uopšte šta tamo stoji, jer ono što je za prokuristu bilo važno, za njega je bilo nevažno, i uzevši je iz K.-ove ruke reče: „Hvala vam, znam već sve“, i mirno vrati hartiju na sto. K. ga ozlojeđeno pogleda sa strane. No zamenik direktora nije to ni primetio, a ako i jeste, onda ga je ovo čak i raspoložilo; nekoliko puta se glasno nasmejao, jednim je duhovitim odgovorom očito doveo fabrikanta u zabunu, ali odmah je popravio stvar učinivši primedbu na svoj račun, i najzad ga je pozvao da pređe u njegovu kancelariju gde će moći da završe razgovor. „Ja potpuno uviđam da je to vrlo

važna stvar", reče fabrikantu. „A uveren sam da će i gospodinu prokuristi", čak i pri ovoj primedbi obratio se u stvari samo fabrikantu, „biti milo ako ga rasteretimo. Stvar zahteva da se o njoj mirno razmisli. Ali izgleda da je on danas isuviše pretrpan poslom, a sem toga neki ljudi ga već satima čekaju u predsoblju." K. Je bio još toliko pribran da se okrene od zamenika direktora i da svoj ljubazni ali grčeviti osmeh uputi samo fabrikantu; nije se inače protivio, malo nagnut oslonio se obema rukama o pisaći sto kao trgovački pomoćnik iza tezge i posmatrao kako obojica, produživši razgovor, uzeše sa stola papire i uputiše se u direktorovu sobu. Na vratima fabrikant se još jednom okrete i reče da još neće da se oprostí nego će, naravno, obavestiti gospodina prokuristu o uspehu razgovora, a sem toga ima ukratko da mu saopšti i nešto drugo.

Najzad je K. Ostao sam. Nije mu bilo ni na kraj pameti da sada pušta unutra neku drugu stranku. Nejasno je osetio kako je prijatno to što ljudi napolju misle da on još pregovara s fabrikantom te zato niko, čak ni poslužitelj, ne može da uđe u njegovu kancelariju. Prišao je prozoru, seo na dasku i držeći se jednom rukom za kvaku zagledao se napolje u trg. Sneg je još padao, nije se još razbistrilo.

Dugo je sedeo tako a da nije znao šta mu u stvari zadaje brige. Samo s vremena na vreme pogledao je preko ramena malo unezvereno u vrata od predsoblja, jer mu se pričinilo da tamo čuje neki šum. Ali pošto niko nije ušao, on se smiri, pride umivaoniku, umi se hladnom vodom i vrati osvežen svom mestu kraj prozora. Njegova odluka da odbranu uzme u svoje ruke pokazala se ozbiljnija nego što je prvobitno mislio. Dokle god je odbrana bila prepuštena advokatu, proces ga se uglavnom malo ticao, on ga je posmatrao izdaleka

te ga proces nije mogao sudski pogađati. Mogao je kad god je hteo da izvidi kako stoji njegova stvar, ali je mogao i da se povuče kad god je hteo. A sada, pak, kad bude sam vodio odbranu, on se - bar trenutno - mora potpuno izložiti sudu. Uspeh koji postigne mora mu, razume se, kasnije doneti potpuno i konačno oslobođenje, ali da bi to postigao, mora se zasada izložiti mnogo većoj opasnosti nego ranije. Ako je možda sumnjao u to, onda ga je baš današnji sastanak sa zamenikom direktora i fabrikantom mogao uveriti u protivno. Kako li je sedeo ošamućen već i pukom odlukom da se brani sam? A kako će tek kasnije biti? Kakvi dani mu predstoje! Hoće li naći put koji kroz razne peripetije vodi dobrom završetku? Zar brižljiva odbrana - jer sve ostalo je glupo - zar brižljiva odbrana ne znači u isti mah i potrebu da se, po mogućstvu, ogradi od svega drugog? Hoće li sve to izdržati? A kako će uspeti da to sprovede u banci? Ta ne radi se samo o podnesku za koji bi bilo možda dovoljno da uzme odsustvo, mada bi bilo vrlo opasno da ga baš sada traži, jer je u pitanju čitav jedan proces koji može da se otegne u nedogled. Kakve su se prepreke odjednom pojavile u K.-ovoj karijeri!

I zar da sada radi za banku? - Baci pogled na pisaći sto. - Zar da prima stranke i da sa njima pregovara? Dok je njegov proces u toku, dok gore na tavanu sede sudski činovnici nad aktima tog procesa, zar da sad obavlja poslove banke? Zar ne izgleda to kao neko sudski priznato mučenje koje je skopčano s procesom i prati ga? I hoće li u banci pri oceni njegovog rada uzeti u obzir naročit položaj u kome se K. nalazi? Ni pomena. Njegov proces nije bio potpuno nepoznat, iako još nije sasvim jasno ko o njemu zna i koliko. Ali nada se da glas o tome još nije došao do ušiju zamenika direktora, jer bi se inače već jasno videlo kako ga on koristi protiv

K.-a bez i trunke kolegijalnosti i čovečnosti. A direktor? On je, bez sumnje, naklonjen K.-u i verovatno je da bi, čim sazna za proces, učinio sve što može da olakša K.-ov položaj, ali ovo mu sigurno ne bi pošlo za rukom, pošto je on sada, kada je protivteža koju je K. dosad predstavljao počela da slabi, sve više podlegao uticaju zamenika direktora koji je, sem toga, iskorišćavao direktorovo slabo zdravlje za jačanje svoje moći. Čemu, dakle, može K. da se nada? Možda takva razmišljanja smanjuju njegovu otpornost, ali potrebno je da se ne zavarava i da otvorenim očima gleda na stvari koliko god je to zasada moguće.

Bez naročitog razloga, samo da još ne bi morao da se vrati pisaćem stolu, on otvori prozor. Teško se otvarao, te je morao obema rukama da obrne kvaku. Tada nagru kroz širom otvoren prozor magla pomešana s pimom i ispuni sobu lakim mirisom na paljevinu. Ulete i nekoliko pahuljica. „Ružna jesen“, reče iza K.-a fabrikant koji je, dolazeći od zamenika direktora, neopaženo ušao u sobu. K. klimnu glavom i uznemireno pogleda u fabrikantovu ručnu torbu. Iz nje će ovaj sad verovatno izvaditi hartije da bi K.-u saopštio rezultat razgovora sa zamenikom direktora. Ali fabrikant koji je pratio K.-ov pogled kucnu u svoju torbu i reče ne otvarajući je: „To biste hteli da čujete kako je ispalo. Zaključenje posla mi je, takoreći, već u torbi. Vaš zamenik direktora je sjajan čovek, ali ne bih rekao da je bezopasan.“ Smejao se i tresući ruku K.-u hteo je i njega da nasmeje. Ali K.-u se opet učini sumnjivo što fabrikant neće da mu pokaže hartije, a ni fabrikantova primedba nije mu bila baš nimalo smešna. „Gospodine prokuristo“, reče fabrikant, „utiče li vreme mnogo na vas? Danas izgledate nekako potišteni.“ „Da“, reče K. i rukom se uhvati za slepoočnicu, „glavobolja, porodične

brige." „Potpuno tačno", reče fabrikant koji je bio brzoplet čovek i nikoga nije mogao mirno da sasluša, „svaki nosi svoj krst." K. i nehotice koraknu prema vratima kao da bi hteo da isprati fabrikanta, no ovaj reče: „Gospodine prokuristo, imao bih da vam još nešto kažem. Plašim se da vas baš danas time ne uznemirim, ali bio sam u poslednje vreme već dvaput kod vas i svaki put sam zaboravio na to. A ako još odugovlačim, onda će verovatno stvar izgubiti svoju svrhu. A to bi bilo šteta, jer ono što ću vam reći možda ipak nije bez značaja." Pre no što je K. stigao da odgovori fabrikant mu pride i, kucnuvši ga malko po grudima savijenim prstom, tiho reče: „Vi imate proces, zar ne?" K. ustuknu i odmah uzviknu: „To vam je rekao zamenik direktora!" „Ah ne", reče fabrikant, „a otkud bi zamenik direktora znao za to?" „A vi?" upita K. već mnogo pribranije. „Ja tu i tamo čujem ponešto o sudu", reče fabrikant, „i to je baš ono što sam hteo da vam saopštim." „Toliki ljudi imaju veze sa sudom!" reče K. oborene glave i dovede fabrikanta do pisaćeg stola. Sedoš e opet kao i ranije i fabrikant reče: „Nažalost, ono što imam da vam saopštim nije mnogo. Ali u ovakvim stvarima ne treba zanemariti ni najmanju sitnicu. A sem toga osećam potrebu da vam na neki način pomognem, pa ma kako moja pomoć bila skromna. Mi smo dosad bili dobri poslovni prijatelji, zar ne? Eto vidite." K. htjede da se izvini zbog svog ponašanja pri današnjem razgovoru, ali mu fabrikant nije dozvolio da ga prekida. Čušnu ručnu torbu visoko ispod pazuha da bi pokazao da mu se žuri pa produži: „O vašem procesu čuo sam od nekog Titorelija. On je slikar, i Titoreli je samo njegovo umetničko ime. Njegovo pravo ime i ne znam. On već godinama navraća tu i tamo u moju kancelariju i donosi male sličice za koje mu ja - on je skoro prosjak - dajem

uvek neku vrstu milostinje. Uostalom, to su lepe slike, pejsaži pustara i slično. Te prodaje - obojica smo se već navikli na to - išle su sasvim glatko. Ali kada su te posete suviše učestale, ja sam mu zbog toga prebacio. Upustili smo se u razgovor, mene je zanimalo kako može da se izdržava samo slikanjem i, na moje iznenađenje, saznam da je glavni izvor njegovog prihoda slikanje portreta. 'Ja radim za sud' rekao mi je. 'Za koji sud?' upitao sam. I onda mi je pričao o sudu. Vi najbolje možete zamisliti koliko sam bio iznenađen tim pričanjem. Od tada ja pri svakoj njegovoj poseti čujem poneku novost sa suda i tako postepeno dobijam izvestan uvid u stvari. Titoreli je, dabogme, brbljivko, pa često moram da ga zaustavljam, ne samo stoga što on, bez sumnje, laže već, pre svega, zato što poslovan čovek kao ja koji ne zna gde mu je glava od poslovnih briga ne može mnogo da vodi računa o tuđim stvarima. Ali ovo samo uzgred. Palo mi je sada na um da bi taj Titoreli mogao donekle da vam pomogne. On poznaje mnoge sudije, pa iako nema bogzna kakav uticaj, mogao bi bar da vas posavetuje kako se mogu pridobiti razni uticajni ljudi. A ako ti saveti sami po sebi ne budu od presudnog značaja, oni će, po mom mišljenju, za vas biti ipak od velike važnosti. Ta vi ste gotovo advokat. Ja uvek kažem: prokurista K. je gotovo advo-kat. Ah, nije mene briga za vaš proces. A hoćete li sada da posetite Titorelija? Ako vas ja preporučim, on će sigurno učiniti sve što može. Ja stvarno mislim da treba da odete k njemu. Naravno, ne morate danas, jednom zgodnom prilikom. U svakom slučaju -to hoću još da vam kažem - ako vam ja dajem ovaj savet, vi ni u kom slučaju niste dužni da odete Titoreliju. Ne, ako smatrate da vam Titoreli nije potreban, onda je, naravno, bolje da ga pustite s mirom. Možda već imate tačan plan, pa bi ga Titoreli omeo. Ne, u tom slučaju nemojte nipošto

otići k njemu! Bogme nije ni lako primati savet od jednog takvog mladića. Pa kako god hoćete. Evo vam pismo s preporukom, a evo i adrese." K. razočarano uze pismo i strpa ga u džep. Čak i u najpovoljnijem slučaju, ono što bi preporukom mogao da dobije kudikamo je manje od nezgode što fabrikant zna za njegov proces i što slikar širi tu vest. Jedva je bio u stanju da se sa nekoliko reči zahvali fabrikantu koji se već beše uputio vratima. „Otići ću", rekao je opraštajući se kod vrata s fabrikantom, „ili ću mu pisati da jednom prilikom navrati k meni u kancelariju, jer sam sada vrlo zauzet." „Ta znao sam ja", reče fabrikant, „da ćete naći najbolji izlaz. Pa ipak sam mislio da ćete izbegavati da pozivate u banku ljude kao što je taj Titoreli da biste ovde razgovarali sa njima o procesu. Nije uvek ni zgodno davati drugima u ruke pisma za takve ljude. No vi ste svakako razmislili o svemu, pa znate šta možete da uradite." K. klimnu glavom i fabrikanta isprati i kroz predsoblje. Ali iako je naoko izgledao miran, bio je zapanjen samim sobom; u stvari, rekao je fabrikantu da će pisati Titoreliju samo zato da bi mu na neki način pokazao da ceni njegovu preporuku i da će odmah razmisliti o mogućnosti da se nađe s Titorelijem. Ali da je Titorelijevu pomoć smatrao dragocenom, on ne bi oklevao da mu stvarno i piše. A kakvoj bi se opasnosti izložio time video je tek posle fabrikantove primedbe. Zar zbilja može već tako malo da se osloni na svoj razum? A ako jednog problematičnog čoveka može neuvijeno da pozove pismom u banku i da tu samo vratima odvojen od zamenika direktora zatraži savete za svoj proces, zar nije onda moguće, pa čak i vrlo verovatno, da previdi i druge opasnosti ili da u njih uleti? Nije uvek kraj njega neko ko bi ga opominjao. I baš sada kada je trebalo da napregne sve sile i nastupi, nastupaju i takve sumnje

u njegovu budnost, sumnje za koje dosad nije znao! Hoće li te teškoće koje oseća pri vršenju kancelarijskog posla nastati sada i u procesu? Sada nije više uopšte shvatao kako je to hteo da piše Titoreliju i da ga pozove u banku.

Još uvek je vrteo glavom zbog ovoga kad mu pride poslužitelj i skrenu mu pažnju na tri gospodina koja su u predsoblju sedela na klupi. Već dugo su čekali da ih K. primi. Sada, dok je poslužitelj razgovarao sa K.-om, oni ustadoše i svaki od njih htjede da iskoristi povoljnu priliku da bi prvi prišao K.-u. Kada su u banci bili tako bezobzirni pa su ih pustili da gube vreme u čekaonici, onda više ni oni ne moraju da imaju obzira. „Gospodine prokuristo“, počeo već jedan. Ali K. naredi poslužitelju da mu donese zimski kaput i oblačeći ga uz njegovu pomoć obrati se svoj trojici: „Oprostite, gospodo moja, ja, nažalost, sada nemam vremena da vas primim. Molim vas da me izvinite, jer imam u gradu hitan službeni posao, i moram odmah da idem. Vi ste i sami videli kako su me dugo zadržali. Hoćete li biti ljubazni da dođete sutra ili kad bilo? Ili hoćete možda telefonom da razgovarate sa mnom o stvari. A ako ne, onda mi recite sada ukratko o čemu je reč, a ja ću vam pismeno dati opširan odgovor. Ali najbolje bi bilo da dođete drugi put.“ Ti K.-ovi predlozi izazvali su kod gospode koja su sasvim uzaludno čekala takvo čuđenje da se samo nemo zgledaše. „Dakle, jesmo li se sporazumeli?“ upita K. okrenuvši se poslužitelju koji mu donese šešir. Kroz otvorena vrata K.-ove sobe videlo se kako se napolju vejavica znatno pojačala. K. zato podiže okovratnik kaputa i zakopča ga visoko pod grlom.

Baš u tom trenutku izađe iz susedne sobe zamenik direktora, smešeći se pogleda kako K. u zimskom kaputu razgovara sa gospodom pa upita: „Vi odlazite

sada, gospodine prokuristo?" „Da", odgovori K. i ispravi se, „imam u gradu službenog posla." Ali zamenik direktora se već okrenuo gospodi. „A gospoda?" upita. „Čini mi se da već dugo čekaju." „Mi smo se već sporazumeli", reče K. Ali gospoda se više nisu mogla savladati. Opkoliše K.-a i izjaviše da oni ne bi satima čekali da njihova stvar nije važna i da se o njoj ne mora razgovarati sada, opširno i u četiri oka. Zamenik direktora ih je slušao neko vreme, pa se zagleda u K.-a koji je držao šešir u ruci, čisteći ga ovde-onde od prašine, a onda reče: „Gospodo moja, ima jedan vrlo jednostavan izlaz. Ako nemate ništa protiv, ja ću rado pregovarati s vama umesto gospodina prokuriste. Naravno da se vaše stvari odmah moraju pretresti. Mi smo poslovni ljudi kao i vi pa umemo da cenimo vaše vreme. Izvolite ovamo", i otvori vrata koja su vodila u predsoblje njegove kancelarije.

Kako je samo zamenik direktora umeo da prisvoji ono što je K. silom prilika morao da napusti! Nije li K. napustio više nego što je bilo neophodno potreb-no? I, eto, dok on s neodređenim i, mora priznati, vrlo malim nadama trči nekom nepoznatom slikaru, ovde je njegovom ugledu nanesen težak udarac. Verovatno bi bilo mnogo bolje da skine zimski kaput i da opet pridobije za sebe bar ona dva gospodina koja ionako moraju još u predsoblju da čekaju. K. bi možda i to pokušao da nije sada u svojoj sobi ugledao zamenika direktora kako traži nešto po K.-ovoj polici za knjige kao da ona nije K.-ova već njegova. Kada se K. uzbuđeno približio vratima, ovaj viknu: „Ah, vi još niste otišli!" Okrenu lice K.-u, lice čije su bezbojne i duboko usečene bore odavale ne starost već energiju, i odmah produži da traži. „Tražim prepis jednog ugovora", reče, „zastupnik firme tvrdi da je kod vas. Hoćete li mi pomoći da ga nađemo?" K. kroči bliže,

ali zamenik direktora reče: „Hvala, već sam našao“, i vrati se u svoju sobu noseći veliki paket spisa u kome su se pored prepisa ugovora nalazile sigurno i mnoge druge stvari.

„Sada mu nisam dorastao“, pomisli K., „ali kad jednom uklonim lične teškoće, onda će on biti prvi koji će to osetiti, i to gorko osetiti.“ Malo umiren tom mišlju, K. naredi poslužitelju, koji mu je već dugo držao otvorena vrata od hodnika, da čim stigne javi direktoru da je K. otišao u grad službenim poslom. Gotovo srećan što za izvesno vreme može potpunije da se posveti svojoj stvari, on napusti banku.

Odmah se odvezao slikaru koji je stanovao u predgrađu na sasvim suprotnoj strani od one na kojoj su se nalazile sudske kancelarije. Beše to još siromašniji kraj, kuće još mračnije, ulice pune prljavštine koja se vukla po rastopljenom snegu. Na kući u kojoj je stanovao slikar bilo je otvoreno samo jedno krilo velike kapije, a na drugom je dole u zidu bila probušena rupa iz koje je baš u tom trenutku kad se K. približavao potekla odvratno žuta tečnost koja se pušila; od nje nekoliko pacova pobegoše u obližnji kanal. Dole na stepeništu ležalo je potrbuške jedno malo dete i plakalo, ali se jedva čulo od zaglušne galame koja je dolazila iz jedne limarske radionice na drugom kraju trema. Vrata radionice behu otvorena, tri kalfe stajahu u polukrugu oko nekog predmeta koji su čekićima udarali. Jedna velika ploča belog lima koja je visila na zidu bacala je bledu svetlost koja se probijala između dvojice kalfi osvetavajući im lica i radničke kecelje. K. je na sve to bacio samo letimičan pogled. Hteo je da što pre svrši stvar ovde, da tek u nekoliko reči ispita slikara i da se odmah vrati u banku. Ako ovde postigne ma i najmanji uspeh, onda će mu to biti podstrek za današnji posao u banci. Na trećem

spratu morao je da uspori hod, bio je sav zadihan, jer su i stepenice i spratovi bili preterano visoki, a slikar je, kako izgleda, stanovao čak na mansardi. I vazduh je bio zagušljiv, nije bilo svetlarnika, usko stepenište zagrađili su s obe strane zidovi na kojima su se samo tu i tamo sasvim visoko nalazili prozorčići. Baš kad se K. malko zaustavio, istrči nekoliko malih devojčica iz jednog stana i smejući se pojuri uz stepenice. K. je polako pošao za njima, stiže jednu devojčicu koja se beše spotakla i zaostala za drugima, pa je penjući se sada s njom naporedo upita: „Stanuje li ovde neki slikar Titoreli?" Devojčica od svojih trinaest godina, malo grbava, gurnu ga na to laktom i ispod oka pogleda gore u njega. Ni njena mladost ni njena telesna mana nisu je sprečavale da već sada bude pokvarena. Čak se ni smešila nije, već je ozbiljno posmatrala K.-a oštrim, izazivačkim pogledom. K. se napravi kao da ne primećuje njeno ponašanje pa upita: „Poznaješ li slikara Titorelija?" Ona klimnu glavom i upita sa svoje strane: „A šta želite od njega?" K. je smatrao korisnim da se na brzinu obavesti još malo o Titoreliju: „Želim da me slika", reče on. „Da vas slika?" upita ona, razjapi usta i pljesnu malo K.-a rukom, kao da je rekao nešto sasvim neočekivano ili nepristojno, pa zadiže obema rukama svoju ionako vrlo kratku suknjicu i potrča što je brže mogla za devojčicama čija se graja već nejasno gubila gore na stepenicama. Ali pri idućem zavijutku K. ponovo srete sve devojčice. Grbava devojčica ih je očigledno obavestila o K.-ovoj nameri, pa su ga sad tu čekale. Ogisnule su se uza zid s obe strane stepeništa da bi K. mogao između njih lako da prođe, i rukama gladile svoje kecelje. Na svim licima pa i u ovom stvaranju špalira bilo je nečeg detinjastog i u isti mah pokvarenog. Gore, na čelu devojaka koje su se sada smejući se zbile

iza K.-a, nalazila se grbava devojčica. Ona preuze vodstvo. K. je njoj imao da zahvali što je odmah našao pravi put. On je, naime, hteo da se penje pravo dalje, ali ona mu pokaza na sporedne stepenice kojima će doći do Titorelija. Stepenice koje su vodile njemu bile su neobično uske, vrlo dugačke, bez zavijutaka, mogle su se sagledati u celoj dužini i završavale su se baš pred Titorelijevim vratima. Ta vrata koja su s malim prozorčedom koso stavljenim iznad njih bila, u poređenju sa stepeništem, srazmerno dobro osvetljena, behu napravljena od neokrečenih greda na kojima je crvenom bojom i širokim potezima kiči-ce bilo ispisano Titorelijevo ime. K. je sa svojom pratnjom stigao tek do sredine stepeništa kad se gore, očigledno na šum tolikih koraka, odškrinuše malo vrata i na njima se pojavi čovek, izgleda samo u noćnoj košulji. „Oh!“ uzviknu on, kad vide gomilu gde dolazi, pa iščeze. Grbava od radosti zapljeska rukama, a ostale devojčice tiskahu se iza K.-a da bi ga nagnale da brže ide.

Ali nisu se još ni popeli, kad slikar gore širom otvori vrata i uz dubok poklon pozva K.-a da uđe. Međutim, devojčice je odbio i ne htede nijednu da pusti, iako su one molile i pokušavale da prodru ako već ne s njegovom dozvolom a ono silom. Samo grbavoj pođe za rukom da se ispod njegove ispružene ruke provuče, ali slikar polete za njom i, zgrabivši je za suknju, zavrte je jednom oko sebe pa je posadi ispred vrata pored drugih devojčica koje se, i kada se slikar beše povukao, ipak nisu usudile da prekorače prag. K. nije bio načisto kako da shvati celu tu stvar, jer izgledalo je kao da se sve ovo događa u prijateljskom sporazumu. Devojčice kraj vrata ispružiše vratove jedna za drugom i stadoše da slikaru dobacuju razne, naizgled šaljive reči koje K. nije razumeo. I slikar

se smejao, a grbava je, držeći ga za ruku, skakala uvis kao da leti. On zatim zatvori vrata, još jednom se pokloni K.-u i pruživši mu ruku predstavi se: „Ja sam umetnički slikar Titoreli." Pokazavši na vrata iza kojih su šaputale devojčice, K. reče: „Vi ste izgleda veoma omiljeni u kući." „Ah, balavice jedne!" reče slikar uzalud pokušavajući da zakopča noćnu košulju na vratu. Bio je inače bos i na sebi je imao još samo široke čakšire od žućkastog platna utegnute jednim kaišem čiji je dugački kraj landarao tamo-amoo. „Te balavice mi zadaju mnogo muke", produži on i okani se pokušaja da zakopča svoju noćnu košulju čije se poslednje dugme baš beše otkinulo. Zatim donese jednu stolicu i ponudi K.-a da sedne. „Ja sam jednu od njih - ona danas i nije među njima - slikao jednom i odonda sve one su mi za petama. Kad sam kod kuće, ulaze samo kad im ja dozvolim, ali ako me nema, onda je uvek bar jedna tu. Napravile su sebi ključ od mojih vrata i pozajmljuju ga jedna drugoj. Ne možete ni zamisliti koliko je to dosadno. Dođem, na primer, kući sa nekom damom koju hoću da slikam, otključam vrata svojim ključem i nađem, na primer, grbavu tamo pored stočića kako crveni usne kičicom, dok njen mali brat i sestra koje ona mora da čuva švrljaju po sobi prljajući je gde god stignu. Ili, kao što mi se baš juče desilo, vraćam se ja kasno uveče kući - izvinite molim vas što sam zbog toga ovako obučen i što je u sobi nered - dakle, vraćam se ja kasno uveče kući i hoću da legnem u krevet kad me nešto štipne za nogu; pogledam ispod kreveta i opet izvučem odande takvo jedno stvorenjce. Ne znam zašto su toliko navalile da dolaze, a da ih baš ne domamljujem to ste valjda i sami primetili. Naravno da mi one smetaju i pri radu. Da mi nisu besplatno ustupili ovaj atelje, davno bih se već iselio." Uto jedan glasić iza vrata viknu nežno i bojažljivo:

„Titoreli, smemo li već da uđemo?" „Ne", odgovori slikar. „Ni ja sama?" upita ponovo glasić. „Ni ti", reče slikar, pride vratima i zaključa ih.

K. se za to vreme osvrtao oko sebe. Nikako mu ne bi palo na um da bi neko tu bednu malu sobicu mogao nazvati ateljeom. Više od dva duga koraka uzduž i popreko nije se moglo napraviti. Patos, zidovi i tavanica - sve je bilo od drveta, a između greda videle su se male pukotine. Prema K.-u stajao je uza zid krevet pretrpan raznobojnom posteljinom. Nasred sobe nalazila se na nogarima jedna slika pokrivena košuljom čiji su se rukavi otembesili do patosa. Iza K.-a bio je prozor kroz koji se u magli mogao videti samo snegom pokriven krov susedne kuće.

Okretanje ključa u bravi podseti K.-a da je imao nameru brzo da ode. Stoga izvadi iz džepa fabrikantovo pismo i pruživši ga slikaru reče: „Čuo sam od ovog gospodina, vašeg poznanika, o vama i na njegov savet sam došao." Slikar brzo prelete očima pismo pa ga baci na krevet. Da fabrikant nije tako odlučno govorio o Titoreliju kao o svom poznaniku, kao o bedniku koji je upućen na njegovu milostinju, čovek bi sada zaista poverovao da Titoreli ne poznaje fabrikanta ili bar ne može da ga se seti. Slikar povrh toga upita: „Hoćete li da kupite slike ili hoćete da vas slikam?" K. začuđeno pogleda u slikara. Šta u stvari stoji u pismu? K. je, naravno, pretpostavio da je fabrikant u pismu obavestio slikara da K. jedino želi da se kod njega raspita o svom procesu. Isuviše je brzo i nepromišljeno dojurio ovamo! Ali sada je na neki način morao da odgovori slikaru te reče uz jedan pogled na nogare: „A vi baš radite na jednoj slici?" „Da", reče slikar i baci za pismom na krevet i košulju koja je visila preko nogara. „To je jedan portret. Dobar rad, ali još nedovršen." Prilika za

K.-a beše povoljna, mogućnost da govori o sudu bila mu je pružena kao na tanjiru, jer to je očigledno bio portret jednog sudije. On je, uostalom, upadljivo ličio na sliku u advokatovoj sobi za rad. Istina, ovde je bio u pitanju sasvim drugi sudija, debeo čovek crne, guste pune brade koja je visoko zalazila u obraze. Sem toga, ona slika bila je rađena uljem, dok je ova slaba i nejasna započeta pastelnim bojama. Ali sve drugo bilo je slično, jer je i ovde sudija hteo preteći da se digne sa predsedničke stolice držeći se za priručje. „Pa to je sudija“, htjede K. odmah da kaže, ali se zasada savlada i pride slici tobože da bi je do tančina proučio. Nije mogao da objasni sebi veliku figuru koja je stajala u sredini leđnog naslona predsedničke stolice te upita slikara o njoj. Slikar mu odgovori da na figuri treba još malo raditi i donevši sa stočića pastelnu olovku stade ovlaš da iscrtava ivice figure i ne učini je time jasnijom za K.-a. „To je pravda“, reče slikar najzad. „Sada je već prepoznajem“, reče K., „tu je povez oko očiju a tu i terazije. Ali zar joj nisu na petama krila i ne nalazi li se u trku?“ „Da“, reče slikar, „morao sam po nalogu tako da slikam, to su u stvari pravda i boganja pobede u istom licu.“ „To nije dobra kombinacija“, s osmehom reče K., „pravda mora da stoji mirno, inače joj se njišu terazije, pa je nemoguć pravedan sud.“ „Ja se u ovom povinujem svom naredbodavcu“, primeti slikar. „Na svaki način“, reče K., koji svojom primedbom nije mislio nikoga da uvredi. „Vi ste figuru naslikali onako kako ona stvarno stoji na predsedničkoj stolici.“ „Ne“, reče slikar, „ja nisam video ni figuru ni predsedničku stolicu. Sve je to mašta, ali naznačeno mi je šta da slikam.“ „Kako?“ upita K. namerno se praveći kao da nije sasvim razumeo slikara, „pa zar nije sudija taj što sedi na sudskoj stolici?“ „Da“, reče slikar, „ali to

NIJS neki visoki sudija i NIJS nikad sedeo na ovakvoj predsedničkoj stolici." „A ipak se slika u takvom svečanom stavu? On zaista sedi tu kao da je predsednik suda." „Tja, gospoda su sujeta", reče slikar. „Ali oni imaju odobrenje od viših da se tako slikaju. Svakome je tačno propisano kako sme da se slika. Samo, nažalost, baš po ovoj slici ne mogu se prosuditi pojedinosti odeće i stolice, jer pastelne boje nisu podesne za ovakva prikazivanja." „Da", reče K., „čudno je što je portret rađen pastelnim bojama." „Sudija je tako želeo", odgovori slikar, „to je namenjeno jednoj dami." Pogled na sliku kao da mu je ulio volju za rad. Zasukao je rukave, uzeo nekoliko olovaka u ruku i K. vide kako se pod dršćućim vrhovima olovaka stvorila nad sudijinom glavom crvenkasta sena koja se zrakasto razilazila prema ivici slike. Postepeno ova igra sene okružila je glavu kao neki ukras ili visoko odličje. No figura pravde ostala je u svetlosti, sem neprimetnog zasenčenja, i u toj svetlosti figura kao da se naročito isticala ne podsećajući više na boginju pravde niti boganju pobede, već potpuno na boginju lova. Slikarev rad privlačio je K.-a više nego što je on to želeo; no najzad stade da prebacuje sebi što tako dugo sedi a da u svojoj stvari ništa nije preduzeo. „Kako se zove taj sudija?" upita iznenada. „To ne smem da kažem", odgovori slikar. Bio je duboko nagnut nad slikom i očigledno je zanemario svoga gosta koga je u početku primio s toliko poštovanja. K. je smatrao to ćudljivošću i ljutio se što na ovaj način gubi vreme. „Vi ste sigurno poverljiva ličnost suda?" upita ga. Slikar na to odmah odloži olovke, ispravi se i trljajući ruke pogleda s osmehom u K.-a. „Što ne izidete odmah s istinom na sredu", reče on. „Vi hoćete da čujete nešto o sudu kao što stoji i u preporuci, i govorili ste najpre o mojim slikama da biste me

pridobili. Ali ja vam za to ne zameram, vi niste mogli znati da je to kod mene neumesno. Ah, molim vas!" reče on odlučno zaustavljajući K.-a kad ovaj htede nešto da prigovori. A zatim nastavi: „Uostalom, vaša primedba je potpuno na mestu, ja sam poverljiva ličnost suda." On zastade kao ostavljajući vremena K.-u da se pomiri s tom činjenicom. Sada se ponovo čuše devojkice iza vrata. Verovatno su se tiskale oko ključaonice, a možda se i kroz pukotine moglo gledati u sobu. K. se manu toga da se na neki način izvini, jer nije hteo da buni slikara u govoru, ali opet nije želeo ni da se slikar suviše pogordi i postane u neku ruku nepristupačan, te upita: „Je li to javno priznat položaj?" „Ne", kratko reče slikar, kao da mu se odjednom zavezao jezik. No K. nije želeo da slikar zanemi, te reče: „Ali, često su takvi nepriznati položaji uticajni od priznatih." „Eto to je baš kod mene slučaj", primeti slikar i namrštena čela klimnu glavom. „Juče sam razgovarao s fabrikantom o vašoj stvari, upitao me mogu li da vam pomognem, a ja sam mu odgovorio: 'neka taj čovek dođe jednom k meni' i sad se radujem što ste tako brzo došli. Izgleda da vas se stvar jako kosnula, što me nimalo ne čudi. Hoćete li najpre da skinete kaput?" Mada je K. nameravao da se zadrži samo kratko vreme, ipak mu je ovaj slikarev poziv dobro došao. Vazduh u sobi postao je vremenom zagušljiv i on je već u nekoliko mahova pogledao začuđeno u malu gvozdenu furunicu koja, izgleda, nije bila založena. Zapara u sobi bila je neobjašnjiva. Dok je on skidao zimski kaput i raskopčao zatim kratki kaput, reče slikar izvinjavajući se: „Potrebna mi je toplota. Ovde je vrlo ugodno, zar ne? Soba u tom pogledu ima sjajan položaj."

K. ne reče na to ništa, ali u stvari nelagodan osećaj nije izazivala toplota već težak vazduh od koga se

gotovo nije moglo disati. Soba bez sumnje već dugo nije bila vetrena. K.-ova nelagodnost se još vŕpe povećala kada ga je slikar zamolio da sedne na krevet, dok on sam sede ispred nogara na jedinu stolicu u sobi. Sem toga, slikar kao da nije razumeo zaŕto je K. ostao na ivici kreveta, te ga zamoli da se udobno smesti i, poŕto je K. oklevao, on mu pride i uvali ga duboko u duŕeke i perine. Zatim se vrati svojoj stolici te najzad postavi prvo stvarno pitanje koje je učinilo da K. zaboravi na sve drugo. „Vi ste nevini?“ upita on. „Da“ reče K. Odgovor na ovo pitanje pričinio mu je pravu radost tim više ŕto je dat privatnom licu, dakle bez ikakve odgovornosti. Niko ga još dosad nije tako otvoreno pitao. Da bi u punoj meri okusio tu radost, on dodade: „Ja sam potpuno nevin.“ „Tako“, reče slikar, obori glavu i kao da je razmŕljao. Odjednom opet podiŕe glavu i reče: „Ako ste nevini, onda je stvar vrlo prosta.“ K.-ov pogled se smrači, ta toboŕnja poverljiva ličnost govorila je kao neuko dete. „Moja nevinost ne čini stvar jednostavnijom“, reče K. Morao je i pored svega da se nasmeŕi vrteći malo glavom. „Vidite, zavisi od mnogih sitnica u kojima se sud gubi. A na kraju sud odnekud, gde ranije uopŕte ničeĝ nije bilo, izvuče neku veliku krivicu.“ „Svakako, svakako“, reče slikar kao da ga K. bez potrebe zbunjuje u mislima. „Ali vi ste ipak nevini, zar ne?“ „Pa da“, reče K. „To je glavno“, primeti slikar. Protivrazlozima se nije moglo uticati na njega, ali i pored njegovih odlučnih reči nije bilo jasno govori li on tako iz ubeđenja ili prosto iz ravnoduŕnosti. K. htede najpre to da utvrdi i zato reče: „Vi svakako poznajete sud kudikamo bolje od mene. Ja ne znam mnogo više od onoga ŕto sam čuo, mada od sasvim različitih ljudi. Svi se slaŕu u tome da se lakomislene optuŕbe ne podiŕu i da je sud kad već jednom optuŕuje, čvrsto ubeđen u krivicu optuŕenog i

teško se može razuveriti." „Teško?" upita slikar i podiže ruku uvis. „Sud se nikada ne može razuveriti. Kada bih na jednom platnu naslikao sve sudije redom a vi morali da se pred tim platnom branite, vi biste imali više uspeha nego pred stvarnim sudom." „Da", reče K. za sebe i zaboravi da je samo hteo da ispita slikara. Jedna devojčica opet zaokupi da pita iza vrata: „Titoreli, hoće li on skoro otići?" „Ćutite", viknu slikar prema vratima, „zar ne vidite da sa gospodinom imam jedan razgovor?" Ali devojčica se ne zadovolji time već upita: „Hoćeš li ga slikati?" I kad slikar ništa ne odgovori, ona dodade još: „Molim te da ne slikaš tako ružnog čoveka." Na to se ču zbrka nerazumljivih i odobravajućih uzvika. Slikar pritr-ča vratima, malo ih odškrinu - ukazaše se molećivo ispružene, sklopljene ruke devojčice - pa reče: „Ako ne budete mirne - baciću vas sve niz basamake. Sedite tu na stepenice i skrasite se." Verovatno nisu odmah poslušale te je morao da zapovedi: „Sedi na stepenice!" Tek tada se utišaše. „Izvinite", reče slikar pošto se vrati K.-u. K. se skoro nije ni okrenuo vratima, potpuno je prepustio slikaru da li i kako da ga uzme u zaštitu. Čak i sada se jedva pomakao kada se slikar nagnuo njemu i šapnuo mu na uvo da ga ne bi čuli napolju: „I te devojčice pripadaju sudu." „Kako?" upita K. i odmaknuvši glavu pogleda u slikara. No ovaj ponovo sede na svoju stolicu i reče pola u šali pola kao objašnjenje: „Uopšte sve pripada sudu." „To još nisam primetio", kratko reče K. Posle ove slikareve opšte primedbe nije više imao razloga da se uznemirava povodom njegove napomene o devojčicama. K. se ipak zagleda za jedan časak u vrata iza kojih su sada devojčice mirno sedele na stepenicama. Samo jedna od njih proturila je kroz pukotinu između greda slamčicu pomičući je tamo-amo.

„Izgleda da još nemate uvid u sud“, reče slikar. Raskrečio je noge i stao vrhovima stopala da udara o patos. „Ali pošto ste nevini, on vam nije potreban. Ja ću vas sam izbaviti.“ „Kako ćete to učiniti?“ upita K. „Ta i sami ste maločas rekli da je sud nepristupačan dokazima.“ „Nepristupačan samo dokazima koji se podnose sudu“, reče slikar i podiže kažiprst kao da K. nije primetio jednu utančanu razliku. „Ali drukčije stoji stvar kad se u tom pogledu pokuša nešto iza leđa javnog suda, dakle u seobama za savetovanja, u hodnicima ili na primer ovde, u ateljeu.“ Ono što je slikar sad rekao nije izgledalo K.-u više tako neverodostojno, ono se čak poklapalo sa onim što je K. čuo i od drugih ljudi. Da, štaviše ulivalo je i mnogo nade. Ako se na sudije može zaista tako lako uticati preko ličnih veza kao što je to advokat prikazao, onda su slikareve veze s taštim sudijama pogotovo važne i ne smeju se nipošto potcenjivati. U tom slučaju se slikar vrlo dobro uklapa u krug pomagača koji je K. polako skupljao oko sebe. Jednom su u banci hvalili njegov smisao za organizaciju a, eto, ovde gde je potpuno upućen na samog sebe ukazuje mu se zgodna prilika da taj svoj smisao u punoj meri oproba. Slikar je posmatrao kakav utisak je ostavila na K.-a njegova izjava pa reče s izvesnim snebivanjem: „Zar vam nije palo u oči da govorim gotovo kao pravnik? To dolazi od stalnog dodira s gospodom iz suda. Naravno, ja od toga imam mnogo koristi, ali pri tom uveliko strada i moj umetnički polet.“ „A kako ste prvi put došli u vezu sa sudijama?“ upita K. Hteo je prvo da stekne slikarevo poverenje, pre nego što ga takoreći uzme u svoju službu. „Stvar je vrlo prosta“, reče slikar, „ja sam tu vezu nasledio. Već i moj otac bio je sudski slikar. Taj položaj uvek se nasleđuje. Za ovo se ne mogu upotrebiti novi ljudi. Naime, za slikanje raznih činovničkih kategorija

postoje toliko različita, mnogobrojna i, pre svega, tajna pravila da ona uopšte nisu poznata van određenog kruga porodica. Na primer, tamo u fioci nalaze se pribeleške moga oca koje nikome ne pokazujem. Ali za slikanje sudija osposobljen je samo onaj koji ih poznaje. No i kada bih izgubio te pribeleške, ja bih ipak znao toliko pravila koja samo ja pamtim, da niko ne bi mogao da mi ospori položaj. Eto, svaki sudija hoće da bude naslikan onako kako su bili naslikane stare, velike sudije, a to mogu samo ja." „Vama se može pozavideti", reče K. i pomisli na svoj položaj u banci. „Vaš položaj, dakle, niko ne može da uzdrma." „Ne, ne može", odgovori slikar i gordo podiže ramena. „Zato se ponekad usuđujem da pomognem ponekom jadniku koji ima proces." „Kako činite to?" upita K. kao da nije on taj koga je slikar maločas nazvao jadnikom. No to nije moglo da zbuni slikara i on reče: „U vašem slučaju, na primer, ja ću, pošto ste potpuno nevini, preduzeti sledeće." K.-u je već dojadilo neprestano pominjanje njegove nevinosti. Njemu se katkad činilo da slikar tim primedbama želi da istakne da će mu pomoći samo u tom slučaju ako je dobar ishod procesa siguran. Time bi, naravno, njegova pomoć bila izlišna. No i pored tih sumnji K. se uzdrža i ne prekide slikara. Odlučio je da se ne odrekne slikareve pomoći, a sem toga ona mu se nipošto nije činila manje sumnjiva od advokatove. K.-u je ona čak bila mnogo milija, jer je bila ponuđena bezazlenije i otvorenije.

Slikar privuče stolicu krevetu, pa produži pri-gušenim glasom: „Zaboravio sam da vas najpre upitam kakvu vrstu oslobođenja želite. Ima tri mogućnosti, naime - stvarno oslobođenje, prividno oslobođenje i odugovlačenje. Stvarno oslobođenje je, naravno, najbolje, samo što na ovu vrstu odluke ja nemam ni-kakvog uticaja. Po mom mišljenju nema nijednog čove-

ka koji bi mogao da utiče na stvarno oslobođenje. Tu verovatno odlučuje samo nevinost optuženog. A pošto ste vi nevini, vi biste stvarno mogli da se oslonite samo na svoju nevinost. Ali onda vam nisam potreban ni ja niti ičija pomoć."

Ovo sređeno izlaganje zapanjilo je najpre K.-a, ali zatim on reče tiho kao i slikar: „Ja mislim da vi protivrečite sebi." „Kako to?" nestrljivo upita slikar i s osmehom se zavalio na stolici. Taj osmeh stvorio je kod K.-a utisak da je sada počeo da otkriva protivrečnosti ne u slikarevim rečima već u samom sudskom postupku. Pa ipak on se ne povuče već reče: „Ranije ste napomenuli da je sud nepristupačan dokazima, kasnije ste to ograničili na javni sud, a sad, štaviše, kažete da onome ko je nevin nije potrebna pomoć pred sudom. Vidite, u tome je već protivrečnost. A osim toga, ranije ste rekli da se na sudije može lično uticati, a sada poričete da se stvarno oslobođenje, kako ste ga vi nazvali, ikada može postići ličnim uticanjem. U tome je druga protivrečnost." „Te protivrečnosti lako se mogu objasniti", reče slikar. „Ovde je reč o dvema raznim stvarima, o onome što u zakonu stoji i o onom što sam ja lično iskusio, ovo ne smete da brkate. U zakonu koji ja, uostalom, nisam čitao stoji, naravno, s jedne strane, da se nevini oslobađaju, ali, s druge strane, ne stoji da se na sudije može uticati. A eto, ja sam iskusio baš suprotno od ovoga. Ja ne znam za stvarna oslobođenja, ali zato znam da se često uticalo na sudije. Moguće je, naravno, da se u svim tim slučajevima za koje ja znam nije radilo o nevinosti. Ali zar vam se ovo ne čini neverovatno? Od tolikih slučajeva nijedna nevinost? Još kao dete pažljivo sam slušao oca kada je kod kuće pričao o procesima, pa i sudije koje su dolazile u njegov atelje pričale su o sudu. I uopšte u našim krugovima ne

govori se ni o čemu drugom; kad god sam imao mogućnost da lično odem u sud, ja tu mogućnost nisam propuštao. Slušao sam bezbrojne procese u važnim fazama, pratio sam ih, ukoliko su se dali pratiti, i - moram priznati-nisam doživeo nijedno stvarno oslobođenje/" „Dakle nijedno stvarno oslobođenje", reče K., kao da govori sebi samom i svojim nadama. „A to potvrđuje mišljenje koje već imam o sudu. Dakle, i sa te strane stvar je uzaludna. Jedan jedini dželat mogao bi da zameni čitav sud." „Ne smete uopštavati", nezadovoljno reče slikar, „ja sam govorio samo o svojim iskustvima." „Pa to je dovoljno", reče K., „ili ste možda čuli da je u ranijim vremenima bilo oslobođenja?" „Takvih oslo-bođenja", odgovori slikar, „kažu da je bilo. Samo je vrlo teško to utvrditi. Konačne odluke suda ne objavljuju se, one čak ni sudijama nisu pristupačne i tako su se o starim sudskim procesima sačuvala samo legende. One čak u većini slučajeva sadrže stvarna oslobođenja, u njih se može verovati ali ona se ne mogu dokazati. Pa ipak te legende ne treba sasvim potce-njivati, one svakako sadrže i izvesnu istinu, a i veoma su lepe. Ja sam i sam radio nekoliko slika sa sižoom iz tih legendi." „Puste legende ne menjaju moje mišl-enje", reče K. „Zar se čovek i pred sudom može pozvati na te legende?" Slikar se nasmeja. „Svakako da ne", reče on. „Onda je izlipšo govoriti o tome", primeti K. Zasada je hteo da prihvati sva slikareva mišljenja, iako je smatrao da su neverovatna i protivrečna drugim izveštajima. Sada nije imao vremena da ispituje je li istina sve ono što slikar kaže, a još manje da to pobija. Najviše što može postići to je da pridobije slikara da mu ukaže kakvu bilo pomoć. Stoga reče: „Ostavimo, dakle, stvarno oslobođenje, no vi ste spomenuli još dve mogućnosti." „Prividno oslobođenje i odugovlačenje. Samo ona dolaze u obzir", reče slikar.

„Ali hoćete li da skinete kaput pre nego što počnemo govoriti o tome? Sigurno vam je vruće." „Da", reče K., koji je dosad obraćao pažnju jedino na slikareva objašnjenja, a sada kad slikar spomenu vrućinu, pojaviše mu se na čelu graške znoja. „Gotovo je nepodnošljivo." Slikar klimnu glavom kao da vrlo dobro razume K.-ovu nelagodnost. „Zar ne možete da otvorite prozor?" upita K. „Ne", reče slikar. „Ima samo jedno čvrsto uglavljeno okno koje se ne može otvoriti." Sada je tek K.-u bilo jasno da je sve vreme očekivao da će odjednom slikar ili on prići prozoru i širom ga otvoriti. Bio je spreman da čak i maglu udahne otvorenim ustima. Pod utiskom da je ovde potpuno lišen vazduha počeo je da oseća nesvesticu. Rukom lako udari po perini kraj sebe i slabim glasom reče: „Ta to je nezgodno i nezdravo." „O ne", reče slikar braneći svoj prozor, „time što se prozor ne može otvoriti toplota se, i pored jednostrukog okna, bolje čuva nego dvostrukim prozorom. A kad hoću da vetrim, što nije ni tako potrebno jer kroz sve pukotine na gredama piri vazduh, onda mogu da otvorim jedna ili čak oboja vrata." Utešen malo ovim objašnjenjem K. stade da se obazire gde su druga vrata. Slikar primeti to pa reče: „Ona su iza vas. Morao sam da ih zagradam krevetom." Tek sada K. primeti mala vrata u zidu. „Ovde je sve isuviše malo za atelje", reče slikar, kao da je hteo preduhitriti K.-a da ne stavi primedbu. „Morao sam da se smestim onako kako sam mogao. Krevet pred vratima nalazi se, naravno, na vrlo rđavom mestu. Na primer, sudija koga sada slikam ulazi uvek kroz vrata kraj postelje, i ja sam mu dao i ključ od tih vrata da bi, kad mene nema kod kuće, mogao da me čeka ovde u ateljeu. Ali, eto, on obično dolazi rano izjutra dok ja još spavam. Naravno, uvek se trgnem iz najslađeg sna kada se vrata pored kreveta otvore. Kad biste samo

čuli kakve kletve ospem na njega kada ujutru preskače preko mog kreveta, vi biste izgubili svako strahopoštovanje pred sudijama. Doduše, mogao bih da mu oduzmem ključ, ali onda bi bilo još gore. Sva vrata mogu se ovde izvaliti bez po muke." Za vreme celog ovog govora K. je razmišljao da li da skine kaput, ali mu je najzad bilo jasno da neće više izdržati ovde ako to ne učini. Zato skide kaput, ali ga položi na kolena da bi ga mogao ponovo obući kad se razgovor završi. Tek što je skinuo kaput jedna devojčica uzviknu: „Već je skinuo i kaput!" Čulo se kako se sve devojčice pribraše uz pukotine da bi i same videle taj prizor. „Devojčice, znate, misle", reče slikar, „da se skidate zato što ću vas slikati." „Tako", reče K. ne baš ushićeno, jer se nije osećao mnogo bolje nego ranije, iako je sada sedeo u košulji. Upita gotovo mrgodno: „Kako ste nazvali one dve mogućnosti?" Beše već opet zaboravio izraze. „Prividno oslobođenje i odugovlačenje", odgovori slikar. „Vaše je da izaberete šta hoćete. Mojom pomoću možete postići i jedno i drugo, naravno ne bez truda. Razlika je u tome što prividno oslobođenje zahteva pribranost i privremen napor, a odugovlačenje mnogo manji ali trajan napor. Da uzmemo najpre prividno oslobođenje. Ako njega želite, napisaću vam na tabaku hartije potvrdu o vašoj nevinosti. Tekst takve potvrde nasledio sam od svog oca i on je neosporan. S tom potvrdom obići ću onda sudije koje poznajem. Eto, počeo bih time što bih sudiji koga slikam večeras kad dođe na seansu podneo potvrdu. Pokazaću mu potvrdu, objasniću mu da ste nevini i jamčiću za vašu nevinost. No to nije neko formalno već stvarno jemstvo koje me obavezuje." U slikarevim očima bilo je prekora što K. hoće da mu nametne teret takvog jemstva. „To bi bilo vrlo ljubazno", reče K. „I sudija bi vam verovao, a ipak me ne bi stvarno oslobodio?" „Kao što

sam vam već rekao" odgovori slikar. „Uostalom, nije ni sigurno da bi mi svaki sudija verovao, poneki će zatražiti, na primer, da vas odvedem k njemu. Onda biste jednom morali da pođete sa mnom. No u tom slučaju stvar je već napola dobijena, a naročito zato što bih vas ja prethodno tačno uputio kako da se držite kod dotičnog sudije. Gore stoji stvar sa sudijama koje me - a i to se dešava - odbiju već od samog početka. Od njih moramo dići ruke iako ja, naravno, neću odustati da pokušavam i opet pokušavam. Ne možemo ih se mirne duše odreći, jer sudije kao pojedinci ne mogu ovde imati odlučujuću reč. A kad na potvrdi budem imao dovoljan broj potpisa sudija, otići ću s tom potvrdom onom sudiji koji baš vodi vaš proces. Ako sam dobio i njegov potpis, onda će se stvar razvijati i nešto malo brže nego inače. Uglavnom, prepreke su onda uklonjene i optuženik je tada pun pouzdanja. Čudno je ali istinito da ljudi u to vreme imaju više pouzdanja nego posle oslobođenja. Sada više nije potreban naročit trud. Sudija ima na potvrdi jemstvo nekolicine sudija, te može bez brige da vas oslobodi, što će nesumnjivo i učiniti - naravno posle raznih formalnosti - da bi izišao u susret meni i drugim poznanicima. A vi ćete se otarasiti suda i bićete slobodni." „I onda sam, dakle, slobodan", polako izgovori K. „Da", reče slikar, „ali samo prividno slobodni. Naime, najniže sudije, u koje spadaju i moji poznanici, nemaju prava da konačno oslobode, to pravo ima samo najviši sud koji je za vas, za mene i za nas sve nedostižan. Kako tamo izgleda mi ne znamo i, uzgred budi rečeno, nećemo ni znati. Dakle, ono visoko pravo da oslobađaju od optužbe nemaju naše sudije, ali oni zato imaju pravo da razreše od optužbe. To znači da ste se vi, oslobođeni na ovaj način, trenutno izmakli optužbi, ali ona i dalje

lebditi nad vama i može smesta stupiti u dejstvo čim dođe viša zapovest. Pošto imam tako dobre veze sa sudom, mogu vam reći kako se u propisima za sudske kancelarije u čisto formalnom pogledu ispoljava ta razlika između stvarnog i prividnog oslobođenja. Kako kažu, pri stvarnom oslobođenju akta sa procesa odbacuju se i potpuno nestaju iz postupka. Uništava se ne samo optužba već i proces, pa i sama odluka o oslobođenju. Sve se to uništava. Drukčije je kod prividnog oslobođenja. Sa aktom se nije desila nikakva druga promena sem što mu je pridodata potvrda o nevinosti, odluka o oslobođenju i njeno obrazloženje. On inače ostaje i dalje u postupku i, kako to već traži neprekidno opštenje između sudskih kancelarija, upućuje se višim sudovima da bi se vratio nižim i tako s većim ili manjim oscilacijama, većim ili manjim zastojima putuje tamo-amo. Te puteve nemoguće je proračunati. Naoko može pokatkad izgledati da je sve davno zaboravljeno, akt izgubljen a oslobođenje potpuno. No upućen čovek neće u to verovati. Nijedan akt se ne gubi, kod suda ništa ne pada u zaborav. Jednoga dana - kad se niko i ne nada - neko od sudija uzeće pažljivije akt u ruke, utvrdiće da je u dotičnom slučaju optužba još na snazi i smesta će izdati nalog za hapšenje. Tu sam pretpostavio da je između prividnog oslobođenja i prividnog hapšenja proteklo dosta vremena. Ovo se može desiti, i meni su takvi slučajevi poznati, ali isto tako nije isključeno da optuženik koga je sud pustio na slobodu dođe kući i zatekne opunomoćena lica koja čekaju da ga ponovo uhapsu. Onda je, naravno, svršeno sa slobodnim životom." „I proces počinje ponovo?" upita K. skoro s nevericom. „Svakako", reče slikar, „proces počinje ponovo, ali ponovo, kao i ranije, postoji mogućnost da se izdejstvuje prividno oslobođenje. Čovek mora nanovo da prikupi

sve snage i ne sme se pomiriti sa sudbinom." Ovo poslednje slikar je rekao možda pod utiskom koji je na njega učinio malo pokunjeni K. „Ali", upita K. kao da hoće da preduhitri slikara u nekim otkrovenjima, „zar nije teže izdejsstvovati drugo oslobođenje nego prvo?" „U tom pogledu", odgovori slikar, „ne može se ništa određeno reći. Mislite li vi, zaista, da će sudije u donošenju presude biti neraspoloženi prema optuženom s obzirom na ponovno hapšenje? Ne, to nije slučaj. Sudije su predvidele ovo hapšenje već pri donošenju odluke o oslobođenju. Dakle, ta okolnost je bez naročitog značaja. No zato se raspoloženje sudija i njihova pravna ocena slučaja mogu promeniti iz bezbroj drugih razloga, te se čovek u nastojanju oko drugog oslobođenja mora prilagoditi izmenjenim okolnostima i biti, uglavnom, isto tako odlučan kao i pre prvog oslobođenja." „Ali ni to drugo oslobođenje opet nije konačno", reče K. vrteći glavom kao da se ne slaže s tim. „Naravno da nije", reče slikar, „posle drugog oslobođenja dolazi treće hapšenje, posle trećeg oslobođenja četvrto hapšenje i tako dalje. To je već u biti prividnog oslobođenja." K. je ćutao. „Prividno oslobođenje ne izgleda vam zgodno", reče slikar, „možda vam bolje odgovara odugovlačenje? Da li da vam objasnim suštinu odugovlačenja?" K. klimnu glavom. Slikar se široko zavalio na stolici, noćna košulja mu je bila razdrljena i uvukavši ruku ispod nje stade da gladi prsa i slabine. „Odugovlačenje", reče slikar, i za trenutak se zagleda preda se kao da traži potpuno tačno objašnjenje, „odugovlačenje se sastoji u tome što se proces stalno održava u najnižoj fazi. A da bi se to postiglo, potrebno je da optuženi i njegov pomagač, a naročito ovaj poslednji, budu u neprekidnom ličnom dodiru sa sudom. Ponavljam da za ovo nije potrebno utrošiti toliku snagu kao za postizanje prividnog

oslobođenja, ali je zato potrebna mnogo veća pažnja. Proces se ne sme gubiti iz vida, čovek mora redovno, u određenim vremenskim razmacima obilaziti dotičnog sudiju, a i inače kad god mu se za to ukaže prilika. On se mora na sve moguće načine truditi da sačuva njegovu naklonost, a ako čovek ne poznaje lično sudiju, onda treba da utiče na njega preko poznatih sudija ne napuštajući zato mogućnost neposrednih razgovora. Ako čovek ništa od ovog ne propusti, onda se prilično sigurno može računati s tim da proces neće izići iz prvog stadija. Istina, proces ne prestaje, ali optuženi je gotovo isto tako siguran da do osude neće doći kao i da je slobodan. Odugovlačenje ima u poređenju sa prividnim oslobođenjem to preimućstvo što je budućnost optuženog manje neizvesna, što je on lišen straha od iznenadnog hapšenja i što se ne mora bojati da će baš u vreme koje je za njega možda najnezgodnije morati da se muči i uzbuđuje kao pri postizanju prividnog oslobođenja. Na svaki način i odugovlačenje ima za optuženog izvesnih slabih strana koje ne treba potcenjivati. Ne mislim time reći da optuženi u ovom slučaju nikada nije slobodan, jer on u stvarnom smislu nije slobodan ni pri prividnom oslobođenju. Radi se o jednoj drugoj slaboj strani. Proces se ne može zaustaviti ako za ovo ne postoje bar prividni razlozi. I zato se u procesu mora bar s formalne strane nešto dešavati. S vremena na vreme treba, dakle, izdavati razne naredbe, saslušavati optuženog, održavati isleđenja i tako dalje. Znači da se proces mora stalno vrteti u malom krugu na koji je veštački ograničen. Ovo, naravno, donosi optuženom i izvesne neprijatnosti koje, opet, ne smete predstaviti sebi tako crno. Sve je samo s formalne strane, saslušanja su, na primer, sasvim kratka. Ako čovek jednom nema vremena ili volje da ode, on se može izviniti, može čak s

izvesnim sudijama da se unapred i za duže vremena dogovori o naredbama. U suštini stvar se, dakle, svodi na to da se čovek, pošto je optužen, s vremena na vreme javlja svom sudiji." Već kod poslednjih reči K. je prebacio kaput preko ruke i digao se. „Već je ustao!" viknu na to jedan glas pred vratima. „Zar već hoćete da idete?" upita slikar koji se takođe beše digao. „Vi sigurno bežite odavde zbog rđavog vazduha. Vrlo mi je neprijatno. Imao bih još štošta da vam kažem. Trebalo je da budem sasvim kratak. Ali nadam se da sam bio razumljiv." „O da", reče K., koga je bolela glava od naprezanja pri slušanju. I pored K.-ovog potvrdnog odgovora slikar, obuhvatajući još jednom sve ono što je rekao, primeti kao da bi hteo K.-u pri odlasku da da još neku utehu. „Oba ova metoda imaju nešto zajedničko, naime oni sprečavaju da optuženi bude osuđen." „Ali oni sprečavaju i stvarno oslobođenje", tiho reče K., kao da se stidi što je došao do tog saznanja. „Vi ste shvatili suštinu stvari", naglo reče slikar. K. stavi ruku na zimski kaput, ali nije mogao da se odluči čak ni da obuče svoj kratki kaput. Bilo bi mu najmilije da zgrabi svoje stvari i izjuri s njima na svež vazduh. Ni devojkice ga nisu mogle naterati da se obuče, mada su preuranjeno doviknule jedna drugoj da se on oblači. Slikar je hteo na neki način da protumači K.-ovo neraspoloženje i zato reče: „Što se tiče mojih predloga, vi se, po svoj prilici, još niste odlučili. Ja to odobravam. Ja vam čak ne bih ni savetovao da se odmah odlučite. Dobre i slabe strane za dlaku se razlikuju. Čovek mora sve tačno oceniti. Doduše, ne sme se gubiti ni mnogo vremena." „Doći ću uskoro", reče K., koji naglom odlukom obuče sako, kaput prebaci preko ramena i pohita vratima iza kojih sada devojkice nadadoše dreku. K.-u se učini da kroz vrata vidi te devojkice koje viču. „Ali morate održati reč",

primeti slikar ne pošavši za njim, „inače ću doći u banku da sam upitam." „Ta otvorite vrata", viknu K. i trže za kvaku koju su, kako je po otporu video, držale devojčice. „Zar hoćete da vam devojčice dosađuju?" upita slikar. „Iskoristite bolje ovaj izlaz", i pokaza na vrata iza kreveta. K. se složi s tim i pojuri natrag ka krevetu. Ali umesto da otvori tamo vrata, slikar se zavuče ispod kreveta i odozdo upita: „Samo još jedan trenutak; hoćete li da vidite još jednu slžu koju bih mogao da vam prodam?" K. ne htede da bude neučtiv, slikar se zaista zauzeo za njega i obećao mu i dalje pomagati, a K. iz zaboravnosti nije ni spomenuo nagradu za pomoć. I zato ga K. sada nije mogao odbiti, već pusti da mu pokaže sliku, iako je prosto drhtao od nestrpljenja da što pre utekne iz ateljea. Slikar izvuče ispod kreveta gomilu slika bez okvira koje behu pokrivenе tolikom prašinom da se ova u trenutku kada slikar htede da je oduva sa gornje slike uskovitla pred K.-ovim očima i počе da ga guši. „Pejzaž pustare", reče slikar pružajući K.-u sliku. Ona je predstavljala dva mršava drveta koja su udaljena jedno od drugog stajala u tamnoj travi. U pozadini se video raznobojni Sunčev zalazak. „Lepo", reče K., „kupiću je." K. se nepromišljeno izrazio ovako kratko i bio je srećan kada je slikar, zamerajući mu to, podigao sa patosa još jednu sliku. „Evo jedan pandan te slike", reče slikar. Možda je ona i bila zamišljena kao pandan, ali se nije videla ni najmanja razlika u odnosu na prvu sliku. Tu su bila dva drveta, tu trava i pozadi Sunčev zalazak. No K.-u je to bilo svejedno. „Lepi pejzaži", reče on, „kupiću obe i okačiću ih u mojoj kancelariji." „Izgleda da vam se motiv sviđa", primeti slikar i izvuče i treću sliku, „e baš dobro što imam još jednu sličnu sliku." Ali ona ne samo da je bila slična, već je to bio potpuno isti pejzaž pustare. Slikar je dobro

iskoristio priliku da proda stare slike. „Uzeću i ovu“, reče K. „Koliko staju te tri slike?“ „O tome ćemo se dogovoriti idućom prilikom“, reče slikar. „Vi se sada žurite, a mi ćemo već održavati vezu. Uostalom, raduje me što vam se slike sviđaju, pa ću vam dati sve slike koje imam tu dole: to su sve pejzaži pustare. Slikao sam već mnogo pustara. Neki ljudi ne mare za takve slike, jer su suviše mračne, ali drugi - u koje spadate i vi - vole baš takav mrak.“ No K. nije sada imao razumevanja za profesionalna iskustva tog slikara-prosjaka.. „Spakujte sve slike“, viknu upa-dajući slikaru u reč, „sutra će doći moj poslužitelj da ih odnese.“ „Nije potrebno“, reče slikar. „Nadam se da ću moći da vam nađem nosača koji će odmah poći sa vama.“ I saže se nazad preko kreveta te otključa vrata. „Popnite se slobodno na krevet“, reče, „to radi svako ko god ulazi ovamo.“ K. se i bez toga poziva ne bi ustezao, on je već bio stavio jednu nogu usred perina, a kad pogleda kroz otvorena vrata, trže nogu natrag. „Šta je to?“ upita slikara. „Čemu se čudite?“ upita ovaj i sam začuđen. „To su sudske kancelarije. Zar niste znali da su tu sudske kancelarije? Ta sudske kancelarije nalaze se skoro na svakom tavanu, pa zbog čega baš ovde ne bi bile? U stvari, i moj atelje pripada sudskim kancelarijama, ali sud mi ga je stavio na raspolaganje.“ K. se nije toliko uplašio od toga što je i ovde naišao na sudske kancelarije već uglavnom od sebe, od svog nepoznavanja sudskih prilika. Činilo mu se da se osnovno pravilo o ponašanju optuženog sastoji u tome da uvek bude spreman, da nikada ne dozvoli da ga nešto iznenadi, da ne gleda bezazleno na desnu stranu kada na levoj stoji do njega sudija - i, eto, neprestano se ogrešuje baš o ovo osnovno pravilo. Pred njim se otegao dugačak hodnik odakle je vejao takav vazduh da je prema njemu onaj u ateljeu bio

osvežavajući. Sa obe strane hodnika behu postavljene klupe baš kao u čekaonici kancelarije nadležne za K.-a. Izgleda da su postojali tačni propisi o uređenju kancelarija. Trenutno promet stranaka nije bio bogzna kako velik. Jedan čovek, napola izvaljen na klupi, zario je lice u ruke i činilo se da spava; jedan drugi stajaše u polumraku na kraju hodnika. K. se pope sada preko kreveta, a slikar pođe za njim noseći slike. Ubrzo sretoše jednog sudskog poslužitelja. - K. je sada već raspoznavao sve sudske poslužitelje po zlatnom dugmetu koje su oni imali na civilnom odelu pored običnih dugmeta - i slikar naredi ovome da prati K.-a sa slikama. K. se više teturao nego što je išao, čvrsto držeći maramicu na ustima. Kad se već približiše izlazu, poleteše im u susret devojčice od kojih K. takođe nije bio pošteđen. Očigledno behu videle da su se otvorila druga vrata od ateljea, pa su udarile okolišnim putem da bi prodrle sa te strane. „Ne mogu više da vas pratim“, viknu slikar smejući se navali devojčica. „Do viđenja! I ne predomišljajte se suviše dugo!“ K. se čak i ne osvrte za njim. Na ulici uze prva kola koja su naišla. Želeo je da se otarasi poslužitelja čije mu je zlatno dugme išlo na živce, iako ono verovatno nikom drugom nije padalo u oči. U svojoj uslužnosti poslužitelj htede da se posadi do kočijaša, ali ga K. otera dole. Podne je već bilo davno prošlo kada je K. stigao pred banku. Želeo je da ostavi slike u kolima, ali se plašio da će kad-tad biti primoran da ih pokaže slikaru. I zato naredi da ih unesu u njegovu kancelariju i onda ih zatvori u najdonju fioku svog stola kako bi bar narednih dana bile sklonjene od očiju zamenika direktora.

Glava osma

Trgovac Blok. Otkazivanje advokatu

Najzad se K. ipak odlučio da oduzme advokatu zastupštvo u svojoj stvari. Doduše, još nije mogao da se otrese sumnje postupa li pravilno, ali ipak je prevagnulo ubeđenje da je ovo potrebno. Ova mu je odluka, onoga dana kada je hteo da ode advokatu, oduzela mnogo radne snage, radio je neobično polako, morao je vrlo dugo da ostane u kancelariji i već je bilo prošlo deset časova kada je najzad stajao pred advokatovim vratima. Pre nego što je zazvonio, razmislio je još nije li bolje da advokatu otkáže telefonski ili pismeno, jer će usmeni razgovor verovatno biti vrlo neprijatan. Pa ipak se K. rešio da ga se ne odrekne, jer svaki drugi način otkazivanja primio bi advokat ćutke ili sa nekoliko formalnih reči, te K. nikada ne bi saznao kako je na advokata delovao otkaz i kakve bi posledice, po njegovom ne beznačajnom mišljenju, mogao za K.-a da ima taj otkaz, sem ako Leni ne bi uspela da ispita nešto u tom pogledu. Ali kad advokat sedi naspram K.-a i iznenadi ga otkaz, onda će K., čak i ako se advokat bude čuvao da oda svoje misli, lako videti po njegovom licu i ponašanju sve šta hoće. Nije čak isključeno da će se uveriti da je ipak bolje prepustiti advokatu odbranu, pa će povući otkaz.

Kao i obično, kad je prvi put zazvonio na advokatova

vrata, niko se nije odazvao. „Leni bi mogla da bude malo hitrija“, pomisli K. Ali dobro je bilo već i to što se, po običaju, nije umešala neka druga stranka, bilo da je počeo da dosađuje čovek u domaćoj haljini ili neko Drugi. Pritisnuvši još jednom na dugme K. se osvrte na druga vrata, ali ovoga puta ostadoše i ona zatvorena. Najzad se na gviru advokatovih vrata pojaviše dva oka, ali to ne behu Lenina. Neko otvori vrata, ali se još malo odupre o njih i viknu iza sebe u stan: „On je!“ i tek tada širom otvori vrata. K. se beše stisnuo uz vrata, jer je već čuo kako se na vratima drugog stana žurno okrenuo ključ u bravi. Kada se vrata najzad pred njim otvoriše, on upravo jurnu u predsoblje i vide još kako je Leni, kojoj je bila upućena opomena čoveka kod vrata, pobegla u košulji kroz hodnik između soba. Gledao je za njom neko vreme, a onda se osvrte na čoveka koji je otvorio vrata. Beše to mali, suvonjav čovek s punom bradom koji je držao sveću u ruci. „Jeste li ovde namešteni?“ upita K. „Ne“, odgovori čovek, „ja sam ovde stran, advokat je samo moj zastupnik. Tu sam zbog jedne pravne stvari.“ „Bez kaputa?“ upita K. i jednim pokretom ruke pokaza na čovekovu nedovoljnu odevenost. „Ah, izvinite!“ reče čovek i osvetli sam sebe svećom, kao da prvi put vidi u kakvom je stanju. „De li Leni vaša ljubavnica?“ kratko upita K. Malo se raskorači, a ruke u kojima je držao šešir prekrsti pozadi. Već time što je imao debeo gornji kaput osećao se u velikoj nadmoćnosti nad mršavim čovečuljkom. „O Bože“, reče ovaj i kao braneći se uplašeno stavi ruku pred lice, „ne, ne, ta šta vam pada na pamet?“ „Vi izgledate jako verodostojni“, reče K. osmehujući se, „pa ipak - dođite.“ Mahnu šeširom i pusti ga da ide pred njim. „A kako se zovete?“ upita ga usput. „Blok, trgovac Blok“, reče čovečuljak i predstavivši se tako okrete se K.-u, ali ga ovaj ne pusti da se zaustavi. „Je

li to vaše pravo ime?" upita K. „Svakako" glasio je odgovor, „zašto sumnjate u to?" „Mislio sam da imate povoda da krijete svoje ime", reče K. Ponašao se tako slobodno kao što bi se mogao ponašati samo čovek koji u tuđini razgovara s prostim ljudima pa prećutkuje sve ono što se tiče njega samog i tek ravnodušno razgovara o onome što zadire u njihove interese, čime ih može podići u njihovim očima ali isto tako i poniziti ako mu je volja. Kod vrata advokatove radne sobe K. se zaustavi i doviknu trgovcu koji je poslušno išao dalje: „Ne hitajte tako! Osvetlite ovde!" K. je pomislio da se tu možda sakrila Leni i zatraži od trgovca da pretraži sve kutke, ali u sobi nije bilo nikoga. Pred slikom sudije K. uhvati otpozadi trgovca za poramenice. „Poznajete li ovoga?" upita on i kažiprstom pokaza uvis. Trgovac podiže sveću, trepćući pogleda gore i reče: „To je neki sudija." „Visok sudija?" upita K. i stade pored trgovca da bi mogao posmatrati utisak koji na njega ostavlja slika. „To je veliki sudija", reče on. „Vi se ne razumete mnogo", reče K., „on je među malim islednim sudijama najmanji." „Sad se sećam", reče trgovac i spusti sveću, „i ja sam to već čuo." „Pa naravno", uzviknu K., „eto, zaboravio sam, naravno, mora da ste i vi to već čuli." „Ali zašto, zašto?" upita trgovac uzmičući k vratima pošto ga je K. rukama terao. Napolju u hodniku K. reče: „Vi sigurno znate gde se sakrila Leni?" „Sakrila?" upita trgovac, „ne, ona je verovatno u kuhinji i kuva supu za advokata." „A zašto niste to odmah rekli?" ušta K. „Pa ja sam hteo da vas odvedem tamo, ali vi ste me pozvali natrag", odgovori trgovac kao ošamućen protivrečnim zapovedima. „Vi sigurno mislite da ste veoma lukavi", reče K., „odvedite me, dakle!"

K. još nikada nije bio u kuhinji. Ona je bila neočekivano velika i bogato opremljena. Samo štednjak

je bio triput veći od običnih štednjaka, od ostalih stvari nisu se mogle videti pojedinosti, jer je kuhinja bila osvetljena samo malom lampom koja je visila na ulazu. Kraj ognjišta stajala je Leni u beloj kecelji, kao i uvek, i razbijala je jaja u jedan lonac na primusu. „Dobro večer, Jozefe“, reče ona i pogleda ga iskosa. „Dobro večer“, reče K. i rukom pozva trgovca da sedne na jednu stolicu malo podalje, što ovaj i učini. No K. pride Leni iza leđa i nagnuvši se nad njeno rame upita: „Ko je taj čovek?“ Leni obgrli K.-a jednom rukom dok je drugom mešala supu, privuče ga k sebi i reče: „To je čovek dostojan sažaljenja, jedan siromah trgovac, neki Blok. Pogledaj ga samo.“ Oni se oboje okrenuše. Trgovac je sedeo na stolici koju mu je K. pokazao, beše ugasio sveću koja sad više nije bila potrebna i prstima je stiskao fitilj da se ne bi pušio. „Ti si bila u košulji“, reči K. i rukom joj ponovo okrenu glavu k ognjištu. Ona je ćutala. „Je li on tvoj ljubavnik?“ upita K. Ona htjede da dohvati lonac za supu, ali je K. uze za obe ruke i reče: „Odgovori sad.“ „Dodi u radnu sobu pa ću ti sve objasniti.“ „Ne“, reče K., „hoću da to ovde objasniš.“ Ona mu se obesi oko vrata i htjede da ga poljubi. No K. je odgurnu i reče: „Neću da me sad ljubiš.“ „Jozefe“, reče Leni i pogleda K.-a molećivo ali iskreno u oči, „nećeš valjda biti ljubomoran na gospodina Bloka.“ „Rudi“, reče zatim obraćajući se trgovcu, „ta pomози mi, zar ne vidiš da me sumnjiči. Ostavi tu sveću.“ Čovek bi rekao da trgovac nije obraćao pažnju, a međutim je potpuno bio u toku stvari. „Ni ja ne znam zašto biste bili ljubomorni“, reče on ne baš prisebno. „Ni ja u stvari ne znam“, reče K. i s osmehom pogleda u trgovca. Leni se glasno nasmeja, iskoristi trenutak kad K. nije pazio da ga uhvati pod ruku i šapnu: „Pusti ga sad, zar ne vidiš kakav je to čovek. Ja sam mu se malo posvetila zato što

je advokatova dobra mušterija i ni iz kakvog drugog razloga. A ti? Hoćeš li još danas da razgovaraš s advokatom? On je danas vrlo bolestan, ali ako želiš, ja ću te ipak prijaviti. No preko noći ćeš ostati kod mene. Sasvim sigurno. Ionako već dugo nisi bio kod nas, pa je čak i advokat pitao za tebe. Ne zanemaruj proces! I ja imam da ti kažem mnoge stvari koje sam saznala. A sad najpre skini kaput!" Ona mu pomože da se svuče, uze mu šešir pa se, pošto otrča sa stvarima u predsoblje da ih tamo okači, brzo vrati natrag i pogleda supu: „Da li najpre tebe da prijavim ili da mu najpre odnesem supu?" „Prijavi mene najpre", reče K. Bio je ljut, prvobitno je imao nameru da razgovara s Leni o svojoj stvari, a naročito da se s njom detaljno dogovori o otkazu advokatu, ali mu je prisustvo trgovca oduzelo volju za to. No sada mu se njegova stvar učini isuviše važna da bi dozvolio da mu taj mali trgovac >ude na putu i zato pozva natrag Leni, koja je već bila u [odniku. „Čuj, odnesi mu ipak najpre supu", reče, „neka je najpre malo okrepi za razgovor sa mnom, biće mu potrebno." „I vi ste advokatov klijent", reče trgovac tiho iz svog ugla, prosto onako kao konstataciju. Ali njegove reči nisu naišle na dobar prijem. „A šta vas se to tiče?" odseče K., a Leni reče: „Ćuti ti tamo. Dakle, onda ću mu najpre olneti supu", obrati se sada K.-u i nasu supu u tanjir. „Samo me je strah da će ubrzo zaspati, posle jela on brzo zaspi." „Od onog što mu ja budem rekao ostaće budan", reče K. Neprestano je davao na znanje kako hoće da razgovara s advokatom o nečem važnom. Želeo je da ga Leni upita o čemu se radi a tek onda da zatraži od nje savet. Ali ona je samo tačno izvršavala ono što joj je naređeno. Prolazeći s tanjirom kraj njega, ona ga namerno malo gurnu i šapnu: „Čim pojede supu, odmah ću te prijaviti da bi što pre bio opet sa mnom." „Idi samo", reče K. „Idi samo."

„Budi ipak ljubazniji“, reče ona i na vratima se, s tacnom u ruci, okrenu još jednom. K. je gledao za njom; sada je konačno pala odluka da otpusti advokata. I bolje je što nije prethodno stigao da o tome razgovara s Leni; ona verovatno nije imala dovoljan uvid u celu stvar i sigurno bi ga odgovarala a možda ovog puta stvarno i sprečila da otkáže. I tako bi njega i dalje mučili sumnja i nemir, a ipak bi, najzad, sproveo svoju odluku, jer se ta odluka uporno nametala. A uksšiko je ranije sprovede utoliko bolje za njega. Uostalom, možda trgovac zna o tome nešto da kaže.

K. se okrenu. Čim je to trgovac primetio, smesta htjede da ustane. „Sedite samo“. reče K. i privuče njemu jednu stolicu. „Jeste li vi već stari advokatov klijent?“ upita. „Da“, reče trgovac, „vrlo stari kli-jent.“ „A koliko godina vas već zastupa?“ upita K. „Ne znam kako mislite“, reče trgovac, „u poslovnim pravnim stvarima - ja imam trgovinu žitom - zastupa me advokat još otkako sam preuzeo trgovinu, dakle oko dvadeset godina, a u mome procesu, na koji ste verovatno ciljali, zastupa me od početka, dakle već preko pet godina. Da, dobrih pet godina“, dodade i izvadi na to stari novčanik, „ovde je sve zapisano; ako želite, daću vam tačne podatke. Teško je sve upamtiti. Moj proces traje verovatno i mnogo duže. On je počeo ubrzo posle smrti moje žene, a otada je prošlo već preko pet i po godina.“ K. mu se primače bliže. „Advokat preuzima, dakle, i obične pravne stvari?“ upita. Ta veza sudova i pravnih nauka činila se K.-u vrlo utešna. „Svakako“, reče trgovac i šapnu zatim K.-u: „Kažu, štaviše, da je on u pravnim stvarima te vrste umešniji nego u drugima.“ No zatim, kao da se pokaja za svoje reči, on stavi K.-u ruku na rame i reče: „Ja vas lepo molim da me ne odate.“ Da bi ga umirio, K. ga kucnu po butini i reče: „Ne, ja nisam izdajica.“ „On je, znate, osve-

toljubiv", reče trgovac. „Protiv tako vernog klijenta on svakako neće ništa učiniti", primeti K. „O da", reče trgovac, „kad se uzbudi, on ne pravi razliku. Uostalom, ja mu u stvari i nisam veran." „Kako to?" upita K. „Da li da vam to poverim?" podozrivo upita trgovac. „Ja mislim da možete", reče K. „Pa dobro", reče trgovac, „ja ću vam to delimično poveriti, ali i vi mi morate reći jednu tajnu da bismo kod advokata bili jedan prema drugom u obavezi." „Vi ste veoma oprezni", primeti K., „ali ja ću vam reći jednu tajnu koja će vas potpuno umiriti. U čemu je, dakle, vaše neverstvo prema advokatu?" „Ja sem njega", reče trgovac oklevajući i kao da priznaje nešto nečasno, „imam i druge advokate." „Pa to nije ništa strašno", reče K. malo razočarano. „U ovom slučaju da", reče trgovac, koji je posle ovog priznanja počeo teško da diše, ali mu je sada K.-ova primedba ulila više samopouzdanja. „To nije dozvoljeno. A najmanje je dozvoljeno pored jednog pravog advokata uzeti i budžaklijske advokate. I, eto, ja sam baš to učinio. Ja imam sem njega još pet budžaklijskih advokata." „Pet!" uzviknu K., tek taj broj izazvao je u njemu čuđenje. „pet advokata sem njega?" Trgovac klimnu glavom. „Sada baš pregovaram i sa šestim." „A što će vam toliki advokati?" upita K. „Svi su mi oni potrebni", reče trgovac. „Hoćete li mi objasniti to?" upita K. „Rado", odgovori trgovac: „Pre svega, ja neću da izgubim proces, to je razumljivo. I zato ne smem da prenebregnem ništa što bi mi moglo koristiti; čak i kada u nekom određenom slučaju postoji i trunka nade da se nešto postigne, ja je ne odbacujem. I, eto, zato sam sve što imam potrošio na proces. Tako sam, na primer povukao ceo novac iz trgovine. Ranije su kancelarijske prostorije moje trgovine zauzimale gotovo ceo jedan sprat, a danas mi je dovoljna jedna sobica u dvoripšoj zgradi gde radim sa

jednim šegrtom. Do ovog nazadovanja došlo je, razume se, ne samo usled povlačenja novca već i još više što trošim svoju snagu na drugoj strani. Kad čovek hoće da učini nešto za svoj proces onda ne stiže za drugo. „Vi se, dakle, i lično zalažete kod suda?" upita K. „Baš o tome bih voleo nešto da čujem. „O tome vam malo mogu reći", reče trgovac, „u početku sam, dabogme, i pokušavao, ali sam ubrzo digao ruke od toga. To suviše iscrpljuje a ne donosi mnogo. Pokazalo se, bar što se mene tiče, kao potpuno nemoguće da se tamo lično zalažem i pregovaram. Vrlo je naporno već i sedeti i čekati tamo. Vama je i samom poznato kako je težak vazduh u kancelarijama." „A otkud znate da sam bio tamo?" upita K. „Bio sam baš u čekaonici kada ste vi prolazili." „Kakva slučajnost!" uzviknu K. zaneseno, zaboravljajući kako mu je ranije trgovac izgledao smešan. „Vi ste me, dakle, videli! Bili ste u čekaonici kada sam ja prolazio. Da, ja sam jednom prolazio onuda." „Nije to nikakva naročita slučajnost", reče trgovac, „ja sam tamo gotovo svakog dana." „I ja ću verovatno morati sada češće da odlazim tamo", reče K, „samo sumnjam da će me primati s toliko počasti kao onda. Svi su poustajali. Verovatno su pomislili da sam ja neki sudija." „Ne", reče trgovac, pozdravili smo onda sudskog poslužitelja. Znali smo da ste vi optuženi. Takve vesti šire se neverovatnom brzinom." „Dakle, to ste već znali", reče K., „pa onda vam je moje ponašanje izgledalo možda gordo. Je li bilo reči o tome?" „Ne", odgovori trgovac, „naprotiv. Ali to su gluposti." „Kakve gluposti?" upita K. „A zašto pitate?" ljutito reče trgovac. „Izgleda da vi još ne poznajete ljude tamo i možda ćete to i krivo shvatiti. Morate imati na umu da se u ovom postupku uvek iznova pretresaju mnoge stvari za koje razum nije dovoljan, čovek je prosto premoren i daleko od mnogo čega, pa u naknadu za to

>aži pribežište u sujeverju. Ja govorim o Drugima, ni sam nisam ništa bolji. Takvo sujeverje je, na >imer, to što bi mnogi po licu optuženog, a naročito go izgledu njegovih usana, hteli da pogode kakav će biti gshod procesa. I, eto, ti ljudi tvrdili su da ćete vi, ;udeći po vašim usnama, sigurno ubrzo biti osuđeni. [onavljam, to je smešno sujeverje i činjenice ga Jćinom opovrgavaju, ali kad čovek živi u onom)uštvu, on se ne može otet tom mišljenju. Zamislite ;amo koliko može da deluje takvo sujeverje. Vi ste gamo oslovili nekoga, zar ne? Ali on je jedva mogao da ? am odgovori. Čovek, naravno, ima mnogo razloga da se gamo zbuni, ali jedan od njih bio je i pogled na vaše ^sne. Kasnije je pričao da mu se učinilo da je na vašim gsnama pročitao i svoju sopstvenu presudu." „Na mojim ^snama?" upita K., izvuče džepno ogledalce i pogleda se. „Ja ne vidim ništa naročito na mojim usnama. A vi?" „Ni ja", reče trgovac, „uopšte ništa." „Kako su :ujeverni ti ljudi!" uzviknu K. „Zar vam nisam rekao?" dšta trgovac. „Zar se oni toliko druže međusobno i izmenjuju misli?" reče K. „Ja sam se dosad držao potpuno po strani." „Uglavnom se ne druže", reče trgovac, „to bi bilo nemoguće, jer ih ima suviše. A ima i malo zajedničkih interesa. Kada se kod jedne grupe pojavi vera u zajednički interes, ona se ubrzo pokaže kao zabluda. Zajednički se protiv suda ništa ne može sprovesti. Svaki slučaj ispituje se po-jedinačno, jer ovo je najtačniji sud. Zajednički se, dakle, ništa ne može sprovesti, samo pojedinac postiže katkad tajno ponešto; i tek kad on to postigne, čuju o tome i drugi; ali niko ne zna kako se desilo. Nema, dakle, povezanosti, čovek se ponekad sretne u čekaonici sa drugima, ali tu se malo razgovara. Sujeverna mišljenja postoje već odvajkada i šire se takoreći sama od sebe." „Video sam tu gospodu u

čekaonici", reče K. „Njihovo čekanje učinilo mi se sasvim jalovo." „Čekanje nije jalovo", reče trgovac, „jalovo je samo kad se čovek samostalno uplete. Ja sam vam već rekao da osim ovoga imam još pet advokata. Čovek bi pomislio - pa i ja sam pomislio sam tako u početku - da sada mogu potpuno da prepustim stvar advokatima. Ali to bi bilo iz osnova pogrešno. Ja sada još manje mogu da im prepustim stvar nego da imam samo jednog advokata. Vi to sigurno ne razumete?" „Ne", reče K. i blago stavi svoju ruku na njegovu ne bi li ga sprečio u tome da govori tako brzo, „ja bih vas samo molio da govorite malo sporije, jer ovo su za mene vrlo važne stvari, a ja ne mogu u svemu da vas pratim." „Dobro je što ste me podsetili na to", reče trgovac, „ta vi ste novajlija, mladunče. Vaš proces ima tek pola godine, zar ne? Da, čuo sam o tome. Tako mlad proces! A eto ja sam o tim stvarima razmišljao već bezbroj puta i one su za mene nešto najprirodnije na svetu." „Vi se svakako radujete što je vaš proces već toliko odmakao?" upita K. Nije hteo neposredno da pita kako stoji trgovčeva stvar. Ali nije dobio ni jasan odgovor. „Da, ja guram moj proces već pet godina", reče trgovac i obori glavu, „to bogme nije mali uspeh." Zatim učuta za trenutak. K. je osluškivao ne dolazi li već Leni. S jedne strane, nije želeo da ona dođe jer je imao još mnogo toga da pita, a ne bi mu bilo ni milo da ga Leni zatekne u ovom poverljivom razgovoru s trgovcem; a, s druge strane, ljutilo ga je to što je, iako je on tu, ostala tako dugo kod advokata, mnogo duže nego što je bilo potrebno da se prinese supa. „Dobro se još sećam vremena", počeo opet trgovac, i K. se odmah sav pretvori u uho, „kada je moj proces bio isto toliko star kao sada vaš. Tada sam imao samo ovog advokata, ali nisam bio njime naročito zadovoljan." „Sad ću saznati sve", pomisli K. i živahno klimnu glavom, kao

da time bodri trgovca da kaže što je vredno čuti. „Moj proces“, produži trgovac, „nije napredovao. Doduše, vršena su isleđenja i ja sam na svako odlazio, sakupljao sam materijal, podneo sve svoje poslovne knjige sudu, što, kako sam kasnije saznao, nije ni bilo potrebno, neprestano sam trčao k advokatu a i on je, sa svoje strane, predavao razne podneske...” „Razne podneske?” upita K. „Pa da”, odgovori trgovac. „To je za mene jako važno”, reče K., „u mom slučaju on još sastavlja prvi podnesak. Ništa još nije učinio. Sada vidim da me sramno zanemaruje.” „Što podnesak još nije gotov, to može da ima razne opravdane razloge”, reče trgovac. „Uostalom, pokazalo se kasnije kod mojih podnesaka da su bili bez ikakve vrednosti. Zahvaljujući pre-dusretljivosti jednog sudskog činovnika, ja sam jedan od tih podnesaka i sam pročitao. On je, doduše, bio učeno napisan, ali u stvari besadržajan. Pre svega, mnogo latinskih reči koje ne razumem, a onda stranice pune oveštalih apelovanja na sud, pa laskanje raznim činovnicima koji se, istina, ne navode po imenu, ali za koje bi upućen čovek svakako pogodio ko su, zatim advokatovo samohvalisanje, pri čemu se upravo na pasji način ponižavao pred sudom i, najzad, analiza raznih pravnih slučajeva iz davnih vremena koji su tobože bili slični mome. No moram reći da su te analize, ukoliko sam ih ja mogao pratiti, bile veoma brižljivo sastavljene. Ovim što sam rekao ne mislim da dam neku ocenu advokatskog rada, a i podnesak koji sam čitao bio je samo jedan od mnogah, ali na svaki način - a o tome i hoću da govorim - ja u svom procesu nisam primetio nikakav napredak.” „A kakav napredak ste hteli da primetite?” upita K. „Vaše pitanje je sasvim pa-metno”, reče trgovac smešeći se, „čovek u takvom postupku retko kad može da primeti neki napredak. Ali tada ja to nisam znao. Ja sam trgovac, u ono vreme

bio sam to još mnogo više nego danas, pa sam hteo da vidim opipljiv napredak. Čitava stvar trebalo je ili da se primiće kraju ili da bar odlučno krene napred. A umesto toga vršena su samo saslušanja koja su većinom bila istog sadržaja; odgovore sam već znao napamet kao očenaš; nekoliko puta nedeljno dolazili su sudski kuriri u moju trgovinu, u moj stan ili na neko drugo mesto gde su me mogli naći; naravno da mi je ovo bilo na smetnji (danas je bar u ovom pogledu mnogo bolje, jer telefonski poziv kudikamo manje smeta), a i među mojim poslovnim prijateljima, a naročito među mojim rođacima, pukao je glas o mom procesu i tako je sa svih strana navalila nevolja, a međutim nije bilo ni najmanjeg znaka da će se u bliskoj budućnosti održati bar prva sudska rasprava. I tako sam otišao advokatu i požalio mu se. On mi je, doduše, dao dugačko objašnjenje, ali je odlučno odbio da učini ma šta od onog što sam zahtevao, jer tobože niko nema uticaja na zakazivanje rasprave, a da u podnesku traži to - kao što sam ja zahtevao - bilo bi prosto nečuveno i upropastilo bi i mene i njega. Pomislio sam: ono što ovaj advokat neće ili ne može, hteće i moći će neko drugi. I eto, tako sam potražio druge advokate. Da odmah unapred kažem: nijedan od njih nije tražio niti uspeo da se zakaže glavna rasprava. To je, naravno, s jednim izuzetkom o kome ću još govoriti, stvarno nemoguće i u tom pogledu me advokat, dakle, nije pre-vario; no u svemu ostalom ja nisam žalio što sam se obratio i drugim advokatima. Vi ste verovatno čuli i od dr Hulda štošta o budžaklijskim advokatima. On ih je sigurno predstavio kao ljude prezrene, a oni to stvarno i jesu. No kad god o njima govori i sravnjuje ih sa sobom i svojim kolegama, uvek mu se potkrade jedna mala greška na koju hoću samo uzgred da vam skrenem pažnju. On onda, za razliku od budžaklijskih, naziva

advokate iz svog kruga 'velikim advokatima'. To je pogrešno. Naravno da svaki može nazvati sebe 've-likim' ako mu je volja, ali u ovom slučaju jedino merilo su sudski običaji. Po njima postoje, naime, pored budžaklijskih, još i mali i veliki advokati. I, eto, ovaj advokat i njegove kolege su samo mali advokati, dok veliki advokati, o kojima sam samo čuo a koje nikada nisam video, po rangu su daleko više iznad malih advokata nego ovi iznad prezrenih budžaklijskih advokata." „Veliki advokati?" upita K. „A ko su oni? - Kako se dolazi do njih?" „Dakle, vi o njima još niste čuli", reče trgovac. „Teško da ima optuženog koji se, čuvši za njih, nije zanosio neko vreme njima. Bolje da ne padnete u tu grešku. Ko su ti veliki advokati meni nije poznato, a do njih se, kako izgleda, uopšte ne može ni doći. Ja ne znam ni za jedan slučaj o kome bi se sa sigurnošću moglo reći da su oni intervenisali. Oni ponekog i brane, ali ovo čovek ne postiže po svojoj želji, jer oni brane samo onoga koga hoće da brane. No stvar za koju se oni zauzimaju morala je već da pređe delokrug nižeg suda. Međutim, bolje je ne misliti na njih, jer inače razgovori s drugim advokatima, njihovi saveti i njihova pomoć mogu izgledati tako odvratni i jalovi da čoveku dođe, kao što se i meni dešavalo, da sve pusti k vragu, da legne u krevet i da ne čuje više ni o čemu. Ali ovo je, naravno, najgluplje, a uz to čovek ni u krevetu ne bi imao dugo mira." „I vi, dakle, niste mislili tada na velike advokate?" upita K. „Nisam dugo", odvrati trgovac i opet se nasmeši, „nažalost, čovek ih ne može potpuno zaboraviti, a naročito je noć podesna za takve misli. Ali tada sam želeo neposredne uspehe i zato sam otišao budžaklijskim advokatima."

„Pazi ti njih kako sede jedan do drugog!" uzviknu Leni koja je, vrativši se s tacnom, zastala na vratima. I zaista su sedeli toliko blizu jedan drugog da bi i pri

najmanjem okretu udarili glavom o glavu, a trgovac koji se pored svog malog rasta još i zgrbio primorao je K.-a da se takode duboko nagne da bi mogao sve da čuje. „Još jedan časak!“ doviknu K. Leni kako bi ih pustila na miru, a zatim stade nestrpljivo da trza rukom koju je još držao na trgovčevoj ruci. „Želeo je da mu pričam o svom procesu“, reče trgovac Leni. „Pričaj samo, pričaj“, reče ova. Govorila je s trgovcem nežno ali s visine, što se K.-u nije svidelo. Kao što je sada video, taj čovek je ipak imao izvesnu vrednost, imao je bar iskustva koja je umeo lepo da saopšti. Leni je verovatno imala pogrešan sud o njemu. Ljutito je posmatrao kako je Leni uzela sada trgovcu sveću koju je ovaj sve vreme držao, a zatim mu obrisala ruku keceljom i klekla kraj njega da izgrebe ono malo voska što mu je sa sveće kanulo na čakšire. „Hteli ste da mi pričate o budžaklijskim advokatima“, reče K. odgurnuvši bez reči Leninu ruku. „Ta šta ti je?“ upita Leni, zamahnu blago na K.-apaproduži svoj posao. „Da, o budžaklijskim advokatima“, reče trgovac i rukom pređe preko čela kao da razmišlja. K. htjede da mu pomogne te reče: „Hteli ste da imate neposredne uspehe i otišli ste zato budžaklijskim advokatima.“ „Tačno“, reče trgovac, ali ne produži. „Možda neće pred Leni da govori o tome“, pomisli K. i mada je goreo od nestrpljenja da čuje ono dalje, savladao se i nije više navaljivao. „Jesi li me prijavila?“ upita K. Leni. „Naravno“, reče ona, „on te čeka. Ostavi sad Bloka, s njim možeš i kasnije da razgovaraš, on ionako ostaje tu.“ K. je još oklevao. „Vi ostajete tu?“ upita trgovca. Hteo je da čuje odgovor iz njegovih usta, jer mu je bilo mrsko da Leni govori o trgovcu kao o nekom ko je odsutan. Danas je u duši bio kivan na Leni. I opet samo Leni odgovori: „On tu često spava.“ „Tu spava?“ uzviknu K. Mislio je da će ga trgovac čekati tu dok on na brzu ruku završi razgovor

s advokatom, a onda će zajedno otići i sve temeljno i na miru pretresti. „Da“, reče Leni. „Ne može svako da uđe advokatu u koje bilo vreme kao ti, Jozefe. Izgleda da te to nimalo ne čudi što te advokat i pored svoje bolesti prima i u jedanaest sati noću. Ti smatraš da je ono što tvoji prijatelji čine za tebe nešto što se po sebi razume. Pa dobro, tvoji prijatelji, ili bar ja, činimo to rado. Ja neću nikakvu drugu zahvalnost, a i ne treba mi nego da me ti voliš.“ „Tebe da volim?“ pomisli u prvom trenutku K. i tek onda mu prođe kroz glavu: „Pa da, volim je.“ Pa ipak reče, prelazeći preko svega drugog: „On me prima zato što sam njegov klijent, a ako bi i za to bila potrebna tuđa pomoć, onda ne bi bilo kraja moljakanju i zahvaljivanju.“ „Kako je zao danas, zar ne?“ upita Leni trgovca. „Sad sam ja onaj odsutni“, pomisli K. i umalo se nije naljutio na trgovca kada ovaj, ugledajući se na Leninu neučtivost, reče: „Advokat ga prima i iz drugih razloga. Naime, njegov slučaj je zanimljiviji od mog. A sem toga njegov proces je još u početnom stadiju, te verovatno nije toliko ni zapetljan, pa se advokat još rado bavi njime. Kasnije će to biti drukčije.“ „Da, da“, reče Leni i s osmehom pogleda u trgovca, „brblja koješta!“ „Znaš“, tu se obrati K.-u, „njemu ne smeš ništa da veruješ. Koliko je mio toliko je brbljiv. Možda ga advokat i zbog toga ne trpi. U svakom slučaju on ga prima samo kada je dobro raspoložen. Uložila sam već mnogo truda da ovo izmenim, ali to je nemoguće. Zamisli samo, ponekad prijavim ja Bloka a on ga primi tek trećeg dana. A ako se Blok u vreme kada ga advokat pozove ne zatekne tu, onda je stvar propala pa moram ponovo da ga prijavim. Eto, zato sam dozvolila Bloku da ovde spava, jer dešavalo se već da advokat noću zazvoni po njega. I tako je sad Blok i noću u pripravnosti. Doduše, dešava se i to da advokat, ispostavi

li se da je Blok tu, opozove svoj nalog da ga uvedem." K. upitno pogleda u trgovca. Ovaj klimnu glavom i reče iskreno, onako kao što je ranije razgovarao s K.-om, a možda se i snebivao, jer ga je bilo stid: „Da, čovek kasnije veoma zavisi od svog advokata." „On se samo tobože žali", reče Leni. „Ovde on vrlo rado spava, kao što mi je već često priznao." Ona se uputi jednim malim vratima i otvori ih. „Hoćeš li da vidiš njegovu spavaću sobu?" upita ona. K. priđe i sa praga pogleda u nisku prostoriju bez prozora koju je celu zauzimao jedan uzan krevet. Na njega se čovek morao popeti preko krevetske noge. Do uzglavlja nalazilo se u zidu udubljenje u kome behu brižljivo poređani sveća, mastionica s perom i jedan svežanj hartije, verovatno spisi sa procesa. „Zar vi spavate u devojačkoj sobi?" upita K. i okrenu se opet trgovcu. „Leni mi je ustupila", odgovori trgovac, „to je vrlo zgodno." K. se zagleda u njega; prvi utisak koji je o trgovcu dobio bio je možda ipak tačan; doduše, imao je iskustva, jer je njegov proces već dugo trajao, ali ta je iskustva skupo platio. Odjednom K. nije više mogao da podnese prisustvo trgovca. „Odvedi ga na spavanje!" doviknu on Leni, koja kao da ga uopšte nije razumela. A on sam htede da ode advokatu i da se otkazivanjem oslobodi ne samo advokata već i Leni i trgovca. No nije još stigao ni do vrata, a trgovac ga tiho zovnu: „Gospodine prokuristo!" K. se ljutito okrete. „Zaboravili ste na svoje obećanje", reče trgovac i molećivo se ispruži sa svoje stolice prema K.-u. „Hteli ste još da mi kažete jednu tajnu." „Stvarno", reče K. i baci letimičan pogled i na Leni, koja ga je pažljivo posmatrala. „Čujte, dakle: to, u stvari, nije više ni tajna. Idem sad advokatu da mu otkážem." „On mu otkazuje!" uzviknu trgovac, skoči sa stolice i s podignutim rukama stade da trči po kuhinji. Neprestano je vikao: „On otkazuje

advokatu!" Leni smesta htjede da jurne na K.-a, ali joj trgovac prepreči put, zbog čega ga ona udari pesnicama. Još uvek stisnutih pesnica pojuri za K.-om, no on već beše odmakao. Bio je već ušao u advokatovu sobu kada ga je Leni sustigla. Umalo nije i vrata zatvorio, no Leni, koja ih nogom zadrža, uhvati ga za ruku i htjede da ga povuče natrag. Ali on je tako snažno stisnu za zglovak ruke da ona uzdahnu i pusti ga. Nije se usudila da odmah uđe u sobu, a K., međutim, ključem zabravi vrata. „Već vas vrlo dugo čekam“, reče advokat iz kreveta, metnu na noćni stočić jedan spis koji je čitao pri sveći i stavi naočare kroz koje oštro pogleda u K.-a. Umesto da se izvini K. reče: „Brzo ću otići.“ Advokat ne pridade važnost K.-ovoj primedbi, pošto ona i nije bila neko izvinjenje, već reče: „Ubuduće vas neću više primati ovako kasno.“ „To odgovara i mojoj želji“, reče K. Advokat ga upitno pogleda. „Seditel!“ reče. „Ako tako želite“, reče K., privuče stolicu kraj noćnog stočića i sede. „Čini mi se da ste zaključali vrata“, reče advokat. „Da“, reče K., „zbog Leni.“ Nije hteo nikoga da šteti. Ali advokat upita: „Je li opet bila nametljiva?“ „Nametljiva?“ upita K. „Da“, reče advokat i prsnu u smeh, na šta dobi napad kašlja, i kad ga ovaj prođe, udari ponovo u smeh. „Vi ste svakako već primetili njenu nametljivost?“ upita K.-a i kucnu ga po ruci koju ovaj u svojoj rasejanosti beše naslonio o noćni stočić pa je sad brzo povuče. „Vi ne pridajete tome mnogo važnosti“, reče advokat pošto je K. ćutao, „utoliko bolje. Inače bih morao možda da vam se izvinim. To je jedna od Leninih nastranosti koju sam joj inače davno oprostio i o kojoj ne bih ni govorio da niste baš sada zaključali vrata. Ta nastranost -istina, vama ne bi ni bilo potrebno da to objašnjavam, no pošto me vi gledate tako čudno, ja to ipak činim - ta nastranost sastoji se u tome što Leni nalazi da su

skoro svi optuženi lepi. Ona se svima kači o vrat, sve voli, doduše, izgleda da i nju svi vole; da bi me zabavila ona mi katkad priča o tome ako joj ja dozvolim. Ja se svemu tome ne čudim tako kao što se, izgleda, vi čudite. Ako čovek ima za ovo dobro oko, on će naći da su optuženi često zaista lepi. To je, svakako, čudno, i rekao bih prirodno-naučna pojava. Kao posledica optužbe, naravno, ne dolazi do neke izrazite, jasne promene spoljašnjosti. Ali, za razliku od drugih sudskih stvari, ovde optuženi većinom ostaju pri svom uobičajenom načinu života, pa ako imaju dobrog advokata koji se za njih stara, proces im nije na smetnji. Pa ipak su oni koji u tome imaju iskustva u stanju da u gomili ljudi prepoznaju optužene, svakog ponaosob. Po čemu - upitaćete. Moj odgovor vas neće zadovoljiti. Optuženi su, eto, najlepší. No ne čini ih lepim krivica, jer - bar ja kao advokat moram tako da kažem - nisu svi ni krivi, a ne čini ih lepim ni pravedna kazna, jer svi se i ne kažnjavaju, dakle uzrok može biti samo u postupku protiv njih koji im na neki način utisne svoj žig. Naravno da među lepima ima i naročito lepih. No lepi su svi, pa čak i taj bedni crvić Blok."

Kada je advokat završio, K. je bio potpuno pribran, pa je kod poslednjih reči počeo i snažno da klima glavom, potvrđujući sebi samom davnašnje svoje mišljenje da advokat, kao i obično, ćaskanjem koje ne spada uz stvar hoće da ga rastroji i odvрати mu pažnju od glavnog pitanja - da li je učinio što u K.-ovoj stvari. Advokat je, verovatno, primetio da K. ovog puta pruži otpor više nego inače, jer zaneme pružajući K.-u priliku da sam govori. No pošto je K. ćutao, on upita: „Jeste li danas došli k meni s nekom određenom namerom?" „Da", reče K. i rukom zakloni malo sveću da bi bolje video advokata, „hteo sam vam reći da vam s

današnjim danom oduzimam zastupanje." „Jesam li vas dobro razumeo?" upita advokat, napola se uspravi u krevetu i nalakti se jednom rukom na jastuk. „Pretpostavljam da jeste", reče K. sedeći uspravno kao da vrebalo. „Pa dobro, možemo govoriti i o tom planu", reče advokat posle kraće pauze. „Nije to više plan", primeti K. „Može biti", reče advokat, „ali mi ipak nećemo da prenađimo." Upotrebio je reč „mi" kao da nema nameru da pusti K.-a i kao da Źeli da ostane bar njegov savetodavac ako već ne može da bude njegov zastupnik. „Nije prenađeno", reče K. i polako se diŹe pa stade iza svoje stolice, „dobro sam razmislio i možda isuviše dugo. Odluka je konačna." „Onda mi dozvolite samo još nekoliko reči", reče advokat, odgurnu perinu i sede na ivicu kreveta. Njegove gole noge pokrivene sedim maljama drhtale su od hladnoće. On zamoli K.-a da mu sa kanabeta doda jedno ćebe. K. donese ćebe i reče: „Vi se sasvim nepotrebno izlaŹete nazebu." „Stvar je isuviše vaŹna", reče advokat umotavajući najpre gornji deo tela perinom a zatim noge ćebetom. „Vaš ujak je moj prijatelj, a i vas sam tokom vremena zavoleo. Ja vam to otvoreno priznajem. Ne stidim se toga." Te plaćevne reči staroga ćoveka nisu bile nimalo po volji K.-u, jer su zahtevale od njega duŹe objašnjenje, koje je on Źeleo da izbegne. S druge strane, one su ga, kao što je otvoreno priznao sebi, dovodile u zabunu, iako nisu mogle da spreće njegovu odluku. „Hvala vam na vašim prijateljskim osećanjima", reče on, „ja priznajem da ste se za moju stvar zauzeli koliko god ste mogli i koliko vam se činilo korisno po mene. Međutim, ja sam u poslednje vreme ipak stekao ubeđenje da to nije dovoljno. Ja, naravno, nikada neću pokušati da vas, toliko starijeg i iskusnijeg ćoveka, ubedim u ono što ja mislim; a ako sam to kadgod i pokušao, oprostite mi, no stvar je, kao

što ste i sami rekli, isuviše važna i zato ja, po mom uverenju, potrebno da se za proces mnogo više uradi nego što je dosad urađeno." „Ja vas razumem", reče advokat. „Vi ste nestrpljivi." „Ja nisam nestrpljiv", reče K. malo ljutito i prestade da meri toliko svoje reči. „Vi ste verovatno primetili i pri mojoj prvoj poseti, kada sam ono sa ujakom došao k vama, da nisam mnogo hajao za proces. Ja sam ga čak i potpuno zaboravljao ako me nisu prisilili da na njega mislim. No moj ujak je uporno navaljivao da vama predam zastupanje i ja sam to uradio da bih mu učinio po volji. I, eto, čovek bi očekivao da će mi proces biti još manje na teretu nego ranije, jer čovek predaje zastupstvo advokatu da bi bar malo olakšao sebi teret procesa. Ali desilo se baš obratno. Nikada ranije nije mi proces zadavao toliko briga kao otkada me vi zastupate. Dok sam bio sam, ja u svojoj stvari ništa nisam preduzimao, no proces mi gotovo nije zadavao nikakve brige; međutim, sada sam imao zastupnika i svi uslovi bili su tu da se nešto desi. Ja sam neprestano i sa sve većim nestrpljenjem očekivao od vas da se zauzmete, ali do toga nije došlo. Doduše, vi ste mi o sudu davali razna obaveštenja koja ja možda ne bih dobio ni od koga drugog. Ali meni to nije dovoljno sada kada me proces takoreći podmuklo sve više ugrožava." K. je odgurnuo stolicu i stajao uspravno, držeći ruke u džepovima od kaputa. „Od izvesnog trenutka u praksi", reče advokat polako i mirno, „ne događa se više ništa bitno novo. Koliko clijenata je u sličnoj fazi procesa stajalo preda mnom i govorilo slično kao vi!" „Onda su", reče K, „svi ti slični clijenti imali isto tako pravo kao i ja. To uošte ne pobija moje reči." „Ja time nisam ni mislio da pobijam vaše reči", reče advokat, „ali hteo sam još da dodam da sam od vas očekivao više razboritosti nego kod drugih, pogotovo što sam vama

mnogo više dao prilike da zavirite u sudstvo i u moj rad nego drugim klijentima. A sada vidim da i pored svega toga nemate dovoljno poverenja u mene. To mi, vidite, teško pada." Kako se advokat ponižavao pred K.-om, ne vodeći uopšte računa o staleškoj časti koja je baš u ovom pogledu najosetljivija. A zašto je to činio? On je, po svemu sudeći, imao razvijenu praksu a uz to je bio i bogat čovek te mu je, u stvari, moglo biti svejedno hoće li izgubiti zaradu ili jednog klijenta. Sem toga, bio je i bolešljiv, pa bi mu dobro došlo da se rastereti. Pa ipak se tako grčevito držao K.-a. Zašto? Da li zato što je žalio ujaka ili je zbilja smatrao K.-ov proces za nešto vanredno, te se nadao da će podići sebi ugled ili kod K.-a ili - a ni tu mogućnost ne treba nikad isključiti - kod prijatelja u sudu? Po njemu se ništa nije moglo videti ma koliko da je K. bezobzirno upiljio u njega. Čovek bi gotovo poverovao da je advokat namerno napravio bezizrazno lice, očekujući dejstvo svojih reči. No on je, očigledno, protumačio K.-ovo ćutanje veoma povoljno za sebe, jer je produžio: „Vi ste sigurno приметšt da ja, istina, imam veliku kancelariju, ali ne držim pomoćnu radnu snagu. Ranije je to bilo drukčije. Bilo je vremena kada je nekoliko mladih pravnika radilo za mene, a eto danas radim ja sam. U zrok leži delom u promeni moje prakse, jer sam se sve više ograničavao na pravne stvari vŕŕpe vrste, a delom u sve većem iskustvu koje sam stekao u ovim pravnim stvarima. I uvideo sam da taj posao ne smem nikome prepustiti ako neću da se ogreŕŕim o svoje klijente i o zadatak koji sam preuzeo. No ta odluka da sam obavljam posao imala je, naravno, svojih posledica: morao sam da odbijem skoro sve molbe u pogledu zastupanja i odazivao sam se samo onima koji su mi naročito leŕŕali na srcu, ali, eto, ima dosta bednika, čak i u neposrednoj blizini, koji polete za svakom

mrvicom koju ja bacim. A, sem toga, ja sam se i razboleo od prevelikog napora. Pa ipak, ne kajem se zbog svoje odluke. Možda je trebalo da odbijem i više klijenata nego što sam učinio, no to što sam se svim silama zalagao za preuzete procese pokazalo se kao preko potrebno i nagrađeno je uspehom. Jednom sam u nekom spisu pročitao vrlo lepo izraženu razliku koja postoji između zastupanja u običnim i zastupanja u ovim pravnim stvarima. Tamo je stajalo: advokat vodi svog klijenta po niti konca do presude, a drugi podiže odmah svog klijenta na ramena i tako ga nosi sve do presude pa i izvan nje. Tako je to. Ali ono što sam rekao da se nikada ne kajem zbog tog velikog posla nije sasvim tačno. Kada mi se, kao u vašem slučaju, potpuno odrekne priznanje, onda se, vidite, gotovo i kajem." Kod K.-a su ove reči više izazvale nestrpljenje nego što su ga ubedile. Činilo mu se da po advokatovom tonu naslućuje šta ga čeka ako popusti. I opet bi počela tešenja, uveravanja da podnesak napreduje, da se raspoloženje sudskih činovnika popravilo, ali isto tako i predočavanja velikih teškoća koje stoje na putu - ukratko advokat bi sve one poznate i već ogavne stvari izvadio iza pojasa da bi zavarao K.-a maglovitim nadama i mučio ga neodređenim pretnjama. Tome treba jednom za svagda učiniti kraj. Zato K. upita: „Šta ćete preduzeti u mojoj stvari ako me i dalje budete zastupali?" Advokat se povinova čak i tom uvredljivom pitanju i odgovori: „Produžiću ono što sam za vas već preduzeo." „Eto, znao sam", reče K., „a sada je svaka dalja reč izlišna." „Ja još neću pokušati", reče advokat, kao da se ono što uzbuđuje K.-a dešava ne K.-u već - njemu. „Ja, naime, naslućujem da vas je ne samo na pogrešan sud o mojoj pravnoj pomoći, već i na vaše držanje uopšte, navela okolnost što se sa vama, iako ste optuženi, postupa isuviše dobro ili, tačnije

rečeno, nehatno, na izgled nehatno. I ovo poslednje ima svoj razlog; često je bolje biti u lancima nego slobodan. No ja bih ipak hteo da vam pokažem kako se postupa sa drugim optuženima. Možda ćete onda umeti da izvučete odatle pouku. Eto, pozvaću sada Bloka, otvorite vrata i sedite tu pored noćnog stočića!" „Vrlo rado", reče K. i učini ono što je advokat tražio od njega; uvek je bio spreman da nešto nauči. Ali da ne bi bio u neizvesnosti, on za svaki slučaj još upita: „No vi ste primili na znanje da vam ja oduzimam zastupanje?" „Da", reče advokat, „ali tu odluku možete još danas povući." I pošto se ponovo zavalio u postelju, povuče perinu do brade i okrenu se zidu. Onda zazvoni.

Skoro istovremeno sa zvukom zvonca pojavi se Leni, trudeći se da očima brzo dokuči šta se desilo: činjenica da K. mirno sedi pored advokatovog kreveta malo je umiri. Smešeći se klimnu glavom K.-u, koji ju je ukočeno gledao. „Dovedi Bloka", reče advokat. Ali umesto da ga dovede, ona iziđe pred vrata i viknu: „Blok! K. advokatu!" i na to se zavuče iza K.-ove stolice, verovatno zato što je advokat bio okrenut zidu ne brinući se nizašta. Odsada nije davala mira K.-u. Čas se naginjala preko naslona stolice i provlačila mu ruke kroz kosu, mada vrlo nežno i obazrivo, a čas ga je milovala po obrazu. K. najzad pokuša da je u tome spreči i uhvati je za ruku koju mu ona posle kratkog opiranja pusti.

Blok je smesta došao na poziv, ali se zaustavio pred vratima kao razmišljajući treba li da uđe. Podigao je obrve i nagnuo glavu kao da osluškuje hoće li se ponoviti zapovest da uđe advokatu. K. je mogao da ga podstrekne da stupi unutra, ali beše odlučio da definitivno prekine ne samo s advokatom već i sa svim onim što je tu u stanu, i zato se ne pomače. I Leni je

ćutala. Blok primeti da ga bar niko ne tera i uđe na vrhovima prstiju, unezverena lica, stisnuvši grčevito ruke na leđima. Vrata je ostavio otvorena da bi se za svaki slučaj mogao još povući. K.-a nije ni pogledao. Oči su mu neprestano bile uprte u perinu ispod koje se advokat nije ni video, pošto se beše pribio uza zid. Ali sad se ču njegov glas: „Je li Blok tu?" upita. To pitanje zadalo je Bloku, koji već beše zašao duboko u sobu, takoreći Udarac u prsa a zatim u leđa. On se povede, zastade i duboko naklonjen reče: „Na usluzi." „Šta hoćeš", upita advokat. „Dolaziš u nezgodan čas." „Zar nisam bio pozvan?" upita Blok više sebe samog nego advokata, zaštititi se rukama i beše spreman da pobjegne. „Jesi", reče advokat, „pa ipak dolaziš u nezgodan čas." Poćuta malo i dodade: „Ti uvek dolaziš u nezgodan čas." Otkako je advokat progovorio Blok nije više gledao u postelju, već je ukoćeno gledao nekuda u ugao i samo slušao kao da je toliko zasenjen izgledom govornika da ga ne može podneti. Ali i slušati je bilo teško, jer advokat je govorio licem k zidu, tiho i brzo. „Hoćete li da odem?" upita Blok. „Pa kad si već tu", reče advokat, „a ti ostani!" Čovek bi pomislio da advokat nije ispunio Blokovu želju nego pripretio batinama, jer sada Blok stvarno počeo da drhti. „Juče sam bio", reče advokat, „kod trećeg sudije, moga prijatelja, i oprezno sam skrenuo razgovor na tebe. Hoćeš li da znaš šta je rekao?" „O, molim vas", reče Blok. I pošto advokat nije odmah odgovorio, Blok ponovi svoju molbu i saže se kao da će kleknuti. Ali sada K. viknu na njega: „Šta to radiš?" I kako ga Leni htede zadržati da ne vikne, on je uhvati i za drugu ruku. Držao ju je čvrsto ali ne stiskom ljubavi, a ona je često uzdisala pokušavajući da izvuče ruke. Ali za K.-ov uzvik bio je kažnjen Blok. jer ga advokat upita: „A ko je tvoj advokat?" „Vi", reče

Blok. „A sem mene?“ upita advokat. „Niko sem vas“, odgovori Blok. „Onda i ne slušaj nikog drugog“, reče Jokat. Blok je to potpuno priznavao i ljutito je stao
la premerava K.-a, žestoko vrteći na njega glavom.

[reneseno u reči ovo držanje pretvorilo bi se u grube psovke. I s tim čovekom K. je hteo prijateljski da razgovara o svojoj stvari! „Neću ti više smetati“, reče K. zavalivši se na stolicu. „Klekni ili puzi na trbuhu, radi što ti je volja. Ne tiče me se.“ No Blok je imao osećanje časti, bar u odnosu na K.-a, jer mu se uputi zamahnutih pesnica i uzviknu samo toliko koliko se usuđivao u advokatovom prisustvu: „Ne smete tako da razgovarate sa mnom. To nije dozvoljeno. Zašto me vređate? I to još ovde, pred gospodinom advokatom, koji nas obojicu, i mene i vas, trpi samo iz sažaljenja! Vi niste ništa bolji od mene, jer i vi ste optuženi, i protiv vas se vodi proces. A ako ste i pored toga još gospodin, onda sam i ja isti takav gospodin, akoneiveći. Želimdametakoioslovljavate, i to baš vi. No ako smatrate da ste u boljem položaju stoga što možete ovde da sedite i mirno slušate, dok ja, kao što ste se izrazili, puzim na trbuhu, onda ću vas podsetiti na staru sudsku izreku: za sumnjivog je bolje da se kreće nego da sedi s mirom, jer onaj koji sedi može se uvek, a da i ne zna, zateći na tasu terazija gde ga mere zajedno s gresima.“ K. ne reče ništa. Ukočeno je posmatrao tog spletenog čoveka. Kako li se menjao samo u roku od jednog sata! Je li ga proces bacao tamo-amo, ne dajući mu da uoči ko mu je prijatelj a ko neprijatelj? Zar ne vidi da ga advokat namerno ponižava i da ovoga puta ide samo za tim da se pred K.-om prsi svojom moći da bi time možda i K.-a potčinio sebi? No ako Blok nije u stanju ovo da uoči, ili ako se baš toliko plaši advokata da mu to saznanje ništa ne pomaže, otkud mu onda toliko lukavstva ili toliko smelosti da vara

advokata i krije pred njim da je uzeo i druge advokate? I kako se usudio da napadne K.-a kad je mogao smesta odati njegovu tajnu? Ali on se usudio da učini i više; prišao je advokatovom krevetu i stao i tu da se žali na K.-a! „Gospodine advokate“, reče on, „jeste li čuli kako je ovaj čovek razgovarao sa mnom? U njegovom se procesu još i sati mogu izbrojati, a on već hoće da daje pouke meni, čoveku protiv koga se već pet godina vodi proces. On me čak i ruži. Ništa ne zna a ruži mene koji sam, koliko su moje slabe snage dozvolile, dobro proučio šta su pristojnosti, dužnost i sudski običaji.“ „Šta te se tiču drugi“, reče advokat. „Čini ono što misliš da je ispravno.“ „Svakako“, reče Blok kao da želi sam sebi da ulije hrabrost i, brzo bacivši pogled u stranu, kleknu uz sam krevet. „Ja već klečim, advokate moj“, reče on. Ali advokat je ćutao. Blok je jednom rukom obazrivo gladio perinu. U tišini koja je sad zavládala Leni, oslobodivši se K.-ovih ruku, reče: „Ti mi zadaješ bol. Pusti me. Idem Bloku.“ Na to se uputi onamo i sede na ivicu postelje. Blok se veoma obradova njenom dolasku i dade joj živahno ali nemo znak da se zauzme za njega kod advokata. Očigledno mu je advokatovo saopštenje bilo hitno potrebno, ali možda samo zato da bi ga njegovi ostali advokati mogli iskoristiti. Leni je verovatno vrlo dobro znala kako treba podići advokatu, te pokaza na advokatovu ruku skupivši usne kao za poljubac. Blok odmah izvede poljubac i na Lenin podstrek ponovi ga još dva puta. Ali advokat je i dalje ćutao. Tada se Leni saže nad advokatom - pri tom savijanju ocrtao se njen lepi stas - i, nadnevši mu se nad lice, pomilova ga po dugoj beloј kosi. To ga na kraju ipak prisili na odgovor. „Kolebam se da mu to saogaptim“, reče advokat. Videlo se da malo vrti glavom, možda zato da bi bolje osetio Leninu ruku. Blok je slušao oborene glave kao da slušanjem

krši neku zapovest. „A zašto se kolebaš?" upita Leni. K. je imao utisak da čuje unapred uvežban dijalog koji se već često ponavljao i često će se ponavljati, a koji samo za Bloka nije mogao izgubiti novinu. „Kako se danas vladao?" upita advokat umesto da da odgovor. Pre nego što se izjasnila Leni pogleda dole u Bloka. Posmatrala ga je jedan časak kako pruža ruke prema njoj molećivo ih trljajući. Najzad ona klimnu glavom ozbiljno, okrenu se advokatu i reče: „Bio je miran i vredan." Jedan stari trgovac, čovek duge brade, preklinjao je mladu devojkicu da da o njemu povoljnu ocenu. Pa iako je pri tom možda imao zadnjih misli, ništa ga u očima bližnjeg nije moglo opravdati. K. nije shvatao kako je advokat mogao pomisliti da će ga pridobiti takvim pozorištem. Ako ne ranije a ono ovom scenom svakako bi uspeo da otera K.-a. On je skoro ponižavao gledaoca. I tako je taj advokatov metod, kome K. srećom nije bio suviše dugo izložen, imao za posledicu da je klijent najzad zaboravio na ceo svet, nadajući se da će samo tim krivim putem izgurati do kraja procesa. To nije više bio klijent, to je bio advokatov pas. Da mu je ovaj zapovedio da se uvuče pod krevet kao u pseću kućicu i da odande laje, on bi i to uradio drage volje. I kao da je K. dobio nalog da dobro upamti sve što se ovde govori da bi posle prijavio to na višem mestu i podneo izveštaj, on je slušao kritički i s visine. „Šta je radio čitavog dana?" upita advokat. „Da mi ne bi smetao pri radu", reče Leni, „ja sam ga zaključala u devojačku sobu, gde on obično i boravi. Kroz rupu sam tu i tamo kontrolisala šta radi. Sve vreme je klečao na krevetu, raširio je na dasku od prozora spise koje si mu posudio i čitao ih je. Na mene je to učinilo dobar utisak, jer prozor gleda u odupšo okno i ne daje skoro nikakvu svetlost. No kako je Blok i pored toga čitao, videla sam koliko je

poslušan." „Milo mi je što to čujem", primeti advokat. „Ali, je li čitao s razumevanjem?" Blok je za vreme ovog razgovora neprestano micao usnama, očigledno formulišući odgovore koje je od Leni očekivao. „Na to, naravno", reče Leni, „ne mogu da dam siguran odgovor. No videla sam da je marljivo čitao. On je celog dana čitao jednu istu stranu šetajući prstom duž redova. Kad god sam pogledala unutra, on je uzdisao kao da mu čitanje zadaje mnogo muke. Verovatno su spisi koje si mu pozajmio teško razumljivi." „Da", reče advokat, „svakako. Ja ne verujem da je on išta od toga razumeo. Iz njih je trebalo da dobije bar približnu sliku o teškoj borbi koju ja vodim braneći njega. A za koga vodim tu tešku borbu? Za - gotovo je smešno i izgovoriti - za Bloka. A šta ovo znači - neka se isto tako potrudi da shvati. Je li neprestano proučavao spise?" „Skoro neprestano", odgovori Leni. „Samo jednom me je zamolio da mu donesem vodu za piće. A onda sam mu kroz otvor proturila čašu. U osam časova sam ga najzad pustila napolje da bih mu dala malo hrane." Blok iskosa baci pogled na K.-a, kao da o njemu pričaju nešto vrlo pohvalno što i na K.-a mora napraviti utisak. Izgledao je sad pun nade, kretao se slobodnije i pomerao se na kolenima tamo-amo. Utoliko je upadljivije bilo kako je pretrnuo pri idućim advokatovim rečima: „Ti ga hvališ", reče advokat, „ali baš zbog toga mi je teško da govorim. Sudija se, naime, nepovoljno izrazio kako o Bloku tako i o njegovom procesu." „Nepovoljno?" upita Leni. „Kako je to moguće?" Blok je pogleda s toliko iščekivanja kao da je smatrao sposobnom da sada i te davno izrečene sudijine reči preinači u njegovu korist. „Nepovoljno", reče advokat. „Čak mu je bilo neprijatno kada sam počeo da govorim o Bloku. 'Ne govorite mi o Bloku', rekao je. Pa on je moj klijent", odgovorim mu ja. 'Vas

zloupotrebljavaju', reče mi on na to. 'Ja smatram da njegova stvar nije izgubljena', odvratim mu ja. 'Đas zloupotrebljavaju', opet će on. *Ja to ne mislim', rekoš ja. 'Blok je u ovom procesu vredan i stalno prati ;voju stvar. On se takoreći preselio k meni da bi o ;vemu bio obavešten. Takva revnost je retka. Istina, š nije prijatan čovek, ima ružno ophođenje i prljav je, što se tiče procesa on je besprekoran. Tekao sam

Jsprekoran, jer sam namerno preterao'. Na to mi on >eče: 'Blok je samo lukav. On je stekao mnogo iskustva ume da odugovlači proces. Ali njegovo neznanje još je Jeće od njegovog lukavstva. Šta bi on rekao kad bi ;aznao da njegov proces još nije ni počeo, kad bi mu rekli da još ni zvonce nije objavilo početak njegovog procesa'. „Budite mirni, Blok", reče advokat, jer je Blok baš počeo da se diže na drhtavim kolenima, očevidno u nameri da zamoli za objašnjenje. Advokat se sad prvi put opširnije obratio Bloku. Umornim očima gledao je pola u neku neodređenu tačku a pola dole u Bloka koji se pod ovim pogledom opet spustio na kolena. „Ta sudijina izjava nema za tebe nikakvog značaja", reče advokat. „Ne plaši se pri svakoj reči. Ako se to ponovi, onda ti neću više reći ni slovca. Čovek i ne počne još rečenicu, a ti ga već pogledaš tako kao da ćeš sad čuti konačnu presudu. Treba da te je stid pred mojim klijentom. Time si uzdrmao poverenje koje on u mene ima. I šta bi ti hteo? Eto živ si, i još si pod mojom zaštitom. Glupi strah! Negde si ti pročitao da konačna presuda ponekad dolazi neočekivano, iz bilo kojih usta, u bilo koje vreme. To je, doduše, uz mnoge ograde. istina, ali isto tako je istina da se gadim tvoga straha i da u njemu vidim nedostatak potrebnog poverenja. Uostalom, šta sam ja rekao? Saopštio sam ti reči jednog sudije. Ti znaš da se razna mišljenja nižu oko postupka tako da u nj ne možeš

proniknuti. Eto, ovaj sudija smatra da proces počinje u drugo vreme nego što ja mislim. To je samo razmimoilaženje u mišljenju i ništa više. Po jednom starom običaju, kad proces stiga do izvesnog stadija, daje se znak zvoncem. Po mišljenju ovog sudije time počinje proces. Ja ti sad ne mogu reći sve što protiv ovog govori, a ti to ne bi ni razumeo, ali neka ti bude dovoljno ako ti kažem da protiv ovoga govore mnoge stvari." Blok je zbunjeno provlačio prste kroz krzno krevetskog prostirača. Iz straha od sudijinog mišljenja on je tu i tamo zaboravljao na svoju poniznost prema advokatu; misleći tada samo na sebe i okrećući sa svih strana sudijine reči. „Blok“, prekorno reče Leni i podiže ga za jaku malo uvis. „Ostavi sad krzno i slušaj šta advokat kaže.“

Ova glavanija dovršena.

Glava deveta

U katedrali

K. je dobio nalog da jednom Italijanu, važnom poslovnom prijatelju banke, koji je prvi put boravio u gradu pokaže neke umetničke spomenike. To je bio nalog koji bi u neko drugo vreme smatrao bez sumnje kao čast, ali sada kada je teškom mukom uspevao da održi svoj ugled u banci, on ga je zlovoljno primio. Svaki sat koji je morao da provede van kancelarije zadavao mu je brige; doduše, on ni blizu nije mogao da iskoristi kancelarijsko vreme onako kao ranije i mnoge časove provodio je trudeći se iz petnih žila da stvori utisak stvarnog rada, ali njegove su brige utoliko bile veće kada nije bio u kancelariji. Tada je zamišljao da vidi zamenika direktora koji je uvek vrebao na njega kako, s vremena na vreme, ulazi u njegovu kancelariju, seda za njegov pisaći sto, pretura po njegovim spisima, prima i odvrća od K.-a stranke s kojima je K. godinama bio takoreći u prijateljstvu, pa otkriva možda i greške koje kao da su sada neprestano, sa hiljadu strana pretile K.-u pri radu a on nije više mogao da ih izbegne. I zato kad bi dobio nalog da ode poslom u grad ili čak na kraći put, pa makar mu time ukazali i čast - takvi nalozi učestali su sasvim slučajno u poslednje vreme - onda se uvek javljala u njemu sumnja nisu li hteli da ga za izvesno vreme udalje iz kancelarije

kako bi ispitali njegov rad ili, ako ništa drugo, ne smatraju li da njegovo prisustvo u kancelariji nije neophodno potrebno. On je većinu tih naloga s lakoćom mogao da odbije, ali se na to nije usuđivao, jer ako je njegova bojazan bila ma i najmanje opravdana, odbijanje bi značilo priznavanje straha. Stoga je takve naloge primao tobož ravnodušno i čak je jednom prilikom pred polazak na naporan dvodnevni put prećutao ozbiljnu prehladu samo da se ne bi izložio opasnosti da ga zadrže od putovanja s obzirom na kišovito jesenje vreme. A kada se sa tog puta vratio s užasnom glavoboljom, saznao je da su ga odredili da idućeg dana prati onog italijanskog poslovnog prijatelja. Došao je u veliko iskušenje da se bar ovoga puta odupre - tim pre što povereni mu zadatak nije imao neposredne veze s poslom, no i izvršenje ove društvene obaveze prema poslovnom prijatelju bilo je, samo po sebi, dovoljno važno. Ono nije bilo važno samo za K.-a, koji je dobro znao da se može održati samo uspehom u radu i da će, ne postigne li to, biti sve uzaludno, pa čak iako mu i sasvim neočekivano pođe za rukom da očara Italijana; nije hteo da se odvoji od posla ni jedan jedini sat, jer strah da ga više neće pustiti da se vrati na dužnost bio je isuviše velik, strah za koji je on dobro znao da je preteran, ali koji ga je ipak mučio. No svakako je u ovom slučaju bilo gotovo nemoguće da pronade bilo kakav pametan izgovor, jer mada njegovo poznavanje italijanskog jezika nije bilo bogzna kako veliko, ono je ipak bilo dovoljno; a od presudne važnosti bila je činjenica što je K. već odranije imao izvesno znanje iz istorije umetnosti, znanje koje su u banci preuveličavali, pošto je K. neko vreme bio član udruženja za čuvanje gradskih umetničkih spomenika, iako iz čisto poslovnih razloga. I, eto, taj Italijan bio je, kako se pričalo, ljubitelj umetnosti, te je

zato bilo potpuno razumljivo što je izbor za njegovog pratioca pao na K.-a.

Toga jutra pljuštala je kiša i besnela oluja kada je K., gnevan na dan koji mu predstoji, došao već u sedam časova u kancelariju da bi završio bar jedan deo posla pre nego što ga poseta otrgne od njega. Bio je veoma umoran, jer je do pola noći čitao jednu italijansku gramatiku da bi se malo pripremio; prozor za kojim je u poslednje vreme tako često sedeo, privlačio ga je više nego pisači sto, ali savladao se i seo da radi. Nažalost, odmah uđe poslužitelj koji javi da ga je poslao gospodin direktor da vidi da li je gospodin prokurista već tu; ako je tu, onda neka bude ljubazan i dođe u sobu za primanje, pošto je gospodin iz Italije već došao. „Evo me odmah“, reče K., pa strpa mali rečnik u džep, stavi pod mišku album gradskih znamenitosti koji je spremio za stranca pa se kroz kancelariju zamenika direktora uputi u direktorovu sobu. Bio je srećan što je tako rano došao u kancelariju i što se odmah mogao staviti naraspolaganje, čemu se verovatno niko nije nadao. Kancelarija zamenika direktora bila je, naravno, još prazna kao usred noći; poslužitelj je verovatno imao nalog da i njega pozove u sobu za primanje, ali u tome nije uspeo. Kada je K. ušao u sobu za primanje, iz dubokih naslonjača podigoše se dva gospodina. Direktor se ljubazno osmehivao i očigledno se veoma obradovao što je K. došao. Odmah ih je predstavio i Italijan je snažno protresao K.-ovu ruku s osmehom, nazvavši nekoga ranoraniocem. K. nije shvatio na koga misli, a sem toga i reč je bila neobična, te je K. tek posle jednog časka pogodio njen smisao. On odgovori sa nekoliko glatkih rečenica koje Italijan s osmehom primi gladeći nervozno rukom svoje pepeljastosive guste brkove. Ovi mu behu očevidno namirisani i čovek je gotovo dolazio

u iskušenje da se približi i omiriše ih. Kada su svi seli i upustili se u kratak uvodni razgovor, K. na svoje nezadovoljstvo primeti da samo delimično razume Italijana. Kada je govorio sasvim mirno, K. ga je skoro potpuno razumeo, no ovo se retko dešavalo, reči su mu mahom tekle kao bujica i on je tresao glavom kao uživajući u tome. Pri takvim izlivima reči on bi se redovno upustio u nekakav dijalekt koji za K.-a nije imao više ničeg italijanskog; međutim, direktor ga je ne samo razumeo već i govorio, a K. je ovo mogao predvideti, jer je Italijan bio rodom iz južne Italije, u kojoj je direktor proveo nekoliko godina. Bilo kako bilo, K. je uvideo da je dobrim delom lišen mogućnosti da se sporazume s Italijanom, jer je i Italijanov francuski jezik bio teško razumljiv, a uz to su i brkovi krili pokrete usana koji bi možda, kad bi se videli, pripomogli da ga čovek bolje razume. K. je predviđao mnoge neprijatnosti i zasada se nije više trudio da razume Italijana - u prisustvu direktora koji ga je tako lako razumevao bio bi to nepotreban napor - pa se ograničio na to da mrzovoljno posmatra Italijana. Ovaj je sedeo zavaljen duboko ali ipak lako u naslonjači, čupkao je, s vremena na vreme, svoj kratki oštro sečeni sako i jednom je podignutim rukama, koje su se meko kretale u zglobovima, pokušao da predstavi nešto što K. nije razumeo, iako nagnut napred nije ispuštao njegove ruke iz očiju. Najzad K.-a, koji je dokono sedeo, prateći samo mehanički, očima, tok razgovora, savlada opet raniji umor i na svoj užas uhvati jednom sebe, srećom još na vreme, kako je u svojoj rasejanosti hteo da ustane, okrene se i iziđe. Naposljetku Italijan pogleda na sat i naglo ustade. Pošto se oprostio od direktora, on pride K.-u tako blizu da je ovaj morao odgurnuti svoju naslonjaču da bi imao gde da stane. Direktor, koji je svakako po K.-

ovim očima video u kakvoj se nevolji našao prema ovom italijanskom jeziku, upleo se u razgovor tako mudro i obazrivo da je izgledalo kao da samo ubacuje savete, a međutim je sasvim ukratko objasnio K.-u sve ono što je Italijan rekao neumorno mu upadajući u reč. K. je od njega saznao da Italijan ima da obavi još neke poslove i da, nažalost, ima uopšte vrlo malo vremena, a nema ni nameru da na brzinu oprtči sve znamenitosti. Naprotiv, rad je da razgleda samo katedralu, no ovu temeljno - naravno samo ako se K. s tim složi, jer on treba da odluči. Neobično ga raduje što će katedralu moći da razgleda u pratnji tako učenog i ljubaznog gospodina - mislio je pri tom na K.-a, koji nije imao nikakvog drugog posla do da prečuje ono što Italijan kaže i da brzo shvati direktorove reči. Zamolio je K.-a da, ukoliko mu vreme odgovara, bude za jedno dva sata, dakle oko deset časova, u katedrali, a on se nada da će i sam u to vreme moći da bude tamo. K. odgovori sa nekoliko prikladnih reči, a Italijan stisnu ruku najpre direktoru, zatim K.-u, pa opet direktoru. A onda se u pratnji obojice uputi vratima još samo napola okrenut njima, iako još nije prestao da govori. K. ostade još neko vreme s direktorom, koji je danas izgledao naročito slabo. Smatrao je da na neki način treba da se izvini K.-u i reče mu - stajali su sada poverljivo primaknuti jedan drugom - da je prvobitno imao nameru da sam pođe s Italijanom. No kasnije je odlučio-bližirazlognijenaveo-dajeboljedapošalje K.-a. Ako K. ne može odmah da razume Italijana, neka ga to ne zbunjuje, jer će se vrlo brzo snaći, a ako ga ne bude dobro razumeo nije ništa strašno, jer Italijanu nije toliko ni važno da ga K. razume. Uostalom, dodao je, K. govori neočekivano dobro italijanski i sigurno će se odlično snaći u ovoj stvari. Nato se oprostio s K.-om. Preostalo vreme K. je iskoristio na to da prepiše

iz rečnika neobičnije izraze koji su mu bili potrebni kao vodiču kroz katedralu. Bio je to veoma dosadan posao, a u međuvremenu poslužitelji su unosili poštu, dolazili su i činovnici s raznim pitanjima i, videći da je K. u poslu, zastajali su kod vrata ne mičući se s mesta dokle god ih K. nije saslušao; zamenik direktora nije propustio da uznemirava K.-a, ulazio je svaki čas unutra, uzimao mu rečnik iz ruke prelistavajući ga onako nasumce, a pri otvaranju vrata ukazivale su se i stranke u polumračnom predsoblju, klanjale se i oklevale u nameri da svrate na sebe pažnju, jer nisu bile sigurne da li ih je K. video - sve se to vrtelo oko K.-a kao oko središta dok je on sakupljao reči koje su mu bile potrebne, prelistavao rečnik, ispisivao izraze, uvežbavao njihov izgovor i najzad pokušao da ih nauči napamet. Ali njegovo ranije dobro pamćenje kao da ga je potpuno izdalo i ponekad je bio toliko ljut na Italijana koji mu je zadao takve muke da je gurnuo rečnik među spine u čvrstoj nameri da se više ne sprema. A zatim, uvidevši da se ne može nemo šetkati s Italijanom pored umetničkih dela u katedrali, on je s još većom ljutnjom ponovo izvadio rečnik.

Baš u pola deset, kada je hteo da ode, zazvoni telefon. Leni mu požele dobro jutro i upita ga kako se oseća. K. se na brzinu zahvali, primetivši da se sada ne može upustiti u razgovor jer mora da ide u katedralu. „U katedralu?“ upita Leni. „Pa da, u katedralu.“ „A što u katedralu?“ K. htjede ukratko da joj objasni, ali samo što je počeo Leni mu upade u reč: „Hajkaju te.“ K. nije podnosio sažaljenje koje on nije ni izazvao ni očekivao. Oprosti se u dve reči, ali dok je kačio slušalicu on ipak reče napola sebi napola devojci u daljini koja ga više nije čula: „Da, hajkaju me.“

Međutim, već je bilo kasno i skoro je postojala šasnost da neće stići na vreme. Uze auto, u poslednjem trenutku setio se još albuma i poneo ga je sa sobom, jer nije našao zgodnu priliku da ga jutros preda. Držao ga je na kolenima, nemirno dobijući po njemu sve vreme vožnje. Kiša se malo stišala, ali bilo je vlažno, sveže i mračno. K. je razmišljao o tome kako ga neće dobro videti u katedrali, a međutim će se usled laganog stajanja na hladnim pločama znatno pogoršati njegova prehlada. Trg pred katedralom bio je pust. K. se seti da mu je još kao malom detetu palo u oči da su na trozorima kuća ovog tesnog trga uvek skoro sve zavese žle spuštene. Svakako, pri današnjem vremenu ovo još moglo razumeti. I katedrala je, izgleda, bila tusta, naravno da sada nikome nije padalo na um da u nju uđe. K. žurno prođe kroz obe bočne lađe crkve. Susreo je samo jednu staru ženu koja je umotana u toplu maramu klečala pred slikom Bogorodice gledajući u nju. Još izdaleka video je kako se iza zidnih vrata izgubio jedan crkvenjak koji je hramao. K. je tačno došao, baš pri njegovom ulasku izbilo je deset časova, no Italijan još nije bio tu. K. se vrati glavnom ulazu i neko vreme je neodlučno stajao tamo. A onda po kiši pođe oko katedrale da bi video ne čeka li Italijan kod nekog sporednog ulaza. Njega nije nigde bilo. Možda direktor nije dobro razumeo vreme? Kako se i može razumeti taj čovek? Bilo kako bilo, K. je morao najmanje pola sata da čeka. Pošto je bio umoran, htela da sedne pa se vrati u katedralu i našavši na jednoj stepenici malu krpicu, dovuče je vrhom stopala pred obližnju klupu, umota se bolje u kaput, podiže jaku i sede. Da bi se malo razonodio, otvori album i stade da ga prelistava. No brzo je morao da se mane toga, jer se toliko beše smrklo da je, podigavši oči sa albuma, jedva mogao da razabere detalje u bočnoj lađi do sebe.

U daljini je na glavnom oltaru svetlucao jedan velik trougao upaljenih sveća. I K. nije baš bio siguran da li ga je već ranije video. Možda su sveće tek sada upalili. Crkvenjaci su profesionalne podmuklice i čovek ih i ne primeti. Slučajno se okrenuvši, K. vide da i nedaleko iza njega gori velika debela sveća pričvršćena za jedan stub. Ovo je, istina, bilo lepo za osvetljavanje ikona koje su mahom visile u mračnim bočnim oltarima, ali je inače bilo sasvim nedovoljno i, štaviše, pojačavalo je mrak. Od Italijana je bilo koliko razumno toliko neučtivo što nije došao. Ništa ne bi videli i morali bi se zadovoljiti time da pomoću K.-ove džepne lampice pregledaju nekoliko slika pedalj po pedalj. Da bi utvrdio koliko može očekivati od ovoga, K. se uputi obližnjoj bočnoj kapeli, pope se preko nekoliko stepenica do niske ograde od mramora i nagnuvši se nad nju osvetli lampicom ikonu na oltaru. Pred njom je drhtavo lebdela večna svetlost. Prvo što je K. video i delom nazreo bio je visok vitez u oklopu, naslikan sasvim na ivici slike. Naslonjen je bio na svoj mač zaboden pred njim u golu zemlju - samo tu i tamo virila je pokoja travčica. Činilo se da pažljivo posmatra neki prizor koji se pred njim odigravao. Bilo je čudno što je tu zastao i što nije prišao onamo. Možda mu je bio zadatak da čuva stražu. K. koji već davno nije video slike posmatrao je duže vremena viteza, mada je neprestano treptao očima, jer mu je smetala zelena svetlost lampe. Kada je osvetlio ostali deo slike, ugledao je polaganje Hrista u grob predstavljeno na uobičajen način. Uostalom, radilo se o novijoj slici. On stavi lampu u džep i vrati se na svoje mesto.

Verovatno je već uzaludno da čeka Italijana; međutim, napolju je sigurno pljuštala kiša i pošto u katedrali nije bilo tako hladno kao što je K. očekivao,

on odluči da zasada ostane tu. Blizu njega bila je velika propovedaonica, a na njenom malom okruglom krovu behu ukoso postavljena dva zlatna krsta bez ukrasa koja su se na vrhovima ukrštala. Spoljni zid ograde i prilaz ka stubu nosača bili su izrađeni od zelenog lišća za koje su se čas nestašno čas pitomo držali anđelčići. K. priđe propovedaonici i stade da je zagleda sa svih strana; obrada kamena bila je veoma brižljiva, duboki mrak između lišća i iza njega izgledao je kao zagrabljen i prikovan tu. K. stavi ruku u jednu takvu šupljinu i oprezno opipa kamen. Dosad nije uošte znao da postoji ta propovedaonica. Sada slučajno iza obližnjeg reda klupa opazi crkvenjaka; ovaj je stajao tamo u nabranom, crnom kaputu koji je visio na njemu i posmatrao K.-a držeći u ruci burmuticu. Šta li hoće taj čovek - pomisli K. Jesam li mu sumnjiv? Hoće li napojnicu? Kad crkvenjak primeti da ga je K. video, on desnom rukom, u kojoj je s dva prsta držao još šmrk burmuta, pokaza nekud u neodređenom pravcu. Njegovo ponašanje bilo je skoro nerazumljivo i K. pričekao još jedan časak, ali crkvenjak je neprestano pokazivao nešto rukom, potkrepljujući to i klimanjem glave. „Šta li hoće" upita se K. tiho. Nije se usudio da ovde glasno uzvikne, a onda izvadi novčanik i provuče se kroz najbližu klupu da bi prišao čoveku. No na to ovaj odmahnu rukom, slegnu ramenima i odšantuca. K. je kao dete pokušavao da podražava jahanje na konju hodom koji je sličan ovom žurnom šantuckanju. „Detinjast starac", pomisli K, „njegova pamet dostaje samo za službu u crkvi." Čim ja stanem, stane i on, i kako samo vrebalo hoću li poći dalje. Smešeći se K. se uputi za starcem i pređe čitavu bočnu lađu gotovo do visine glavnog oltara. Starac nije prestajao da pokazuje nešto, ali K. se namerno nije osvrtao, jer to pokazivanje nije imalo nikakvu svrhu već da odvraća

K.-a od starčevog traga. K. naposljetku stvarno diže ruke od njega, jer nije hteo suviše da ga uplaši, a nije želeo ni da otera tu ljudsku priliku za slučaj da Italijan ipak dođe.

Kada je stupio u glavnu lađu da bi potražio svoje mesto na kome je ostavio album, on primeti na jednom stubu, u čijoj neposrednoj blizini behu klupe oltarskog hora, malu sporednu propovedaonicu, sasvim jednostavnu, od golog, bledeg kamena. Bila je toliko mala da je izdaleka izgledala kao niša u zidu namenjena kipu nekog sveca. Propovednik, bez sumnje, nije mogao uzmaći od ograde ni za jedan pun korak. Uz to je kameni svod propovedaonice počinjao neobično nisko i bez ikakvog se ukrasa, u vidu luka, dizao toliko u visinu da čovek srednjeg rasta ne bi mogao stajati tamo uspravno, već bi bio primoran da se neprestano nagine preko ograde. Sve kao da je bilo određeno da muči propovednika, i uopšte nije bilo jasno zašto je ona bila potrebna kad je postojala druga velika i tako umetnički ukrašena propovedaonica.

K.-u svakako ni ta mala propovedaonica ne bi pala u oči da gore nije bila pričvršćena lampa koja se obično stavlja pred samu propoved. Hoće li se sada održati neka propoved? U praznoj crkvi? K. pogleda duž stepenika koji je priljubljen uz sam stub vodio ka propovedaonici i bio tako uzan kao da ne služi ljudima već ukrasu stuba. No dole, kraj propovedaonice, K. se začuđeno nasmeši - stajao je stvarno sveštenik i, držeći se rukom za ogradu spreman da se popne gore, gledao je u K.-a. Zatim on malo klimnu glavom, na šta se K. prekrsti i pokloni, što je već ranije trebalo da učini. Sveštenik uze mali zalet i poče sitnim i hitrim koracima da se penje na propovedaonicu. Hoće li stvarno početi propoved? Možda crkvenjak ipak nije bio sumanut, već je hteo da privede K.-a

propovedniku, što je, naravno, u praznoj crkvi bilo neophodno potrebno? Uostalom, negde je pred slikom Bogorodice bila i neka starica koja je isto tako trebalo da dođe. A ako već ima da se održi propoved, zašto nisu najpre zasvirale orgulje? No one behu neme i tek malo su svetlucale iz mraka koji je vladao visoko gore gde su se one nalazile.

K. pomisli da bi možda bilo dobro da se sada brzo udalji, jer ako to sad ne učini, nema više izgleda da će mu ovo poći za rukom za vreme propovedi koju bi morao da sluša do kraja. U kancelariji je izgubio toliko vremena, a i Italijana nije bio više dužan da čeka; pogleda na sat, bilo je jedanaest časova. Ali zar se stvarno može držati propoved? Zar K. sam može da predstavlja pastvu? Šta bi bilo da je on stranac koji je samo došao da razgleda crkvu? U stvari, on i nije bio ništa drugo. Glupo je i pomisliti da bi se sad mogla držati propoved, sada u jedanaest časova, radnog dana, po najgorem vremenu. Sveštenik - bio je to nesumnjivo sveštenik, mlad čovek glatka tamna lica - penjao se očigledno samo zato na propovedaonicu da bi ugasio lampu koja je greškom bila upaljena.

Ali nije bilo tako. Sveštenik je, štaviše, pre-gledao lampu i malo ju je odvrnuo. Na to se polako okrenu ogradi koju uhvati spreda obema rukama za uglasti pervaz. stajao je tako neko vreme i gledao naokolo ne okrećući glavu. K. se povukao podalje i nalaktio se na prednju crkvenu klupu. Negde u daljini, nije mogao tačno da oceni gde je to, on nejasno vide zgrbljenog crkvenjaka kako se spokojno šćućurio kao posle završenog zadatka. Kakva je tišina vladala sad u katedrali! No K. će morati da poremeti tu tišinu, jer nije mislio da ostane tu; ako je sveštenikova dužnost da u određeni sat, bez obzira na okolnosti, drži propoved, onda neka je drži, ići će i bez K.-ove

pomoći baš kao što, zacemento, neće pojačati dejstvo propovedi. I zato K. lagano krenu tapkajući na vrhovima prstiju duž klupe. Onda je došao na širok prolaz i išao još uvek potpuno nesmetano, samo što je kameno tle odzvanjalo i pri najmanjem koraku, a tihi ali neprekidni odjek svodova pojačavao se zbog toga mnogostruko i ravnomerno. Prolazeći tako sam između praznih klupa dok ga je sveštenik možda posmatrao, K. se oseti napušten, a isto tako mu se učini da veličina katedrale leži na vrhuncu ljudskih predstava o veličini. Kada je stigao do svog ranijeg mesta, on i ne zadržavajući se prosto zgrabi album koji je tamo ostavio. Beše već gotovo napustio klupe i približio se slobodnom prostoru koji se nalazio između njih i izlaza kada prvi put ču sveštenikov glas. Snažan, izvežban glas. Kako li je prodirao kroz katedralu spremnu da ga primi! Ali sveštenik ne pozva pastvu. Bilo je potpuno jasno, tu nije bilo sumnje, da je on uzviknuo: „Jozefe K.!”

K. zastade i obori oči. Zasada je još bio slobodan, mogao je da ide dalje i da umakne kroz jedna od troja malih, mračnih drvenih vrata nedaleko od njega. To bi značilo da prosto nije razumeo ili ako je razumeo da za to ne haje. No ako se okrene, onda više nema kud, jer time bi priznao da je dobro razumeo, da je zaista on onaj koga sveštenik zove i da hoće da se povinuje. Da ga je sveštenik još jednom pozvao, K. bi bez sumnje otišao, ali pošto je sve vreme dok je K. čekao vladala tišina, on ršak malo okrenu glavu u želji da vidi šta sve radi sveštenik. Ovaj je kao i ranije mirno stajao na propovedaonici i bilo je jasno da je primetio kako je K. okrenuo glavu. Ako se K. ne bi sada potpuno okrenuo, to bi značilo detinjasto se igrati žmurke. On to učini i sveštenik ga prstom pozva bliže. Pošto sada nije mogao više da se krije, on dugim krilatim

koracima potrča ka propovedaonici - učinio je ovo iz radoznalosti i želje da prekрати stvar. Kod prvih klupa on se zaustavi, ali svešteniku je izgleda i ovo rastojanje bilo još suviše veliko, te ispruži ruku i oštro spuštenim kažiprstom pokaza na jedno mesto pred samom propovedaonicom. K. se i tome povinova. Sa tog mesta morao je dobro da zabaci glavu da bi opet video sveštenika. „Ti si Jozef K.“, reče sveštenik i neodređenim pokretom podiže ruku sa ograde. „Da“, reče K. i seti se kako je ranije uvek otvoreno izgovarao svoje ime, a, eto, od nekog vremena ono mu je na teretu i znaju ga sad čak i ljudi s kojima se prvi put sretne. Kako li je lepo bilo kad se čovek prvo predstavi a onda ga tek znaju. „Ti si optužen“, reče sveštenik sasvim tiho. „Da“, reče K. „obavestili su me o tome.“ „Onda si ti onaj koga tražim“, reče sveštenik. „Ja sam tamnički kapelan.“ „Ah tako“, reče K. „Ja sam te pozvao ovamo“, reče sveštenik, „da bih razgovarao s tobom.“ „Nisam to znao“, reče K. „Došao sam ovamo da pokažem katedralu jednom Italijanu.“ „Mani se sporednih stvari“, reče sveštenik. „Šta to držiš u ruci? Je li to molitvenik?“ „Ne“, odgovori K., „to je album gradskih znamenitosti.“ „Ostavi ga“, reče sveštenik. K. ga takvom silinom baci, da se album rasklopio i zgužvanim listovima vukao još malo po podu. „Znaš li da tvoj proces rđavo stoji?“ upita sveštenik. „I meni se tako čini“, reče K. „Ulagao sam mnogo truda, ali sve dosad bez uspeha. Doduše, podnesak još nisam završio.“ „Kako zamišljaš kraj?“ upita sveštenik. „Ranije sam mislio da se mora dobro završiti“, reče K., „ali sada i sam katkad sumnjam u to. Ne znam kako će se završiti. Znaš li ti?“ „Ne“, reče sveštenik, „ali bojim se da će se rđavo završiti. Smatraju da si kriv. Tvoj proces možda uopšte neće izići iz delokruga nižeg suda. Bar zasada smatraju da je tvoja

krivica dokazana." „Ali ja nisam kriv", reče K. „To je zabluda. Kako može čovek uopšte da bude kriv. Ta mi smo svi ljudi, i svi smo jednaki." „To je tačno", reče sveštenik, „ali tako obično govore krivci." „Imaš li i ti prema meni predrasuda?" upita K. „Ja prema tebi nemam predrasuda", reče sveštenik. „Hvala ti", reče K., „no svi ostapi koji učestvuju u postupku imaju prema meni predrasuda. Oni ih nameću i onima koji ne sudeluju u njemu. Moj položaj je sve teži." „Ti ne shvataš činjenice", reče sveštenik, „presuda se ne donosi odjedanput, nego postupak postepeno prelazi u presudu." „Dakle, tako je to", reče K. oborivši glavu. „Šta sad nameravaš da učiniš u svojoj stvari?" upita sveštenik. „Još ću potražiti pomoć", reče K. i podiže glavu da bi video šta o tome misli sveštenik. „Ima još nekih mogućnosti koje nisam iskoristio." „Ti isuviše tražiš tuđu pomoć", s negodovanjem reče sveštenik, „naročito kod žena. Zar ne vidiš da to nije prava pomoć?" „Katkada, pa i često, mogao bih ti dati za pravo", reče K., „ali ne uvek. Žene imaju veliku moć. Kada bih neke žene koje poznajem mogao pridobiti da zajednički rade za mene, ja bih svakako prodro. A naročito kod ovog suda koji se sastoji skoro od samih ženskaroša. Pokaži islednom sudiji iz daljine ženu, i on će jurišati preko sudskog stola i optuženog samo da bi na vreme stigao do nje." Sveštenik nagnu glavu preko ograde, natkrovlje kao da ga je tek sada pritiskivalo. Kakvo li je nevreme moglo biti napolju? To više nije bio tmuran dan, bila je to mrkla noć. Slike na staklima velikih prozora nisu bile u stanju da preseku tamni zid ma i jednim zračkom. I baš sada je crkvenjak počeo da gasi sveće na glavnom oltaru jednu za drugom. „Ljutiš li se na mene?" upita K. sveštenika. „Ti možda i ne znaš kom sudu služiš." Nije dobio odgovor. „Pa to su samo moja

iskustva", reče K. Gore je još uvek bilo tiho. „Nisam hteo da te vređam", reče K. Tada sveštenik viknu dole K.-u: „Zar ne vidiš ni dva koraka pred sobom?" Uzvik je bio ljutit, ali u isti mah kao da je dolazio od nekog ko vidi drugog kako pada pa, i sam uplašen, više neoprezno, nehotično.

Sada su obojica dugo ćutali. U mraku koji je dole vladao sveštenik verovatno nije mogao da razabere K.-a dok je K. u svetlosti male lampe jasno video sveštenika. Zašto sveštenik neće da siđe? Ta, eto, nije držao propoved, već je samo izneo K.-u neka mišljenja koja bi K.-u, uvaži li ih, verovatno više škodila nego koristila. Pa ipak K. nije sumnjao u sveštenikovu dobru nameru i nije isključeno da bi se možda s njim i složio ako bi sveštenik sišao; nije isključeno i da bi dobio od njega neki koristan, prihvatljiv savet koji će mu, recimo, pokazati ne to kako bi se na proces moglo uticati već kako bi se iz njega moglo iščupati, kako zaobići ga i živeti van procesa. Ta mogućnost mora da postoji, i K. je u poslednje vreme češće mislio na nju. A ako sveštenik zna za takvu mogućnost, on će je možda na K.-ovu molbu odati, i pored toga što pripada sudu, i pored toga što je pri K.-ovom napadu na sud nestalo njegove blagosti pa je, štaviše, i podviknuo na K.-a.

„Zar nećeš da siđeš dole?" upita K. „Ionako nećeš držati propoved. Dođi k meni dole." „Sad već mogu da dođem", reče sveštenik pokajavši se možda što je podviknuo. Skidajući lampu sa kuke on reče:

„Morao sam najpre izdaleka da razgovaram s tobom. Inače se na mene isuviše lako može uticati tako da zaboravim na svoju dužnost."

K. ga je sačekao dole kod stepenica. Sveštenik mu je pri silaženju već sa jedne gornje stepenice pružio ruku. „Imaš li malo vremena za mene?" upita K.

„Onoliko koliko ti je potrebno“, reče sveštenik i pruži K.-u malu lampu da je ponese. Ni iz blizine nije se gubila izvesna svečanost njegova bića. „Ti si prema meni vrlo ljubazan“, reče K. Išli su gore-dole po mračnoj bočnoj lađi. „Ti si izuzetak među svim onima koji pripadaju sudu. Ja u tebe imam više poverenja nego u ma koga od njih, iako već mnoge poznajem. S tobom mogu iskreno da govorim.“ „Ne zavaravaj se“, reče sveštenik. „A čime se zavaravam?“ upita K. „Sudom se zavaravaš“, reče sveštenik, „u uvodnim spisima zakona kaže se o tom zavaravanju: Pred zakonom stoji vratar. K.-ovom vrataru dolazi čovek sa sela i moli da ga uvede u zakon. Ali vratar mu reče da ga sada ne može pustiti unutra. Čovek razmišlja pa pita da li će kasnije smeti da uđe. 'Moguće je', veli mu vratar, 'ali sada ne.' Pošto su vratnice zakona kao i uvek otvorene, a vratar se sklanja u stranu, čovek se saginje da kroz vratnice pogleda unutra. Kad to opazi vratar, nasmeje se i kaže: Ako te toliko privlači, a ti pokušaj da uđeš i pored moje zabrane. Ali upamti: ja sam moćan, a ja sam samo najniži vratar. No kraj svih dvorana redom stoje vratari, sve jedan moćniji od drugoga. Čak ni ja ne mogu da podnesem izgled trećega.' Čovek sa sela nije računao s takvim teškoćama, zakon treba da je uvek i svima pristupačan, misli on, ali kad pogleda bolje u vrataru u krznoj kabanici, u njegov velik šiljati nos, u njegovu dutu i retku crnu tatarsku bradu, on ipak odluči da je bolje sačekati dozvolu za ulazak. Vratar mu daje jednu malu stolicu i pušta ga da sedne sa strane do vratnica. Tamo on sedi danima i godinama. Pokušava bezbroj puta da ga puste unutra i dosađuje vrataru svojim molbama. Vratar ga često podvrgava malim saslušanjima, ispituje ga o domovini i o mnogo čemu drugom, no to su ravnodušna pitanja kakva postavljaju velika gospoda, a na kraju mu uvek ponavlja

da ga još ne može pustiti unutra. Čovek koji se za put snabdeo mnogim stvarima upotrebljava sve, ma koliko dragoceno bilo, da bi podmitio vrataru. Ovaj, doduše, sve uzima ali pri tom kaže: 'Ja uzimam ovo samo zato da ti ne bi mislio da si što propustio.' U toku mnogo godina čovek skoro neprekidno posmatra vrataru. Zaboravlja na druge vratare i čini mu se da je ovaj prvi jedina prepreka za njegov ulazak u zakon. Prvih godina glasno proklinje nesrećni slučaj, a kasnije, kad ostari, on samo još gundža. Postaje detinjast, i pošto je dugogodišnjim proučavanjem vrataru upoznao i buve na njegovom krznenom okovratniku, moli on i buve da mu pomognu i pridobiju vrataru. Najzad mu i vid postaje slab i on ne zna da li se stvarno smrkava oko njega ili ga samo varaju oči. No sada u pomrčini razaznaje blesak koji neugasivo prodire kroz vrata zakona. Ne živi još dugo. Pred smrt se u njegovoj glavi skupljaju sva iskustva čitavog tog vremena u jedno pitanje koje dotle još nije postavio vrataru. I on mu maše, pošto više ne može da ispravi svoje ukrućeno telo. Vratar mora da se nagne duboko nad njim, jer se razlika u rastu znatno izmenila na štetu čoveka. 'A šta bi još hteo da znaš?' - upita vratar - 'ti si nezajažljiv.' Kad svi teže zakonu', reče čovek, 'kako je ondamoguće da zasve ove godine niko nije tražio ulaz sem mene?' Vratar uviđa da je čoveku došao kraj i, da bi ga ovaj još čuo sluhom koji već zamire, prodere se na njega: 'Ovde niko drugi nije mogao dobiti pristup, jer je ovaj ulaz bio određen samo za tebe. A sada idem da ga zatvorim.'

„Vratar je, dakle, prevario čoveka“, reče odmah K., koga beše zanela ta priča. „Ne budi prenagao“, reče sveštenik, „i ne primaj neprovereno tuđe mišljenje. Ja sam ti priču ispričao onako kako ona glasi u spisu. O varanju se tu ne spominje ništa.“ „Ali to je jasno“, reče K., „i tvoje prvo tumačenje bilo je sasvim tačno.“

Vratar mu je učinio otkrovenje tek onda kada ono više nije moglo da pomogne čoveku." „Nije bio ranije pitan", reče sveštenik, „i ne zaboravi da je on bio samo vratar, a kao takav on je izvršio svoju dužnost." „A zašto misliš da je izvršio svoju dužnost?" upita K., „on je nije izvršio. Njegova dužnost bila je možda u tome da otera sve druge, ali ovog čoveka za koga je ulaz bio određen morao je da pusti." „Ti nemaš dovoljno poštovanja prema spisu i izvrćeš priču", reče sveštenik. „Priča sadrži u pogledu ulaska u zakon dve važne izjave vrataru, jednu na početku, a jednu na kraju. Jedno mesto glasi: da mu sada ne može dozvoliti pristup, a drugo: taj ulaz određen je samo za tebe. Kad bi između ove dve izjave postojala protivrečnost, onda bi ti bio u pravu i vratar bi stvarno prevario čoveka. Ali protivrečnosti nema. Naprotiv, prva izjava, štaviše, ukazuje na onu drugu. Moglo bi se čak reći da je vratar prevazišao svoju dužnost time što je čoveku stavio u izgled kasniju mogućnost ulaska. U ono vreme je, kako izgleda, njegova dužnost bila da odbije čoveka, i odista se mnogi komentatori tog spisa čude što je vratar uopšte to napomenuo, jer je, sudeći po svemu, voleo tačnost i strogo je vršio svoju dužnost. Kroz dugi niz godina on ne napušta svoje mesto i zatvara vratnice tek sasvim na kraju. On je vrlo svestan svog zadatka jer kaže: 'Ja sam moćan', on je pun stra-hopoštovanja prema pretpostavljenima jer kaže: 'Ja sam samo najniži vratar', on nije brbljiv jer u toku dugog niza godina on, kako se veli, postavlja samo ravnodušna pitanja, on nije podmitljiv, jer on o poklonu kaže: Da ga uzimam zato da *ti* ne bi mislio da si šta propustio', kada je u pitanju njegova dužnost, njega ne može niko ganuti ni ozlojediti, jer se o čoveku veli da je 'dosadio vrataru svojim molbama', najzad i njegova spoljašnjost ukazuje na pedantan karakter -

veliki šiljati nos i duga i retka, crna tatarska brada. Može li se zamisliti savesniji vratar? No u vrataru su se stekle i druge karakterne osobine, veoma povoljne za onoga koji traži ulaz. One objašnjavaju zašto je on napomenom o kasnijoj mogućnosti smeo malo da prevaziđe svoju dužnost. Naime, ne može se poreći da je on malo priglup i u vezi s tim malo uobražen. Mada je ono što je rekao o svojoj moći i o moći ostalih vratara i njihovom izgledu, koji čak ni on ne može da podnese - kažem, mada je sve to možda i tačno, ipak način na koji on to iznosi pokazuje da je njegovo shvatanje pomućeno glupošću i nadmenošću. Ko-mentatori kažu na to: Dačno shvatanje jedne stvari i nerazumevanje iste stvari ne isključuju potpuno jedno drugo. No, na svaki način, mora se pretpostaviti da su glupost i nadmenost, pa ma se one i sasvim beznačajno ispoljavale, ipak nepovoljno uticale na čuvanje ulaza, one su nedostaci u vratarevom karakteru. Uz to izgleda da je vratar po prirodi ljubazan čovek i nipošto nije uvek službeno lice. Odmah u početku našali se time što poziva čoveka da uđe i pored postojeće izričite zabrane, a zatim ga ne tera da ide već mu, kako se tamo kaže, daje stoličicu i dopušta mu da sedne sa strane do vrata. Strpljenje kojim on kroz sve te godine podnosi čovekovo moljkanje, mala saslušanja, primanje darova, gospodstvenost kojom on dopušta da čovek kraj njega glasno proklinje nesrećan slučaj što je vratar postavljen tu - sve to pokazuje da se u njemu probudilo sažaljenje. Ne bi svaki čuvar tako postupio. I, najzad, na čovekov znak još se duboko naganje nad njim kako bi mu dao priliku da postavi poslednje pitanje. Samo trunka nestrpljenja - vratar zna da je sve svršeno - izbija iz njegovih reči 'ti si nezajažljiv'. Neki u ovom tumačenju idu i dalje, pa smatraju da reči 'ti si nezajažljiv' izražavaju neku vrstu iskrenog divljenja

u kome, doduše, ima i izvesne snishodljivosti. Na svaki način, vratareva figura se ovako drukčije uobličava nego što ti misliš." „Ti priču znaš tačnije nego ja a i duže vremena", reče K. Čekali su za trenutak. Tada reče K.: „Ti, dakle, misliš da čovek nije prevaren?" „Ne shvati me krivo", reče sveštenik, „ja ti samo iznosim mišljenja koja o tome postoje, a ti se na njih ne moraš toliko obazirati. Spis je neizmenljiv, a mišljenja su često samo izraz očajanja zbog ovoga. O ovome postoji čak i jedno mišljenje prema kome je baš vratar onaj koji je prevaren." „To mišljenje vodi isuviše daleko", reče K. „Kako se ono obrazlaže?" „Obrazloženje je", odgovori sveštenik, „u vratarevoj prigluposti. Kažu da on ne poznaje unutrašnjost zakona, već samo put kojim se on neprestano mora šetkati pred ulazom. Shvatanja koja on ima o unutrašnjosti smatraju se detinjastim, pa se nretpostavlja da se on sam plaši onog zbog čega hoće da utera čoveku strah u kosti. On se čak plaši više od onog čoveka, jer ovaj samo hoće da uđe, čak i pošto je čuo o strašnim vratarima tamo unutra, a vratar, međutim, neće da uđe ili se bar o tome ništa ne saznaje. Neki, doduše, kažu da je on već mogao biti unutra, jer je jednom primljen u službu zakona, a to se može samo unutra učiniti. Na ovo bi se dalo odgovoriti da je on mogao i glasom iznutra biti postavljen za vratara i da, verovatno, nije ni bio unutra, bar ne duboko, pošto nije mogao da podnese već ni izgled trećeg vratar. A sem toga, ne spominje se ni da je u toku mnogih godina ispričao bilo šta o unutrašnjosti sem one primedbe koju je učinio o vratarima. Možda mu je to bilo i zabranjeno, ali ni o toj zabrani on ništa ne kaže. Iz svega ovoga zaključuje se da on ništa ne zna ni o izgledu ni o značaju unutrašnjosti, te je u tome u zabludi. Ali on je u zabludi i u pogledu čoveka sa sela, jer mu je

podređen a da to i ne zna. Da on sa čovekom postupa kao sa podređenim licem vidi se iz mnogo čega, i ti se toga svakako još sećaš. Ali da je on, u stvari, čoveku podređen proizilazi isto tako jasno iz ovog mišljenja. Pre svega, slobodan čovek je iznad vezanog čoveka. A, eto, onaj čovek stvarno je slobodan. On može da ode kuda hoće, zabranjen mu je samo ulaz u zakon, i to od jednog jedinog čoveka, od vratar. Kada on seda na stoličicu pokraj vratnica i ostaje tamo čitavog života, on to čini dobrovoljno, u priči nema ni pomena o nekom nasilju. A, eto, vratar je službom vezan za svoje mesto. On ne sme nikuda da se udalji van svog mesta, a po svemu sudeći ni da uđe unutra i kada bi to hteo. Pored toga, jeste da je on u službi zakona ali služi samo tom ulazu pa, dakle, i samo čoveku za koga je jedino taj ulaz i određen. Eto i zbog toga mu je on podređen. A verovatno je godinama čitavo jedno mužansko doba vršio u neku ruku jalovu službu, jer se kaže da je došao čovek, dakle neko u mužanskom dobu, da je, dakle, vratar morao dugo čekati dok nije izvršio svoju dužnost i sve dotle dok se prohtelo tom čoveku, koji je ipak došao dobrovoljno. Ali i prestanak službe uslovljen je krajem čovekovog života i tako mu, dakle, on ostaje podređen do kraja. I neprestano se ističe da vratar, izgleda, o svemu tome ništa ne zna. No u tome ne vide ničeg čudnog, jer po ovome mišljenju vratar je u još mnogo težoj zabludi koja se tiče njegove službe. Naime, on na kraju govori o ulazu i kaže: „Idem sada da ga zatvorim“, ali na početku se veli da su vratnice zakona otvorene kao i uvek, a ako su one uvek otvorene, uvek, to jest bez obzira na to dokle traje život čoveka za koga su one određene, onda ih ni vratar ne može zatvoriti. Mišljenja se razilaze u tome da li vratar izjavom da će zatvoriti vratnice hoće samo da da odgovor ili da naglasi svoju dužnost, ili da još u

poslednjem trenutku izazove kod čoveka kajanje i ožalošćenost. No mnogi se slažu u tome da on neće moći da zatvori vratnice. Oni, štaviše, veruju da je on, bar na kraju, i u svom znanju ispod onog čoveka, jer ovaj vidi blesak koji izbija iz ulaza u zakon, dok je vratar kao takav svakako leđima okrenut ulazu i ni jednom rečju ne pokazuje da je primetio neku promenu." „Razlozi su dobri", reče K., koji je pojedina mesta iz sveštenikovog objašnjenja poluglasno za sebe ponavljao. „Razlozi su dobri, pa zato i ja verujem da je vratar prevaren. No ja ipak nisam napustio svoje ranije mišljenje, jer se oba mišljenja delimično poklapaju. Dve su stvari - vidi li vratar jasno ili je prevaren. Rekao sam da je čovek prevaren. Ako vratar jasno vidi, onda bi se u to moglo posumnjati, ali ako je vratar u zabludi, onda se njegova zabluda mora preneti i na čoveka. Vratar onda nije varalica, već je toliko priglup da bi ga odmah trebalo najuriti iz službe. Moraš imati na umu da zabluda u kojoj se vratar nalazi njemu ništa ne škodi a čoveku hiljadostruko." „Ovde se sukobljavaš s oprečnim mišljenjem", reče sveštenik. „Naime, mnogi kažu da priča nikome ne daje pravo da donese sud o vrataru. Ma kako nam vratar izgledao, on je ipak sluga zakona te pripada njemu, znači da je van domašaja ljudskog suda. A ne sme se onda verovati ni u to da je vratar podređen čoveku. Neuporedivo je viša stvar biti vezan makar i samo službom kod ulaza u zakon nego slobodno živeti na svetu. Čovek tek dolazi zakonu, a vratar je već tamo. Njega je zakon postavio i sumnjati u njegovo dostojanstvo značilo bi sumnjati u zakon." „Ne slažem se s tim mišljenjem", reče K. vrteći glavom, „jer kada bi se čovek njemu pridružio, morao bi smatrati da je istina sve ono što vratar kaže. A ti si i sam naširoko obrazložio da to nije moguće." „Ne", reče sveštenik.

„ne mora se sve smatrati kao istina, dovoljno je da se smatra kao potreba.“ „Žalosno mišljenje“, reče K. „Od laži se gradi poredak u svetu.“

K. je zaključio ovim rečima, ali to nije bio njegov konačan sud. Bio je isuviše umoran da bi razmotrio sve zaključke koje dopušta priča, a i misli na koje ga je priča navodila bile su neobične, nestvarne i podesnije da o njima raspravlja društvo sudskih činovnika nego on. Jednostavna priča postala je bezoblična, pa je hteo da je se otrese, a sveštenik koji je sada pokazao mnogo saosećajnosti dozvolio mu je to i ćutke je primio K.-ovu primedbu, iako se ona, bez sumnje, nije slagala s njegovim mišljenjem.

Bez reči su neko vreme išli dalje i K. se lržao uz samog sveštenika, ne znajući ni gde se nalazi. Lampa u njegovoj ruci davno se već beše utasila. Jednom je baš pred njim blesnuo srebrni kip nekog sveca sjajem srebra, da se odmah potom utopi u mrak. Da ne bi bio potpuno upućen na sveštenika, K. ga upita: „Zar nismo sada blizu glavnog ulaza?“ „Ne“, reče sveštenik, „mi smo daleko od njega. Zar već hoćeš da odeš?“ I mada ovog trenutka nije mislio na to, K. brzo reče: „Naravno, moram da idem. Ja sam prokurista u banci i tamo me čekaju. Došao sam ovamo samo da bih jednom poslovnom prijatelju pokazao katedralu.“ „Pa dobro“, reče sveštenik pružajući ruku K.-u „onda idi.“ „Ali ne mogu da se snađem sam u mraku“, reče K. „Idi nalevo prema zidu“, reče sveštenik, „pa onda sve duž njega i naći ćeš izlaz.“ Tek što se sveštenik udaljio nekoliko koračaja a K. iz sve snage viknu: „Čekaj još, molim te!“ „Čekam“, reče sveštenik. „Želiš li još što od mene?“ upita K. „Ne“, reče sveštenik. „Ranije si bio tako ljubazan prema meni“, reče K. „i sve si mi objasnio, a sada me puštaš kao da ti ništa nije stalo do mene.“ „Pa ti moraš da ideš“, reče sveštenik.

„Tako je", reče K. „to treba da uvidiš." „Uvidi prvo ti ko sam ja", reče sveštenik. „Ti si tamnički kapelan", reče K. i pride mu bliže. Nije bilo potrebno da se odmah vrati u banku kao što je on pretpostavio, mogao je još sasvim lepo da ostane tu. „Dakle, ja pripadam sudu", reče sveštenik, „i zašto bih onda želeo što od tebe. Sud ništa ne želi od tebe. On te prima kad dođeš i pušta te kad odeš."

Glava deseta

Kraj

Uoči njegovog trideset prvog rođendana - bilo je to uveče oko devet časova, u vreme kada na ulicama vlada tišina - dođoše dva gospodina u K.-ov stan. U redengotima, bledi i gojazni sa cilindrima koji kao da su bili prikovani za glavu. Posle male formalnosti na vratima stana zbog ustezanja ko će prvi ući, ista formalnost, samo u širem ovimu, ponovi se i pred K-ovim vratima. Iako K.-u nije bila najavljena ova poseta, on je sedeo na stolici blizu vrata takođe u crnom odelu, navlačeći polako nove rukavice, veoma zategnute preko prstiju, u stavu kao da očekuje goste. On odmah ustade i ljubopitljivo pogleda u gospodu. „Vi ste k meni upućeni?“ upita on. Gospoda klimnuše glavom, pokazujući s cilindrom u ruci jedan na drugog. K. priznade u sebi da je očekivao drugu posetu. Priđe prozoru i baci još jedan pogled na mračnu ulicu. Već su gotovo svi prozori na drugoj strani ulice bili mračni a na mnogima beše spuštена zavesa. Na spratu, u jednom osvetljenom prozoru, igrala su se mala deca iza rešetke hvatajući se ručicama, jer još nisu umela da hodaju. „Po mene šalju stare, beznačajne glumce“, pomisli K. i da bi se još jednom uverio u to, osvrnu se oko sebe. „Pokušavaju da na jevtin način svrše sa mnom.“ Odjednom se okrenu k njima i upita:

„U kom pozorištu igrate?" „Pozorištu?" obrati se jedan od njih za savet drugome, a usne mu zaigraše u uglovima. Onaj drugi ponašao se kao mutavko koji se bori s najupornijim organizmom. „Nisu pripremljeni da budu pitani", pomisli K. i gtođe po šešir. Već na stepenicama htedoše gospoda da uhvate k.-a ispod ruke, ali K. im reče: „Tek na ulici, ja nisam bolestan." Ali odmah pred kapijom uhvatiše ga pod ruku tako kako K. još nikada nije išao sa ljudima. Ramena im behu tik iza K-ovih, a ruke su, ne savijajući ih u laktu, upotrebili na to da u celoj dužini obuhvate K.-ove, dok su ga dole držali za ruku propisno, iskusno i neodoljivo. K. je ukrućeno koraćao između njih Sva trojica sačinjavala su sada takvu celinu da bi, razbiješ li jednoga, razbio svu trojicu. Bila je to celina kakvu može da sačinjava samo ono što nema života.

K. je nekoliko puta pokušavao, iako je ovo teško bilo izvesti u tom tesnom skupu, da pod fenjerima vidi svoje pratioce jasnije nego što ih je mogao videti u svojoj mračnoj sobi. „Možda su tenori", pomisli i zagleda se u njihov debeli podvaljak. Gadio se čistoće njihovih lica. Prosto se još videla hitra ruka koja briše uglove njihovih očiju, trlja gornju usnu gladi bore oko brade.

Kad to primeti, K. zastade, usled čega zastadoše i ona druga dvojica; nalazili su se na ivici jednog otvorenog, pustog trga ukrašenog zasadima. „Zašto su baš vas poslali!" ote se K.-u više kao uzvik nego kao pitanje. Gospoda izgleda nisu znala šta da odgovore, čekali su s opuštenom slobodnom rukom kao bolničari kada bolesnik hoće da se odmori. „Ne idem dalje", reče K., koliko da vidi šta će oni učiniti. Gospoda nisu morala da odgovore na ovo. Dovoljno je bilo da ga neumoljivom snagom drže za ruku pokušavajući da ga pokrenu s mesta, no K. se odupirao. „Neće mi više biti

potrebno mnogo snage, upotrebiću je sada svu", pomisli on. Padoše mu na um muve koje s potrganim nožicama teže da se oslobode lepka. „Gospoda će imati težak posao."

Iz jedne niže ulice ukaza se sada pred njima gospođica Birstner, koja se pela malim stepenicama prema trgu. Nije bilo baš sigurno da li je to ona, no Sličnost je na svaki način bila velika. Međutim, K.-u nije ni bilo stalo do toga da li je to zaista gospođica Birstner, do svesti mu je odmah doprla samo uzaludnost njegovog otpora. Nije nikakva hrabrost ako se odupre, akosadagospodistvarateškoće,ako,branećise,pokuša da uživa u poslednjem zračku života. Poče da korača i nešto od radosti koju je time pričinio gospodi pređe i na njega. Oni ga pustiše sada da on odredi put, a on ga odredi u pravcu kojim je udarila gospođica pred njima, ne zato što je hteo da je stigne, a ni zato što je hteo što duže da je gleda, već samo zato da ne bi zaboravio na opomenu koju je ona za njega značila. „Jedino što još mogu da učinim", pomisli u sebi, a ujednačenost njegovih koraka i koraka druge dvojice potvrđivala je njegovu misao, „jedino što još mogu da učinim to je da do kraja sačuvam hladno rasuđivanje. Uvek sam hteo da sa dvadeset šaka zagrabim u svet, i to još za cilj koji nije za odobravanje. To je bilo pogrešno. Zar da pokažem da mi ni jednogodišnji proces nije bio nauk? Zar da svršim kao čovek koji teško shvata? Zar da o meni kažu da sam u početku procesa hteo da ga okončam, a sada, na njegovom završetku, da hoću da ga započnem. Neću da to kažu. Zahvalan sam što su mi na ovom putu dali ovu polunemu tupavu gospodu i što su prepustili meni da sam sebi kažem ono što je potrebno."

Gospođica je u međuvremenu zavila u sporednu ulicu, ali K.-u ona više nije bila potrebna, prepustio se svojim pratiocima. Sva trojica išla su sada potpuno

složno po mesečini preko jednog mosta. Gospoda su sada uslužno izlazila u susret K.-u kad god je napravio i najmanji pokret. I kad se K. malo nagnuo ka ogradi, oni se takođe okrenuše celim telom onamo. Voda koja se na mesečini presijavala i podrhtavala račvala se oko jednog malog ostrva na kome se kao sabijeno zgrnulo lišće drveća i žbunja. Ispod njih su, sada nevidljivo, vodile putanje posute šljunkom, a na njima behu udobne klupe na kojima se K. leti često protezao i teglio. „Nisam ni hteo da stanem“, reče on svojim pratiocima postićen njihovom uslužnošću. Oni kao da su iza K.-ovih leđa tiho prebacivali jedan drugom što je oko zaustavljanja nastao nesporazum, a onda pođoše dalje.

Prolazili su kroz neke strme ulice u kojima su, tu i tamo, stajali ili šetali policajci, čas daleko čas sasvim blizu. Jedan gustih brkova, držeći ruku na bal-čaku sablje, prišao je kao nemarno sasvim blizu ovoj pomalo sumnjivoj grupi. Gospoda se trgoše, policajac kao da je već otvorio usta, ali sada K. snažno povuče gospodu napred. U nekoliko mahova okretao se obazrivo da vidi ne prati li ih policajac; ali kad pred policajcem zaviše iza ugla, K. poče da trči, te gospoda takođe potrčашe iako su gubila dah.

Tako su brzo izišli iz grada koji se u tom pravcu gotovo bez prelaza graničio poljima. Jedan mali kamenolom, napušten i samotan, nalazio se u blizini jedne kuće još sasvim gradskog izgleda. Ovde se gospoda zaustaviše ili zato što je to mesto već unapred bilo njihov cilj ili što već behu toliko iznemogli da nisu mogli dalje da trče. Sada oni pustiše K.-a, koji je nemo čekao, skidoše cilindre i razgledajući kamenolom stadoše maramicom da brišu znoj sa čela. Svuda se prostirala mesečina svojim prirodnim i mirnim sjajem koji nije svojstven nijednoj drugoj svetlosti.

Pošto su izmenjali nekoliko uljudnih reči kako

da izvedu sledeće zadatke - izgleda da su naloge dobili zajednički - jedan od njih pride K.-u i skide mu kaput, prsluk i, naposljetku, košulju. K. se i nehotice stresao od zime, na što ga gospodin lako i umirujući udari po leđima. Zatim brižljivo složi stvari kao nešto što će se još upotrebiti, iako ne u najbližoj budućnosti. Da bi se K. kretanjem malo zagrejao na hladnom noćnom vazduhu, on ga uze ispod ruke i stade da šetka s njim gore-dole, dok je onaj drugi gospodin razgledao kamenolom tražeći neko podesno mesto. Našavši ga, on mahnu i onaj drugi privede tamo K.-a. Beše to u blizini majdanske stene gde je ležao jedan odlomljen kamen. Gospoda posadiše K.-a na zemlju, nasloniše ga na kamen i položiše mu tamo glavu. I pored truda koji su davali sebi, i pored predusretljivosti koju im je K. ukazivao, njegovo držanje bilo je veoma usiljeno i nije ulivalo poverenje. I zato jedan od gospode zamoli onog drugog da za trenutak prepusti njemu samome smeštanje K.-a, ali ni to nije pomoglo. Najzad ostaviše K.-a u položaju koji nije čak ni bio bolji od ranijih. Zatim jedan od njih raskopča redengot i iz korica koje su visile na kaišu zategnutom oko prsluka izvadi dug i tanak kasapski nož naoštren s obe strane. Podiže ga i poče na svetlosti da ispituje njegovu oštrinu. I opet počeše s odvratnim uljudnostima, jedan je preko K.-a pružao nož onom drugom, a ovaj njemu natrag opet preko K.-a. K. je sada tačno znao da bi njegova dužnost bila da sam dohvati nož koji je prelazio preko njega iz ruke u ruku i da se probode. Ali on to nije učinio, već je okretao još slobodnu šiju gledajući naokolo. Nije mogao da primi na sebe i ovu čašu, da vlastima oduzme ceo posao; odgovornost za ovu poslednju grešku snosi onaj koji mu je oduzeo ostatak snage potrebne za to. Pogled mu pade na poslednji sprat kuće kraj kamenoloma. Kao što svetlost sevne otvoriše se

onamo krila JSDNOG prozora i pojavi se čovek, na toj daljini i visini slabačak i mršav, daleko se naže pružajući još dalje ruke. Ko je to? Prijatelj? Dobar čovek? Neko ko saučestvuje? Neko ko hoće da pomogae? Je li to jedan čovek? Jesu li to svi? Ima li još pomoći? Ima li prigovora na koje se zaboravilo? Sigurno da ih ima. Logika je, doduše, nepokolebljiva, ali ona ne odoleva čoveku koji hoće da živi. Gde je sudija koga on nikada nije video? Gde je visoki sud do koga nikada nije došao? On podiže ruke i raširi sve prste.

Ali na K.-ov grkljan položiše se ruke jednoga od gospode a onaj drugi zari mu nož duboko u srce i dvaput ga okrete. Očima koje su se gasile K. vide još kako gospoda tik pred njegovim licem, priljubivši obraz uz obraz, posmatraju izvršenje presude. „Kao pseto!" reče on, i činilo se da će ga stid nadživeti.

Sadržaj

Glava prva	
<i>Hapšenje, razgovor sa gospođom Grubah, zatim</i>	
<i>gospođica Birstner</i>	5
Glava druga	
<i>Prvo isleđenje</i>	33
Glava treća	
<i>U praznoj većnici. Student. Kancelarije</i>	51
Glava četvrta	
<i>Prijateljica gospođice Birstner</i>	75
Glava peta	
<i>Batinaš</i>	83
Glava šesta	
<i>Ujak. Leni</i>	91
Glava sedma	
<i>Advokat. Fabrikant. Slikar</i>	113
Glava osma	
<i>Trgovac Blok. Otkazivanje advokatu</i>	163
Glava deveta	
<i>Ukatedrali</i>	193
Glava deseta	
<i>Kraj</i>	217